

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV
GEOGRAPHY FACULTY
DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

**HUMAN-GEOGRAPHICAL SCHOOL OF LVIV:
HISTORY, THEORY, UKRAINIAN STUDIES**

M A T E R I A L S

Ukrainian scientific conference with participation of foreign scientists
dedicated to the 70-th anniversary
of the Department of Economic and Social Geography
Ivan Franko national university of Lviv
(Lviv, 19–20 November 2015)

LVIV – 2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

**ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ**

МАТЕРІАЛИ

всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених,
присвяченої 70-річчю кафедри
економічної і соціальної географії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.)

ЛЬВІВ – 2015

УДК 911.3:378.4.096ЛНУ(06)

ББК У04(4Укр)я431

Л 89

Редакційна колегія: д-р геогр. наук, проф. О. Шаблій (відп. ред.); канд. геогр. наук, доц. О. Вісьтак (відп. секр.); канд. геогр. наук, доц. В. Біланюк; канд. геогр. наук, доц. М. Білецький; канд. екон. наук, доц. Ю. Занько; д-р геогр. наук, проф. О. Заставецька; д-р геогр. наук, проф. С. Іщук; канд. екон. наук, проф. Є. Качан; д-р геогр. наук, проф. Н. Коцан; д-р екон. наук, ст. наук. співроб. В. Кравців; канд. геогр. наук, доц. А. Кузишин; д-р геогр. наук, проф. Р. Лозинський; д-р екон. наук, проф. М. Мальська; д-р екон. наук, проф. М. Мальський; д-р екон. наук, проф. Я. Олійник; д-р геогр. наук, проф. М. Пістун; д-р геогр. наук, проф. І. Ровенчак; д-р геогр. наук, проф. В. Руденко; д-р екон. наук, проф. У. Садова; д-р геогр. наук, проф. О. Топчієв; д-р екон. наук, проф. А. Шевчук.

*Рекомендовано Вченою радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 7 від 21 жовтня 2015 р.*

Л 89 **Львівська суспільно-географічна школа : історія, теорія, українознавчі студії :** матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.) / [відп. ред. : проф. О. І. Шаблій]. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. — 484 с.

ISBN 978-966-397-273-2.

У матеріалах конференції подані статті з широкого спектру теоретичних, методологічних та методичних проблем суспільної географії, розвитку суспільної географії в інформаційну епоху, проблем географії України та географічного українознавства, становлення нових напрямків суспільно-географічних пошуків (геософія, геоглобалістика, геотуризм тощо). Автори збірника — науковці України, Польщі, Німеччини, Канади, Австрії та Франції.

Для науковців, докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів, учителів та осіб, які цікавляться проблемами суспільно-географічної науки.

УДК 911.3:378.4.096ЛНУ(06)

ББК У04(4Укр)я431

Тексти подано в авторській редакції, мовою оригіналу. Автори несуть повну відповідальність за зміст статей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Думка авторів статей може не збігатися з думкою організаторів наукової конференції.

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра економічної і соціальної географії.

вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000.

Тел.: +38 032 239 45 73.

E-mail: kafedra.lviv@gmail.com, lvivhumgeo@ukr.net.

ПЕРЕДМОВА

Модерна українська географія започаткована у Львівському університеті – найвищому навчальному закладі європейського типу в Україні і на Сході Європи в кінці XIX ст. Тоді на філософському факультеті було організовано першу кафедру географії серед університетів на території України. Викладання наукових дисциплін проводилося німецькою, польською, а з 1913 р. й українською мовою. Лекції і семінарські заняття на рідній мові тут здійснював приват-доцент університету Степан Рудницький (1877–1937), який вже тоді став зачинателем модерної національної географічної наукової школи.

Саме в кінці XIX ст. – напочатку XX ст. в географічній науці відбулася парадигмальна революція. До цього часу в географії панувала біологічна парадигма. Її фундатором був з кінця XVIII ст. визначний німецький учений Александр Гумбольдт (1769–1859). Майже ціле XIX ст. вся європейська географія жила і розвивалася під впливом цієї парадигми. У Львові в руслі цієї парадигми вкінці XVIII – напочатку XIX ст. працював геоботанік Бальтазар Гакетт (1739–1815).

Яскравими представниками біологічної парадигми на території України вкінці XIX ст. були завідувачі кафедр географії відповідно: у Львові професор Антоні Реман (1841–1917) і в Харкові – проф. Андрей Краснов. Самі ж кафедри були організовані: у Львівському університеті у 1882 р., а в Харківському – у 1894 р. Внесок А. Ремана та А. Краснова у ботанічну науку і в геоботаніку безперечний. Вони були водночас і визначними ученими-мандрівниками. Принаймі, велика ботанічна колекція – гербарій, зібрана А. Реманом і Бальтазаром Гакетом, є тепер національним науковим надбанням в Україні.

У Львові проф. А. Реман розпочав передовсім підготовку висококваліфікованих спеціалістів – докторів наук з філософії у ділянці географії. Цим було покладено початок розвитку Львівської географічної школи, в основі якої геоботанічна парадигма була змінена на геологічно-геоморфологічну. Її зачинателем став австрійсько-німецький учений проф. Альбрехт Пенк (1858–1945). Серед adeptів цієї парадигмальної революції стали українці Григорій Величко (1863–1932) та поляк Евгеніуш Ромер (1871–1954), які захистили дисертації відповідно у 1893 р. та 1894 р. До Першої світової війни докторат також захистили українці Степан Рудницький (1901 р.) та Володимир Геринович (1911 р.).

Період від 1882 р. (створення кафедри географії) до 1905 р. (рік виходу фундаментальної піонерної праці С. Рудницького “Нинішня географія”) можемо вважати часом зародження Львівської географічної школи (водночас це є зародження модерної української національної географії, а в ній паралельно також суспільно-географічні вітки. Розділення між ними почалося, коли С. Рудницький видав у Києві книгу: “Коротка географія України. Ч. I. Фізична географія” (1910 р.) й у Львові – “Коротка географія України. Ч. II. Антропогеографія” (1914 р.). Отже, тоді у десятих роках у Львівському університеті почалося активне становлення суспільно-географічної наукової школи антропогеографічного спрямування. Як з рогу достатку з початком Першої світової війни посипалися праці ученого з політичної географії і геополітики, військової географії і картографії. Тобто почалася компонентно-галузева диференціація антропогеографії.

З цього часу більшість львівських географів-українців пише праці – статті, високо- і середньошкільні підручники і посібники із антропогеографії України. Це була вимога часу: суспільна географія починає активно обслуговувати потребу української нації в обґрунтуванні

необхідності створення її держави і географічної освіти народу. Географи – С. Рудницький, В. Геринович, О. Степанів, В. Кубійович, І. Тесля, М. Дольницький, В. Огоновський та ін. інтенсивно розвивали суспільно-географічне українознавство. Вони здійснили географічний вивід прав України.

Ця добра традиція і громадянська позиція була перервана інвазією у Західну Україну більшовицького режиму у 1939–1941 рр. і 1944 р. Незважаючи на це, суспільна географія розвивалася у вигляді окремої Львівської школи, але вже у контексті землезнання всієї України.

Вона змінила лише аспект дослідження: з українознавства на регіональний територіально-комплексний завдяки працям проф. Опанаса (Афанасія) Ващенка і його учнів (проф. Ф. Д. Заставний, О. І. Шаблій та ін.). З відродженням національної державності (1991 р.) знову на перше місце вийшов географо-українознавчий напрямок наукової діяльності школи.

Кафедра освоїла великий пласт українознавчих студій – від підготовки і видання підручників і посібників для вищої школи з суспільної географії України до вивчення проблем геоторіальної організації суспільства в інформаційну епоху.

Пропонований збірник наукових праць присвячений 70-літтю кафедри економічної і соціальної географії, яка від самого початку існування (1944/1945 н. р.) стала ядром Львівської наукової суспільно-географічної школи. Після відродження незалежної України кафедра продовжила кращі традиції попередніх періодів названої школи, але головну увагу звертає на працю у руслі сучасних парадигм: україноцентричної, комплексно-територіальної, еколого-географічної, інформаційної. Серед нових напрямків розвитку сучасної географії тепер на перше місце виходять геоглобалістика, геосоціологія, геософія, геоінформатика і навіть ... геопоетика.

На науковій конференції з нагоди 70-ліття кафедри нині збираємо велике коло її випускників – широко і менш відомих в Україні і поза її межами, маститих науковців, які прокладають нові шляхи в теорії і методології суспільної географії, і звичайних учителів – невтомних трудівників на освітянській ниві.

Доброго нам здоров'я, колеги! Щастя нам у всьому!

Професор Олег Шаблій
Львів, осінь 2015 р.

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКУ ГЕОГРАФІЧНУ НАУКУ

УДК 911.3

Ярослав Олійник

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
oliynik_ya@univ.kiev.ua

The definition of scientific school in social geography Ukraine. Characterized prerequisites for the formation of scientific schools in the social geography of Ukraine. The basic scientific schools in the social geography of Ukraine. Highlights the specificity of scientific schools in the social geography of Ukraine: research areas.

Ключові слова: суспільна географія, наукові центри, наукові інтереси
Key words: social geography, science centers, research interests

Важливу роль у розвитку суспільної географії відіграють наукові школи, які у вузькому розумінні пов'язані з ім'ям окремого вченого, котрий започаткував новий напрям в науці (вчитель-генератор ідей).

Наукова школа в суспільній географії – це неформальне творче співробітництво висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів у вирішенні наукової парадигми. До числа основних ознак наукової школи належать: значимість отриманих результатів у певній галузі науки, високий науковий авторитет у певній галузі науки і суспільне визнання; оригінальність методики дослідження, загальні наукові погляди; наявність наукових лідерів – відомих учених, які володіють умінням підібрати наукову молодь і навчити її мистецтву дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу; висока наукова кваліфікація дослідників, об'єднаних навколо лідера; школа має певні результати, які ми бачимо у відтворенні фахівців вищої кваліфікації – докторів географічних наук, а цей стан забезпечує розвиток наукової школи, оскільки на зміну лідера, котрий залишає школу приходить новий і вона продовжує функціонувати в заданому і нових напрямках. Елементами такої наукової школи є: учитель – учні (або) послідовники ідей; науковий лідер – навчальний заклад (кафедра) – науковий інститут (лабораторія) – науковий семінар (творча група).

Науковою школою першого порядку є школа – лідер, що об'єднує “власну школу” – лідера й особисті школи його найближчих послідовників (соратників). На такому рівні розглядається наукова школа М. М. Баранського у широкому розумінні цього слова, і об'єднуюча школи його найближчих соратників М. М. Колосовського, І. А. Вітвера, Р. М. Кабо, М. І. Ляликова та інші.

В Україні школою такого типу можна вважати наукову школу К. Г. Воблого. У цю школу входить школа його учня В. А. Танаєвського (К. Ш. Джурасєв, М. Д. Шаригін), послідовники Я. Г. Фейгін, П. Н. Першин і їхні учні, в тому числі М. М. Паламарчук, Л. М. Корецький, І. Г. Кугукало, А. С. Градов і їхні учні. Послідовником цієї школи є й О. Т. Діброва, який у 1959–1973 рр. завідував кафедрою економічної географії Київського університету. В числі його учнів М. Д. Пістун, Ю. І. Питюрєнко, М. П. Крачило, М. О. Ковтонюк, М. С. Пушкар.

Процес формування наукової школи досить складний. Чим молодший науковий керівник виникаючої наукової школи, тим більше в нього шансів завершити становлення школи в пік своєї творчої діяльності. Іноді наукові результати проявляються через певний час після смерті вченого (В. М. Четиркін, О. Т. Діброва, А. С. Марченко).

Визначення наукової школи включає в себе суспільну популярність і визнання, тобто вона повинна мати певний результат. Такий результат ми бачимо у відтворенні фахівців вищої кваліфікації – докторів наук. Цей стан забезпечує розвиток школи, тому що на зміну лідеру, який залишає школу, приходить новий (або нові) – і вона продовжує розвиватися в заданому або нових напрямках.

Утворення української економіко-географічної школи бере свій початок у 1920-х роках. Провідними вченими України в той час були професори К. Г. Воблий (1910), А. С. Синявський (1910), Г. О. Кривченко (1914), О. О. Сухов (1922). Вони вели походження від галузево-статистичної (традиційної) школи професора Петербурзького політехнічного інституту, а згодом Географічного інституту і Ленінградського університету В. Е. Дена. К. Г. Воблий був послідовником В. Е. Дена, а Г. О. Кривченко і О. О. Сухов – деякий час його студентами. До цієї ж школи належали В. В. Садовський та В. П. Тимошенко, які емігрували до Праги. Власне, утворення персональних шкіл в Україні починається з утворення кафедри економічної географії в Київському університеті (1933) і праці С. А. Рудницького в Інституті географії і картографії. Учнями К. Г. Воблого в університеті в довоєнний період були М. М. Паламарчук і Є. Д. Силаєв, дещо пізніше – А. М. Корецький, який закінчив університет в 1946 році. У Харкові були випущені кандидати географічних наук з економічної географії: О. Т. Діброва (1936), Ф. Н. Трипілець (1936), П. Т. Ващенко (1937). Вони мали певне відношення до Інституту географії і картографії, а О. Т. Діброва був, очевидно, аспірантом С. А. Рудницького. Випустив кандидатів наук і О. О. Сухов (І. Ф. Мукомель, О. М. Смирнов).

Точкою відліку функціонування наукової школи ми обрали випуск доктора наук, оскільки це сприяє продовженню існування школи під керівництвом нового доктора. До війни в галузі економічної географії з'явився лише один доктор географічних наук С. І. Юденич школи В. Б. Антоновича. Але випуск кандидатів наук налагодився і створилися передумови появи нових докторів. Передвоєнний період знаменувався переходом на позиції районної школи К. Г. Воблого. С. А. Рудницький був розстріляний, а О. О. Сухов помер у засланні. Основні географічні кадри збереглися в Секторі географії, який був заснований К. Г. Воблим в Інституті економіки АН УРСР.

Після війни аспірантами К. Г. Воблого були Г. А. Градов, А. М. Корецький, М. М. Паламарчук. Після смерті К. Г. Воблого їх керівником став Я. Г. Фейгін. Вони разом з І. А. Кутукало захистили дисертації на здобуття ступеня кандидата економічних наук.

У 1959 році захистилися два перших доктори економіко-географи: О. Т. Діброва (географічних наук) та М. М. Паламарчук (економічних наук). У О. Т. Діброви з'явився послідовник в особі В. Д. Поданчука, який розпочав роботу в університеті ще в довоєнний період. Випуск О. Т. Дібровою перших кандидатів наук (М. Д. Пістун, Ю. І. Питюренько), розширення аспірантури в КДУ привело його до лідерства в географії у 1960-ті роки. В цей період є учні та аспіранти у М. М. Паламарчука, які послідовно захищають кандидатські дисертації: Р. А. Іванух (1965), Р. О. Язиніна (1966), П. С. Коваленко (1967), В. П. Нагірна (1970).

Персональна школа М. М. Паламарчука стає школою-лідером у 1970–1990-ті роки. Через М. Д. Пістуна в неї входить персональна школа О. Т. Діброви і його послідовників (П. Т. Ващенко, М. Г. Ігнатенка). Географічно вона охоплює центр України (Київ) і розповсюджується на захід (Львів, Чернівці), південь (Мелітополь, Херсон).

У 1990-х роках у географічну літературу повертаються антропогеографічні ідеї С. А. Рудницького. Відбувається перехід географічних концепцій і переоцінка цінностей. Економічна та соціальна географія трансформується у суспільну географію.

З наукових шкіл економічної та соціальної географії нині живуть і працюють керівники семи наукових шкіл першого порядку: С. І. Ішук, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, А. Г. Руденко, В. П. Руденко, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій. Всі їхні керівники входять у персональні школи попереднього покоління (В. Д. Поданчука, М. М. Паламарчука, О. Т. Діброви, П. Т. Ващенко). Тому персональні наукові школи ми будемо вивчати в їх часовому (низхідному) розвитку, включаючи школу першого порядку в школу другого порядку. Так, школа С. І. Ішука увійде

в школу М. М. Паламарчука, яка, в свою чергу, увійде в школу К. Г. Воблого. Школа М. Д. Пістуна входить як у школу М. М. Паламарчука, так і в школу О. Т. Діброви. Зробивши відбір фахівців наукових шкіл-лідерів і наукових шкіл-послідовників, можна зробити такий висновок: у сучасній українській науковій географії генетично можна виділити чотири напрями: географо-антропологічний (послідовники Ф. Ратцеля), географо-антропографічний (послідовники Е. Гетнера), галузево-статистичний (послідовники В. Дена), географо-статистичний (послідовники В. Докучаєва). У початковий період формування наукових шкіл ішов процес взаємовключення і взаємозбагачення.

Вивчення географії населення, і через певний період істотні відмінності між школами зникали, а "ідейна" боротьба між галузевим і районним напрямом пішла в напрямі їх зближення та поєднання (галузевий аналіз і порайонні відмінності). Тому розвиток шкіл у нашому випадку слід розглядати в генетичному та методологічно-методичному плані. Географо-антропологічний напрямок веде свій початок від Ф. Ратцеля і в буквальному перекладі означає "географія людини". Російські антропогеографи (О. О. Крубєр, В. П. Семенов-Тянь-Шанський) якраз у такому аспекті і розглядали ідеї Ф. Ратцеля. Ці ж ідеї лежали і в основі наукової діяльності С. А. Рудницького, учня В. Пенка і А. Брюкнера.

У цей же час аспірантуру в Харківському університеті закінчив випускник Харківського університету комуністичного будівництва (нині Харківський юридичний інститут) – П. Т. Ващенко. У науковій діяльності П. Т. Ващенко був певною мірою послідовником О. Т. Діброви, як і його співробітник по кафедрі В. Д. Поданчук. Тому персональні наукові школи О. Т. Діброви і його послідовників П. Т. Ващенка і В. Д. Поданчука ми розглядаємо в складі гіпотетичної школи С. А. Рудницького.

Школи географо-економічного напрямку виходили із теорії Е. Гетнера. В Росії вони виявились у районній школі М. М. Баранського. Прямим учнем М. М. Баранського був Д. І. Богорад, який створив персональну наукову школу, та В. О. Дергачов, учень Ю. Г. Саушкіна.

Представлені в Україні учні послідовника М. М. Баранського І. І. Білоусов, А. П. Голіков та М. Ф. Голіков.

Найбільше поширення в Україні одержали послідовники галузево-статистичного напрямку В. Е. Дена. Серед них слід відзначити академіка К. Г. Воблого, якого у свій час М. М. Баранський назвав "українським Деном". Прямі учні В. Е. Дена – В. В. Садовський та П. А. Тимошенко, які емігрували за кордон, де, в основному, пройшла їх наукова діяльність; Г. О. Кривченко, М. С. Волобуєв та О. О. Сухов. К. Г. Воблий ще у кінці 1920-х років відрікся від школи В. Е. Дена, Г. О. Кривченко, починаючи з цього ж часу припинив активну наукову діяльність, а М. С. Волобуєв та О. О. Сухов були піддані репресіям. К. Г. Воблий зумів зберегти учнів С. А. Рудницького після розгрому Інституту географії і картографії, а також підготував через аспірантуру М. М. Паламарчука, А. М. Корецького, Г. С. Градова.

Слід зазначити, що в 1960-ті роки персональні наукові школи О. Т. Діброви та М. М. Паламарчука взаємодіяли як школа-лідер О. Т. Діброви та школа-послідовник М. М. Паламарчука, а в 1970-ті роки і досі вони помінялися місцями, причому лінії цих шкіл перетнулися на персоні М. Д. Пістуна.

Генетично до школи В. Е. Дена примикає локальна школа І. Т. Твердохлебова, який був учнем професора Новоросійського університету дореволюційного часу Г. Г. Швіттау в Ярославлі. Як науковий керівник школи І. Т. Твердохлебов був послідовником М. М. Паламарчука.

Становлення сучасної наукової школи економічної та соціальної географії показано на рис. 1.

Якщо розглядати наукові школи в розрізі наукових центрів, то серед шкіл, що випустили докторів наук, професорів, можна виділити такі діючі наукові школи (рис. 2–5).

Провідні позиції в цій школі посідають А. Г. Руденко, С. І. Ішук, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун. В Інституті географії НАН України суспільно-географічні дослідження проводять А. Г. Руденко, В. П. Нагірна, С. А. Лісовський, Г. П. Підгрушний, І. В. Гукалова. А. Г. Руденко – директор Інституту географії НАН України – широко відомий своїми фундаментальними

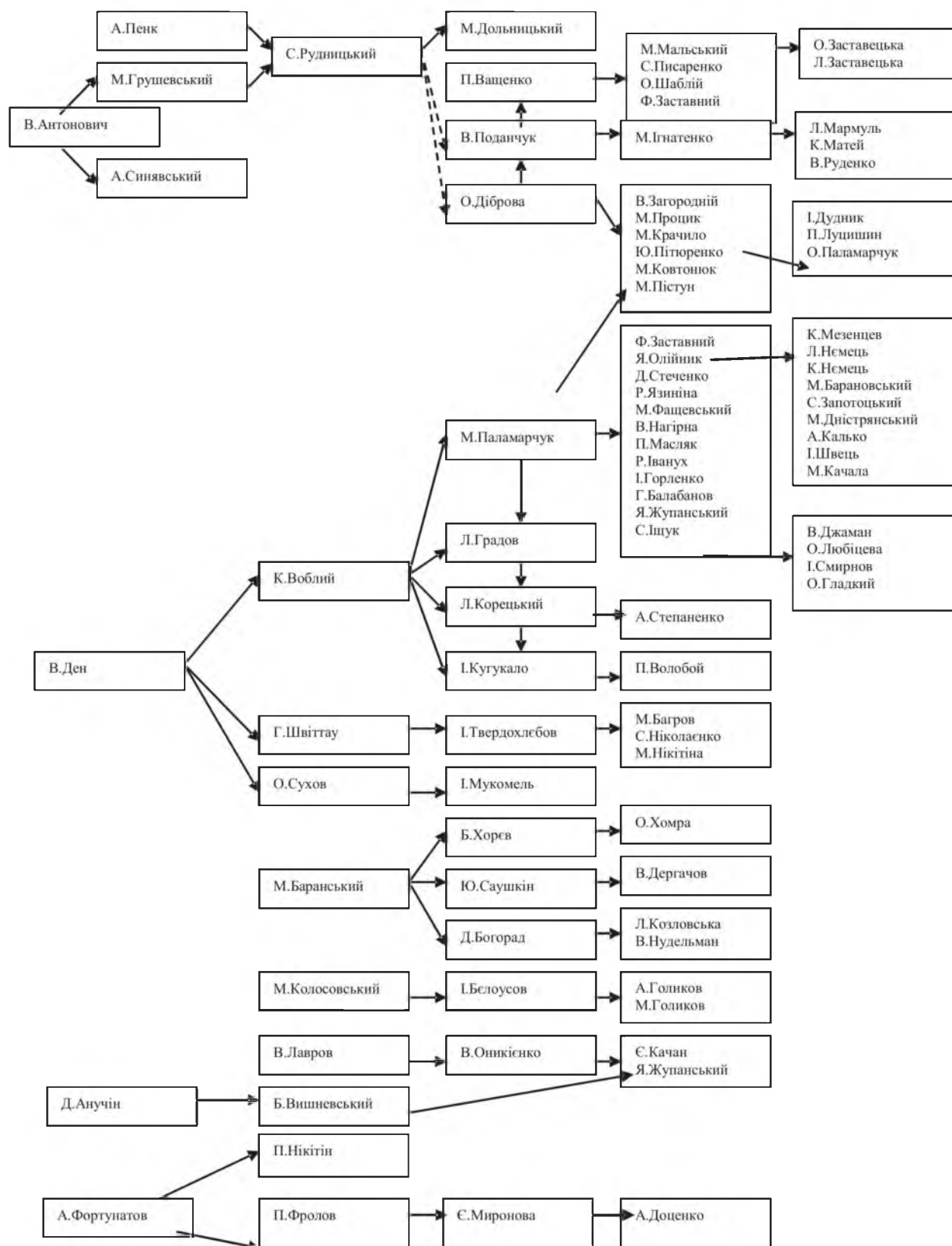

Рис 1. Генетичне дерево економічної та соціальної географії

працями з теорії картографії, географічної концепції збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку України та її регіонів, з визначення та опрацювання проблем регіонального і раціонального природокористування, територіальної організації виробництва тощо. Наукова діяльність В. П. Нагірної пов'язана з дослідженням територіальної організації агропромислових комплексів, територіальної структури господарства і розселення населення, інтегрального потенціалу України і зокрема її земельних ресурсів, сільськогосподарського природокористування, регіональних аспектів господарської діяльності. У коло наукових інтересів Г. П. Підгрушного входять проблеми територіальної організації суспільства, стадійно-еволюційного розвитку міст та регіонів, розвитку мережових структур території, прикордонного співробітництва, процеси метрополізації та формування полюсів соціально-економічного зростання. Предметом наукових досліджень, що проводяться С. А. Лісовським, є еколого-географічні засади раціонального природокористування, територіальні аспекти взаємодії суспільства з природою, суспільно-географічні аспекти забезпечення збалансованого розвитку, екологічні наслідки економічної інтеграції України до світової економіки, соціально-економічні аспекти ландшафтного планування. І. В. Гукалова – фахівець у галузі економічної та соціальної географії, природокористування, географії способу та якості життя населення.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка – найбільший центр суспільно-географічної науки в Україні. Тут на географічному факультеті працює 11 докторів наук і сформувалася національна школа економіко-географів “Регіональні суспільно-географічні процеси”. Її керівником є декан географічного факультету Я. Б. Олійник. Його наукові інтереси: теоретико-методологічні проблеми суспільної географії, економіко-екологічні проблеми взаємодії суспільства і природи, економіка природокористування, територіальна і комплексно-пропорційна організація продовольчих комплексів, регіональна політика, геополітика. Фахівцем у галузі теоретико-методологічних основ суспільної географії, проблем географії сільського господарства і агропромислового комплексоутворення України, суспільно-

Рис. 2. Київська наукова школа

географічних аспектів регіональної політики України, формування і розвитку української суспільно-географічної школи, методики суспільно-географічних досліджень є М. Д. Пістун. С. І. Іщук – висококваліфікований спеціаліст у галузі теорії суспільної географії, регіоналістики, територіальної організації виробництва і промислових комплексів. Він також вивчає умови і фактори формування і розвитку міжгалузевих промислових комплексів України, напрямки їх реструктуризації. П. О. Масляк – засновник власної школи геополітики і геостратегії, досліджує територіальну організацію суспільства. Він також є відомим публіцистом, письменником та громадським діячем. К. В. Мезенцев розробив концепцію прогнозування регіонального розвитку; поглибив теорію суспільно-географічного районування, суспільно-географічні засади регіональної політики України; географії релігії світу та України, перцепційної географії України. О. О. Любіцева – фахівець з проблем соціальної географії, зокрема географії туризму, послуг, культури та релігії. Розробник стандарту вищої освіти в галузі туризму. Сфера наукових інтересів Б. П. Яценка: дослідження географії світового господарства, географії міжнародних економічних відносин, проблем політичної географії та геополітики, в країнознавстві – різноманітні аспекти японознавства, географія господарства економічно розвинених країн. Науково-практичні інтереси О. О. Бейдика: рекреаційно-туристські ресурси, термінологія, активні методи навчання та психолого-педагогічні проблеми загальноосвітньої та вищої школи, геополітика, безпека життєдіяльності. І. Г. Смирнов – фундатор наукових досліджень із розробки логістичного напрямку в суспільній географії. Він розробив і застосував на практиці наукові засади геопросторового дослідження галузевих та регіональних логістичних систем, зокрема в туризмі та митній справі, на транспорті та в зовнішньоекономічній діяльності. Наукові інтереси О. В. Гладкого: географія міст та агломерацій, географія промислових комплексів, менеджмент регіонального розвитку, регіональна економічна ефективність. С. П. Запотоцький досліджує регіональне природокористування, проблеми регіональної економіки та політики, регіональну конкурентоспроможність, географію АПК. Наукові інтереси Ю. М. Хвесик: регіональний розвиток, географічні проблеми розвитку регіонів, інвестиції та інновації, економіка природокористування.

Значну роль у розвитку суспільної географії вносять вчені Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, де працюють Ю. І. Пітюренко і М. І. Фащевський. Ю. І. Пітюренко розробив типологію систем розселення і нові методи вивчення локальних, обласних та регіональних систем міських поселень, функціонально-системну типологію міст, визначив закономірності і поглибив концепцію взаємопов'язаного розвитку територіальних систем розселення та виробництва. Він – невтомний організатор польових досліджень розселення, анкетних обстежень поселень. М. І. Фащевський – один з відомих в Україні вчених, який досліджує методологічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил, формування їх структури і територіальної організації, здійснює еколого-економічне та соціально-економічне прогнозування розвитку економіки України та її регіонів; розробляє методологічні засади регіональної соціально-економічної політики держави, розвитку депресивних регіонів та монофункціональних міст.

Суспільна географія успішно розвивається в Національному авіаційному університеті (Г. В. Балабанов, І. М. Дудник). Основні праці Г. В. Балабанова присвячені кільком науковим напрямкам: теорії суспільної географії, територіальній організації сільського господарства та агропромислових комплексів, географічним засадам регіональної політики, економічній картографії, проблемам раціонального природокористування, економічній та соціальній географії зарубіжних країн. Коло наукових інтересів І. М. Дудника: управління комплексним розвитком регіону, суспільно-географічні проблеми розміщення продуктивних сил, теорія функціонування регіональних суспільно-географічних систем, територіальна організація транспортних мереж та сфери послуг, соціально-економічні проблеми регіонального природокористування.

В Українському державному науково-дослідному інституті проектування міст “Діпромісто” імені Ю. М. Білоконя працює Ю. М. Палеха, сферою наукових інтересів якого є теорія і практика визначення територій і оцінки земель населених пунктів України.

У Київському національному університеті будівництва і архітектури В. І. Нудельман зробив значний внесок у розроблення і розвиток методологічних засад містобудування й територіального планування. Під його науковим керівництвом розроблені Генеральна схема планування території України, схеми планування територій багатьох регіонів України, а також Казахстану і Таджикистану, проект планування території приміської зони м. Києва, генеральні плани Донецька, Дніпропетровська, Одеси та багатьох інших міст, проект містобудівного розвитку прикордонного регіону “Україна-Польща”, проекти розселення та облаштування кримських татар та інших раніше депортованих народів, місцеві правила забудови міст Одеса, Чернігів, Каховка, грошова оцінка земель Одеси, Рівного, Луцька та інших. Він брав участь у розробці важливих законопроектів: “Про основи містобудування”, “Про планування і забудову територій”, “Про Генеральну схему планування території України”, “Про стимулювання розвитку регіонів”, “Про засади державної регіональної політики”, “Про адміністративно-територіальний устрій України”, “Про грошову оцінку земель”, Земельного кодексу України, а також нормативно-методичної бази містобудування, методичних основ підготовки регіональних схем розвитку тощо.

Наукові напрями діяльності А. В. Степаненка (ДУ “Інститут економіки природокористування і сталого розвитку Національної академії наук України”): ідентифікація, оцінка та прогноз розвитку природно-техногенних і екологічних ризиків та загроз у системі національної безпеки; розробка теоретико-методологічних і прикладних основ стратегії розвитку й формування регіональної природно-техногенної та екологічної безпеки; обґрунтування стратегії сталого розвитку у форматі природно-техногенної та екологічної безпеки України в умовах структурних трансформацій економіки й інституціональних перетворень; удосконалення системи управління природно-техногенною та екологічною безпекою.

Основні наукові праці І. О. Горленко, яка працює в Національному університеті державної податкової служби України, присвячені дослідженню мінеральних ресурсів як чинника промислового комплексоутворення, їх економіко-географічній типізації і територіальній структурі. Значну увагу вона приділяє теорії територіальної організації промисловості, економіко-географічним основам дослідження регіональних промислових комплексів, розкриттю сутності промислового природокористування.

Незаперечним є внесок А. І. Доценка (Інститут економіки та менеджменту університету “Україна”) у теорію розселення, зокрема він довів необхідність дослідження територіальної структури розселення та територіально-системної організації розселення, обґрунтував принципи та критерії районування розселення, національної політики розселення та формування національної системи розселення. Ним вперше розроблена схема районування розселення в Україні. Вагомими є здобутки вченого в галузі регіонального розселення. Ним розроблені концепція розселення населення, виселеного із зони високого радіаційного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, схема розселення кримських татар, які повертаються в Крим із місць депортації, прогноз розвитку і структури розселення у поліських областях.

Д. М. Стеченко (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”) – фахівець в галузі регіональної економіки і регіонального управління та інноваційних форм регіонального розвитку. Вивчає закономірності функціонування регіональної економіки та науково-методичні основи створення інноваційних структур просторового розвитку.

Довоєнна Львівська школа припинила свою діяльність ще в 1920-ті роки, коли кращі представники українського крила цієї школи мігрували за кордон (СРСР, Чехія, США). Відроджена школа досить потужна і на сьогодні має поширення в наукових центрах України (Львів, Київ, Одеса, Тернопіль). Лідером Львівської школи є О. І. Шаблій. У Львівській суспільно-географічній школі успішно розвиваються суспільно-географічні дослідження у працях О. І. Шаблія, М. С. Дністрянського, Р. М. Лозинського, І. І. Ровенчака, М. П. Мальської, С. М. Писаренко. Напрямки наукової діяльності О. І. Шаблія: теорія, історія, мето-

Рис. 3. Львівська наукова школа

дологія та методика суспільної географії та картографії; географічне українознавство і регіоналістика; комплексне атласне картографування; географо-математичне моделювання. Понад 20 років М. С. Дністрянський проводить наукові дослідження в галузі політичної географії та геополітики, історичної географії та етногеографії, демогеографії та екістичної географії. Р. М. Лозинський здійснив історико-географічне дослідження формування й динаміки етнічного складу населення Львова від часу заснування міста й до сучасності в контексті загального суспільного розвитку Галичини. Розробив теоретичні й методичні основи суспільно-географічного дослідження мовної ситуації. Учасник міжнародного проекту з вивчення туристичного потенціалу Західної України (колектив науковців Інституту туризму (Варшава), Львівського національного університету імені Івана Франка, Київського університету туризму, економіки і права, грант фундації RAUCI). Наукові інтереси: географія населення, етногеографія, етномовна географія, географія туризму, туризмознавство. Напрямки наукової діяльності І. І. Ровенчака: географія культури; політична географія; географічне країнознавство; географія транспорту; історія географії та картографії; географічна картографія. Головні напрями наукової роботи М. П. Мальської пов'язані з розробкою теоретичних методологічних та прикладних проблем організації та управління сферою обслуговування та туризму на регіональному рівні. Основною сферою наукової діяльності С. М. Писаренко є: вивчення проблем регіональної політики України, особливостей її реалізації в умовах трансформації економічної системи України, переходу до ринкових умов господарювання; дослідження сучасних проблем європейської інтеграції, місця України в цих процесах, роль і значення транскордонного співробітництва, єврорегіонів у розширенні зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Центральної і Східної Європи, особливо у зв'язку з розширенням Європейського Союзу на Схід.

Лідером Чернівецької наукової школи є В. П. Руденко. В Чернівецькому науковому центрі суспільно-географічні дослідження на географічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проводять В. П. Руденко, В. О. Джаман, В. П. Круль, П. О. Сухий. Основні напрями наукової діяльності В. П. Руденка – еколого-економічна та

Рис. 4. Чернівецька наукова школа

економіко-географічна оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) України, історія становлення та розвитку української економічної географії. Ним досліджуються також проблеми територіальної організації ПРП держави, його вплив на ефективність національного суспільного комплексу, шляхи раціоналізації природокористування. Галузі та напрями наукових інтересів В. О. Джамана: демографічні процеси і демогеографічна ситуація, міграційні процеси і географія міграцій населення, етногеографія, територіальна організація систем розселення. Напрямами наукової діяльності В. П. Круля є: географічне краєзнавство, ретроспективна географія поселень, історія географії, демогеографія. Галузі та напрями наукових інтересів П. О. Сухого: *тематична картографія, економічна географія, землеустрій та управління територіями, організація та прогнозування АПК, розвиток міжнародних аграрних відносин у ринкових умовах, географічні аспекти регіонального розвитку.*

Провідну роль у Сімферопольській школі відігравав М. В. Багров. Важливим центром суспільної географії України є Сімферополь, де у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського працюють: М. Г. Нікітіна, І. М. Яковенко, І. М. Воронін. Основні наукові інтереси і практична діяльність І. М. Яковенко пов'язані з розвитком рекреаційної географії та регіонального рекреаційного природокористування, соціально-економічної картографії, інноваційної діяльності в туризмі. Сфера наукових інтересів М. Г. Нікітіної: розробка геоекономічних пріоритетів розвитку національної економіки; теоретико-методологічні проблеми геоекономіки; інноваційні шляхи розвитку зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні. Полеми наукових інтересів І. М. Вороніна є: інформаційна географія, науковий туризм, анімаційна діяльність в туризмі.

Харківська наукова школа припинила своє існування до війни. Її відгалуження можна побачити у Києві і Львові (школи О. Т. Діброви та П. Т. Ващенка). З числа випускників ХДУ післявоєнного періоду є лише один доктор географічних наук Московської школи А. П. Голіков. На сьогодні доктори географічних наук А. М. Немець, К. А. Немець започаткували створення нових наукових ідей. Харківський науковий центр представляють вчені Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: К. А. Немець, А. М. Немець і А. П. Голіков. Серед наукових інтересів А. М. Немець – теорія соціальної географії, проблеми стійкого

Рис. 5. Сімферопольська наукова школи

розвитку, прикладні та теоретико-методологічні питання регіонального розвитку, проблеми географічної освіти. Коло наукових інтересів К. А. Немця: математичне моделювання геофільтраційних процесів, дослідження і моделювання інформаційних процесів в соціогеосистемах, управління розвитком соціогеосистем, методика просторового аналізу в суспільній географії, суспільно-географічні проблеми системи освіти. Науковими напрямками діяльності А. П. Голікова є: регіоналістика, територіальна організація світогосподарських процесів та їх економіко-математичне моделювання, регіональні водогосподарські проблеми.

В Одесі успішно працюють доктори географічних наук О. Г. Топчієв, В. О. Дергачов, В. В. Яворська. Наукова школа суспільної географії, яку очолює О. Г. Топчієв, розвивається в Одесі на геолого-географічному факультеті Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. У коло його наукових інтересів входять: теорія та методологія загальної географії, математичні методи й моделі в географії, проблеми соціально-економічного розвитку та раціональної територіальної організації населення і господарства приморських регіонів і міських агломерацій, геоекологія. В. В. Яворська досліджує питання економічної та соціальної географії, геодемографії, регіоналістики, прогнозування населення, урбаністики.

Новий центр суспільно-географічної науки сформувався у Ніжині у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя (М. О. Барановський і В. В. Смаль). Сфера наукових інтересів М. О. Барановського: проблеми розвитку сільських територій України, депресивні регіони, регіональна економіка та політика, географія сфери послуг. В. В. Смаль досліджує питання трансформаційних процесів у господарстві постіндустріальних країн, сталий розвиток, географію туризму.

Формується науковий центр суспільної географії у Луцьку, де у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки фахівцем з митної діяльності є Н. Н. Коцан.

В останні роки виник науковий центр у Херсоні (Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко). І. О. Пилипенко вивчає центр-периферійні процеси і структури в територіальній організації суспільства, Д. С. Мальчикова – суспільно-географічну концептуалізацію планування території регіону.

Серед суспільних географів Тернополя виділяється діяльність О. В. Заставецької і А. Б. Заставецької (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гна-

тюка). Сфера їх наукових інтересів: проблеми комплексного і соціального розвитку обласних регіонів, трансформація суспільства у перехідний період, географія населення, математичні моделі в географії, історична географія, географічна освіта, географічне краєзнавство.

В Полтаві (Полтавський університет економіки і торгівлі) працюють М. О. Джаман і П. В. Шуканов. Науковими інтересами М. О. Джамана є: стратегічне управління корпоративними структурами, проблеми розвитку та розміщення продуктивних сил, регіональна національна економіка в умовах ринку, еколого-економічна оцінка загальноекономічного потенціалу, туристично-рекреаційна географія та геополітика. П. В. Шуканов вивчає гео-економічні закономірності трансформації світового господарства і проблеми глобалізації та регіоналізації світу, сакральна-наукові основи глобальних та регіональних територіально-політичних процесів.

Дослідженням агроєкології, теоретичної екології, геоінформатики, регіоналістики та глобалістики в Умані присвячені наукові праці С. П. Сонька (Уманський державний аграрний університет).

Найважливіші напрями наукових досліджень В. І. Захарченка у Вінниці (Вінницький соціально-економічний інститут відкритого міжнародного університету розвитку людини "України") виступають трансформаційні процеси в економіці України та управління ними.

Таким чином, на сьогодні маємо безперервно діючі наукові школи Київську, Львівську, Чернівецьку та Сімферопольську. Всі вони мають своїх вихованців як в Україні, так і за її межами. Сучасний етап географічної науки характеризується переходом від дискусій до обговорення досвіду досліджень, що увійшли у практику роботи кафедр або наукових закладів. Процес екологізації сприяв окресленню низки проблем і розвитку нових наукових напрямів та їх подальшого диференціювання й інтегрування: географо-екологічного або ландшафтно-екологічного; еколого-геохімічного, пов'язаного з проявом екстремальних ситуацій та зростанням захворювання населення у багатьох регіонах і містах України; антропо-еколого-географічного, що включає дослідження життєдіяльності населення, соціальних, екологічних та економічних проблем у системі "довкілля-здоров'я", техногенно-екологічної безпеки населення; соціально-демографічного напрямку, який займається аналізом і прогнозом розвитку геодемографічних ситуацій у регіонах; політико-географічного напрямку, який вивчає політико-географічні проблеми країн і регіонів.

УДК 911.37

Олег Шаблій

**ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА:
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ
І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ**

Львівський національний університет імені Івана Франка. Кафедра економічної і соціальної географії. Професор. E-mail: shablii@franko.lviv.ua

Shablii O. I. Lviv human-geographical school: discussion questions the origin and formation and contemporary problems of development. Considered the concept of scientific school (SS) inc. geographical. SS – this is primarily a system of original scientific ideas and their incarnations in scientific principles, theories and concepts, and in design development group (the informal group, department, laboratory, research institution, etc.) scientists, mainly associates headed by a personality leader. At the stage of initiation and formation SS important problem is the study of national affiliation. Since the late XVIII ct. began to form national and European French, German schools. For understanding the philosophical foundations of national schools is essential explanation of scientific paradigms that prevail in science at a certain

stage of development. By S. Rudnytskiy in geography alternately dominated two paradigms: physio- and the anthropocentric. For the first, the whole geography is a natural science (this includes Anthropogeography), For the second – anthropocentric – geography is humanities. The birth of a new stage of geography (and geographic schools) began in Europe after Great geographical discoveries. In the Ukraine this stage tardy by about a hundred years. In our opinion, the emergence of modern geography, inc. anthropogeography (now human geography) necessary on the end of the XIX ct., when in University of Lviv the department of geography was created, headed by Polish scientist Anthoni Reman et (1840–1917). Ukrainian national geography newest period started the first Ph.D. in geography Velychko Hryhoriy (1863–1932) and Ph.D. Stepan Rudnyts'kiy (1877–1937). Early in his career, they were geomorphologists, but quickly (from 1895 – H. Velychko and 1905 – S. Rudnyts'kiy) also embraced the studio with anthropogeography of Ukraine. S. Rudnyts'kiy in 1905 developed the theoretical foundations of the national geography in the fundamental work "The current geography": defined object of study of geography in general (Earth), its object (terrestrial surface), the structure of geography in which specific place is anthropogeography, research methods. He also reasonable value for geography mapping method. The article shows the recognition of the legitimacy of the founders of other centers or scientists (Kyiyv, Kharkiv). However, the emergence of modern geography and its organizational structures (department, Shevchenko Scientific Society of the relevant committees, etc.) In the late XIX ct. – early XX ct. in Lviv, indicates that Geographic Lviv (inc human-geographical) school is both the origin and the beginning of Ukrainian national school. The article describes human-economic and political conditions of the birth of national geography in Lviv. Defined its a leader at its inception (1895–1914) and establishment (1914–1943). It was at first Ph.D. H. Velychko and later (since 1905) Ph.D. S. Rudnyts'kiy. Shown as the main features of the Lviv Human-geographical school in the interwar and postwar period. Also disclosed new directions of its development after receiving Ukrainian independence. Among the most important trends of our time are the following areas: geoglobal studies, geosophy, geopolitics, geoculture, geoturizmology, geoimagology, geoinformatic, history of Ukrain geography etc. We give a short description of these interdisciplinary areas and their contribution to the development of individual scientists of LHGS.

Ключові слова: наукова школа (НШ), національна НШ, регіональна НШ, наукова парадигма, лідер НШ, чинники зародження та формування національних шкіл, фізіоцентризм, антропоцентризм, Львівська суспільно-географічна школа, фундатори АСГШ, нові наукові напрямки розвитку АСГШ.

Key words: scientific school (SS), national SS, regional SS, scientific paradigm, leader SS, factors nucleation and formation of national schools, physiocentrism, antropocentrism, Lviv human-geographical school (LHGS), founders of LHGS, new scientific directions of LHGS.

У період незалежності України, коли усунені будь-які ідеологічні перепони тоталітарного минулого, осмислення проблеми формування і розвитку наукових шкіл, в т. ч. географічних відкриває нові горизонти об'єктивного і правдивого розуміння ролі і місця окремих центрів і учених у цьому складному та багатогранному процесі. Це стосується української національної географічної школи. Вона, по суті, була перманентно репресованою або, якщо й розвивалася, то із частими спотиканнями і усуненням з неї назавжди чи на деякий час визначних особливостей (так було з акад. С. Рудницьким, проф. А. Синявським, В. Гериновичем, Dr Ph О. Степанів, проф. В. Кубійовичем та ін).

У цьому контексті особливої уваги заслуговують регіональні наукові школи, які нерідко виконували функції загальнонаціональних, зокрема на початкових етапах розвитку. Так трапилося передовсім з Львівською суспільно-географічною школою (та й географічною школою загалом). Щоб зрозуміти цю істину, треба відповісти на декілька принципових питань. Передовсім на питання: що таке наукова школа і які парадигмальні підстави її зародження, формування і розвитку.

1. *Поняття наукової школи*

Поняття наукової школи недостатньо ґрунтовно розкрито в наукознавстві загалом і в географічній сфері знання, зокрема. На наш погляд, наукова школа (НШ) – це передовсім система оригінальних наукових ідей та їхніх втілень у принципи, теорії і концепції, а також у конструктивні розробки групою (неформальним колективом, кафедрою, інститутом тощо) учених, переважно однодумців на чолі з визначною особистістю [14, с. 4]. Отже, НШ охоплює, як мінімум, три складових. По-перше, це людська складова – наявність групи учених-однодумців або тих, хто працює у певному спрямуванні і має неформального (іноді формального) лідера. По-друге, наявність *організації* наукових пошуків, *організаційних структур* (кафедри, відділи, лабораторії, інститути, редакції великих видань – енциклопедій, часописів тощо), які являють собою “виробничу”, соціальну та організаційно-управлінську інфраструктуру. По-третє, і це головне, наявність фундаментальних теоретичних і часто практичних розробок, відмінних від розробок інших шкіл.

У дефініції наукової школи (НШ) дуже часто підкреслюють її неформальний характер. Наведемо два означення НШ з Вікіпедії.

Перше з них: НШ – це неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об’єднаних загальною програмою і стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визначного лідера”. Функції НШ: а) виробництво наукових знань; б) поширення наукових знань (популяризація); в) підготовка обдарованих вихованців. Друге означення: НШ – “неформальна творча співпраця у межах будь-якого наукового напрямку висококваліфікованих дослідників, об’єднаних спільністю підходів до розв’язання проблеми, стилю роботи, “спільністю мислення”, ідей і методів їх реалізації”.

Отже, у цих означеннях мова йде про *неформальність* і наявність кількох поколінь. Хоч тут обов’язковість *лідерства* визначних учених. На нашу думку, НШ тепер може мати (і часто має) *гібридний характер*. Це, по-перше. А по-друге, у сучасних умовах *мережевих структур* в управлінні можлива поява *мультилідерства* (навіть при житті і діяльності лідера-засновника школи), в принципі можливі “*сублідери*”, що очолюють окремі напрямки досліджень на “проривних” ділянках науки.

Чомусь ніхто не наголошує на *синергетичному та мультиплікаційному ефекті* від досліджень у будь-якій НШ. Це досягається внаслідок поділу та інтеграції праці учених (мозкові атаки), повнішого використання обладнання і засобів загалом, швидкої організації зворотних зв’язків, особливо в управлінні функціонуванням НШ, зосередження уваги на т. зв. проривних напрямках наукових пошуків тощо.

Усі ці риси загалом характерні для Львівської СГШ і зокрема для кафедри економічної і соціальної географії. Наприклад, протягом 2000–2011 років “проривною” стало виконання і видання фундаментального твору “Львів. Комплексний атлас” за нашим лідерством (розроблення програми) і створення та урухомлення неформального колективу дослідників науково-дослідних і навчальних закладів названого міста.

Нещодавно в часописі “Історія української географії” (ч. 27 за 2013 р.) появилася цікава стаття двох авторів-географів – проф. *Ярослава Олійника* і доц. *Сергія Шевчука*, де розглядаються проблеми формування і розвитку наукових шкіл, в т. ч. і географічних. Їх погляд не відрізняється від нашого, але має свої нюанси.

Зокрема, автори пишуть: “під НШ слід розуміти співавторство вчених різних статусів, компетенцій і спеціалізацій, що координують під керівництвом лідера свою дослідницьку діяльність, зробили вагомий внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми наукової школи” [10, с. 25]. Цю дефініцію, хоч і дуже загальну, можна прийняти за вихідне (“робоче”) положення, правда, з логічним кругом щодо розуміння НШ.

Важливим на етапі зародження і становлення наукових шкіл є *проблема їх національної приналежності*. Деякі учені, в т. ч. і географи, вважають, що національні наукові школи – це ідеологема, не більше. Така ж, як і національна наука. Мовляв, наука є інтернаціональною,

тобто вона не є національною. Тому й українська національна школа в географії не існує. Але такі вчені або наївні, або свідомо уникають відповіді щодо національної культури і науки загалом. Таким чином можна домовитися, що відсутня національна культура. Або підтримувати марксо-ленінську тезу про дві культури у кожній національній культурі – буржуазну і пролетарську. Чи про художню літературу – національну за формою (!) і соціалістичну за змістом. Тобто мова літератури (і науки?!) – це лише форма, щось практично не важливе, другорядне. Головне – це зміст. Хоч, як стверджує сучасна семіотика – наука про знаки і знакові системи, кожен знак (система знаків) має, як мінімум, три сторони: форму (синтактика), зміст (семантика) і практичне застосування (прагматика). Усі знаки (і їх системи) діляться на дві групи: мовні і позамовні.

Тому національна наука, як мінімум, має користуватися національною мовою. Це стосується передовсім початків розвитку (зародження) і становлення української географії.

Ніхто, наприклад, не ставить під сумнів виникнення ще у кінці XVIII ст. – першій половині XIX ст. модерних національних німецької і французької географічних шкіл. Тоді, власне, скінчився класичний період розвитку географії. Учені Німеччини і Франції (колишньої Священної Римської імперії) перейшли з латинської на відповідно німецьку і французьку мову. У Німеччині новий період розпочали *Александр Гумбольдт* (1769–1859) та *Карл Риттер* (1779–1859), у франкомовному світі – *Елізе Реклю* (1830–1905) та *Поль Відаль де ля Бляш* (1845–1918).

Чинниками формування національної географії були: формування модерних націй, національних господарств, національних держав, національної модерної науки і культури. І ніхто в цих обставинах не сумнівається в існуванні національної географії та формуванні названими географами національного землезнання.

Ті хто, заперечує формування української національної географії, ллють воду на млин імпершовінізму або космополітизму.

Перше, з чим зустрічається національно свідомий географ, коли творить національну науку чи наукову школу, це *проблема термінології*, зрозумілої користувачам – учням, студентам, ученим. Це проблеми перекладу термінів на інші мови і навпаки, уникнення полісемії (багатозначності терміну), його місця у поняттєво-термінологічних системах. Це не виключає введення термінів (понять) на основі мертвих (старогрецької, латинської) чи живих європейських (англійська, німецька, польська та ін.) мов.

Важливим у зародженні і формуванні національних шкіл є також урахування впливу на їх спрямування існуючих у науці *парадигм*. Відомо, що наукова парадигма (грец. – *приклад, взіреть*) – це сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; система понять та уявлень, які властиві певному періоду розвитку науки, культури та цивілізації.

Акад. *Степан Рудницький* [12] відзначав, що для географічної науки характерне поперемінне чергування двох світоглядів (тепер ми б це назвали – двох парадигм): *фізіоцентризму* і *антропоцентризму*. При першому – усю географію розглядають як природничу, а при другому – як суспільну науку. У Середньовіччі, на думку ученого, панував антропоцентризм, у нову епоху (з кінця XVIII ст.) поступово географія, в т. ч. антропогеографія (чи географія людини, її культури і т. д.), переходить на рейки фізіоцентризму. Відповідно до останнього, будь-які науки чи наукові напрямки є настільки географічними, наскільки вони мають стосунки із землею поверхнею. Бо Земля, земна поверхня – це головний об'єкт (предмет) дослідження географії.

Українська модерна географія зародилася у кінці XIX ст., тобто тоді, коли на Заході вже повністю панував фізіоцентризм. До цього часу вона існувала у класичних імперських формах і, по суті, не була українською. Мовою науки у XVIII – першій половині XIX ст. була російська (відповідно у Російській імперії) і німецька чи польська (в Австро-Угорській монархії). Навіть тоді, коли вчені були українцями за походженням (*В. Рубан, Я. Маркович, О. Шафонський* та ін.). Вони писали свої твори про Україну чи її регіони російською. До кінця XIX ст. у суспільній географії панував антропоцентризм у формі галузево-статистичної парадигми.

Незалежно від того чи географічні твори писали економісти (той же *О. Шафонський*, *Д. Журавський* чи *О. Русов*), історики (*Д. Рубан*, *Я. Маркович*) або етнографи (*П. Чубинський*).

На Заході антропоцентричний світогляд (парадигма) був подоланий швидше, ніж у Російській імперії, до якої входила більша частина України. Це вже видно із назв головних праць *А. Гумбольдта* (“Космос. Досвід природного землеопису”, 1845–1852) і *К. Ріттєра* (“Землезнавство у його відношенні до природи й історії людини” або “Загальне порівняльне землезнання”). Тут повністю переможено середньовічний антропоцентризм у географії, що видно із вживання термінів “землеопис” (німецькою “*Erdbeschreibung*”) і “землезнання” (“*Erdkunde*”).

Водночас фізіоцентризм переміг і в суспільній географії. Вона вийшла з-під впливу галузево-статистичного підходу, який сформувався теж у німецькій школі державознавства (XVIII ст. *А. Ахенваль*) і стала антропогеографією, у якій вирішальний вплив на життя і діяльність людини віддавали природному чиннику. Це сталося у працях німця *Фрідріха Ратцеля* “Антропогеографія” (1882, 1891) та француза *Поля Відаля де ля Бляша* “Принципи географії населення” (1922).

Таким чином, для розуміння процесу зародження і становлення національних і регіональних шкіл необхідно передовсім розкрити тип географічного світогляду, а також виявити суспільні виклики нації у контексті її соціально-економічного і національного державотворення.

2. Особливості і процеси зародження модерної української географічної школи

Із сказаного видно, що українська національна географічна школа зародилася у кінці XIX – на початку XX століття. Її ядром став Львівський університет – найстарший університет на сході Європи і в Україні. А в університеті – кафедра географії, організована на початку 1882/1883 навчального року. Тобто першою передумовою зародження НШ було організація інфраструктурної одиниці – кафедри. Далі почалося формування колективу учених, зокрема підготовка докторів філософії у ділянці географії.

Першим завідувачем кафедри став запрошений сюди учений геоботанік *Антоній Реман* (*Antoni Rehman*, 1840–1917) – німець за походженням, чесна і толерантна людина, який виховав плеяду учених-географів. Першим серед них був українець *Григорій Величко* (1863–1932), другим – поляк угорсько-австрійського походження *Евгеніуш Ромер* (*Eugeniusz Romer*, 1871–1954). Перший захистив докторську (тепер – це кандидатська) дисертацію у 1893 р., другий – у 1894 р. Для *Г. Величка* місця на кафедрі не знайшлося, а *Е. Ромер* – залишився тут працювати і згодом став її керівником (1911–1933). Був добрим картографом (“*Geograficzno-statystyczny Atlas Polski*”, 1916), але поганим геополітиком і водночас українофобом (у 1908 р. підписав заяву проти викладання в університеті українською мовою).

Десять років кафедра географії шукала своє наукове спрямування. Нарешті, геоботанічна (біогеографічна) парадигма, незважаючи на науковий профіль *А. Ремана*, була замінена на геоморфологічно-геологічну. Деякі учні *А. Ремана*, як наприклад, *Г. Величко*, поїхали дочуватися до Відня і Парижа, тобто “геологізуватися”. Для читання лекцій з “Загальної географії” був покликаний геолог, професор *Едвард Дуніковський* (1855–1924)¹. *А. Е. Ромер* ще вивчав тектоніку, геоморфологію і кліматологію у Лозанні (Швейцарія).

Теми докторських дисертацій були геоморфологічні (у *Г. Величка* – це “Пластика польських земель з особливою увагою до Східних Карпат”) і кліматологічні (*Е. Ромер* написав докторську дисертацію про розподіл тепла на Земній кулі. Ці праці були написані польською мовою і їх сміло можна віднести до польської модерної географії).

¹ *Дуніковський Е.*, крім того був капіталістом: у Мексиці у його власності перебували нафтові промисли, а у Львові – будівельна фірма. Сучасний будинок Національного музею українського мистецтва ім. А. Шептицького на вул. М. Драгоманова був проданий ним українцям.

З другої половини 90-х років XIX ст., коли *Г. Величко* став викладачем географії та історії у гімназіях Галичини (Львів, Дрогобич, Перемишль, Станіславів, Тернопіль та ін.), він під впливом громадського товариства “Просвіта” і Наукового товариства ім. Шевченка особливу увагу звернув на географічне дослідження України. Першою чергою – це видання етнографічної карти українських земель (1896 р.).

Коли доктор філософії з географії Григорій Величко готував і видавав з допомогою наукової громадськості (*М. Грушевський* та ін.) “Народописну карту українсько-руського народу” (1895–1896 рр.), з цього моменту настає зародження української модерної наукової суспільної географії і картографії. До того ж автор супроводжував свою карту декількома журнальними і газетними публікаціями щодо розміщення українців (русинів) на їх національній території. Він почав також писати і друкувати у “Записках НТШ” книгу з географії України. У 1899 р. він один з перших став дійсним членом НТШ.

І тут виникає закономірне питання: чому геоморфолог, доктор філософії *Григорій Величко* раптом змінив свої студії на антропогеографічні? Як виник цей задум ученого започаткувати розвиток модерної антропогеографії українською мовою? Відповідь наступна:

1) він мав модерну антропогеографічну освіту, яку отримав в університетах Європи, де антропогеографічні студії (*Ф. Ратцель*) стали самостійними у системі модерної географії;

2) український народ у кінці XIX ст. культурно, соціально й економічно дозрів до розуміння необхідності створення своєї національної держави. Історики (*В. Антонович*, *М. Грушевський*), етнографи (*П. Чубинський*), економісти – земські статистики (*О. Русов*, *В. Кошовий*) та ін. доказали, що українці є окремою і древньою європейською нацією зі своєю культурою, мовою, історією з державотворчими традиціями, нацією, що єдина у Європі не має своєї держави. Бракувало лише *географічного обґрунтування* територіального закорінення українства у свою рідну землю і картографічного окреслення цієї землі;

3) українська нація вкінці XIX – напочатку XX ст. була духовно-культурно інтегрована як єдине ціле, незважаючи на те, що її розділяли кордони двох великих імперій: європейської Австро-Угорщини і євразійської Російської. Весь хід історії Європи, особливо з кінця XVIII ст. підказував, що Європа розвивається як частина світу з формуванням національних держав. Отже імперії, які існували – Австро-Угорщина, Німецька та Російська вже тоді були анахронізмом;

4) на початку XX ст. українців у світі, і головню на своїй національній території нараховували до 40 млн осіб;

5) територія України була багата, передовсім, на викопні й аграрні ресурси, на базі яких у другій половині XIX ст. розвивалася видобувна (вугільна, залізорудна) і переробна (металургія, машинобудування, агрокомплекс із зерновими та цукровиробними галузями) промисловість та ін.

Саме ці особливості українського соціуму, природноресурсний потенціал території суцільного розселення українців вимагали започаткування вивчення географії України. Особливо її антропогеографічної складової, як специфічного новітнього напрямку. Доля вказала перстом на науково сформованих adeptів географії – докторів філософії *Григорія Величка* і *Степана Рудницького* з осідком у Львові і у Львівському університеті.

3. Дискусійні проблеми пріоритетів

До цих проблем належать наступні:

1) чи справді Львівський університет у кінці XIX ст. – напочатку XX ст. з його кафедрою географії і першими докторами філософії у ділянці географії стали фундаторами національної і водночас регіональної географічної, в т. ч. антропогеографічної школи? Деякі вчені безапеляційно ставлять під сумнів позитивну відповідь на цю тему;

2) чи можна говорити і стверджувати про якусь окрему національну – польську, австрійську чи українську географічну школу у Львівському університеті або Львівського уні-

весритету? Чи може краще все це назвати Львівською школою без уваги на мову наукових публікацій?

Постараємося висловити свій погляд на ці проблеми.

Отже, відповідь на перше питання-проблему. Акад. *Александр Марініч* (1920–2008) і його оточення неодноразово стверджували, що фундатором нової української географії був акад. *Павло Тутковський* (1858–1930). На всеукраїнській науковій конференції (1991 р.) у Луцьку він “пом’якшив” свою позицію і “милоливо” повідомив мені, що такими фундаторами, які стояли при зародженні української національної географічної школи, були *П. Тутковський* і *С. Рудницький*¹.

Позицію *А. Марініча* і його найближених можна зрозуміти, але не оправдати. У своїх публікаціях про НАНУ вони “впихають” акад. *С. Рудницького* десь між кліматологів, гляціологів, геоботаніків та ін. Щоб ставити на одну дошку *П. Тутковського* і *С. Рудницького* (як фундаторів української новітньої географії і школи), треба щоб перший із них був не лише геоморфологом (при розумінні, що геоморфологія – це дисципліна у системі геології), а мав праці із суспільної географії (тоді – антропогеографії). *С. Рудницький* мав такі солідні праці з антропогеографії України, *П. Тутковський* – навіть не збирався їх писати.

І ще один суттєвий аспект. Навіть у природничій географії *П. Тутковський* залишався позаду *С. Рудницького* у часовому вимірі. Свою фундаментальну працю з теорії і методології географії “Нинішня географія” *С. Рудницького* опублікував у 1905 р. А *П. Тутковський* – аналогічну працю “Сущность и проблемы географии” – габілітаційну лекцію при вступі на завідувача кафедри Київського університету Св. Володимира – лише у 1913 р. (тобто вісім років пізніше, не знаючи, що подібна річ опублікована українською мовою у Львові молодим тоді доктором географії у руслі фізіоцентричної парадигми).

Думаємо, що *П. Тутковський* про існування доктора географії *Григорія Величка* і про його геоморфологічні, антропогеографічні та етногеографічні праці, створені і опубліковані мало не за два десятки літ до нього, і не здогадувався (це саме, напевне, можна сказати і про *А. Марініча*).

Отже, і у цьому аспекті вважати акад. *Павла Тутковського*, навіть з урахуванням його фундаментальної друкованої праці “Загальне землезнаство” (1927), фундатором (чи навіть співзасновником) національної новітньої географії не коректно. На це, сміємо стверджувати, не згодився б і сам академік.

Професор *Ігор Черваньов* (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна) в одній із своїх публікацій написав буквально так: “з легкої руки (!) проф. *О. І. Шаблія* в географії поширилася думка, що фундатором української географії є акад. *С. Рудницький*.” Мовляв, таким фундатором слід вважати проф. *Андрея Краснова* з його кафедрою Харківського університету. Моя позиція у цьому питанні ще радикальніша, ніж в попередньому випадку.

Проф. *А. Н. Краснова* (1862–1914) – маститого природно-географічного дослідника можна вважати своєрідним аналогом львівського професора – геоботаніка *А. Ремана*. Але він захистив докторат лише у 1894 р. у Московському університеті. Рік перед тим таку дисертацію у руслі нової, європейської геологічної парадигми у Львові на кафедрі, що мала вже десятирічний “стаж”, захистив у *А. Ремана* його учень *Г. Величко*. А кафедра, яка створювалася під *А. Краснова*, була організована лише у 1889 р. під назвою кафедра фізичної географії та антропогеографії.

А. Н. Краснов був, як і *А. Реман*, геоботаніком, тобто типовим географом, що дотримувався біологічної Гумбольдтової парадигми. Взяти хоча б його праці “Травянистые степи

¹ Думаю, це було вимушене визнання з урахуванням моєї доповіді на цій конференції, організованої, світлої пам’яті, професором *Ігорем Коротуним* (1936–2000). *П. Тутковський* був до мозку костей геологом (хіба що історичну геологію, яку досліджував академік, перейменувати, як це тепер часто роблять, у палеогеографію). Згадаймо хоча б його праці про викопні пустелі північної півкулі (це просто прильодовикові зони) чи публікації про леси і їх генезу. І, як анекдот, звучить категорична відмова *П. Тутковського* від своєї приналежності до географії, коли його запросили десь у 20-х роках на засідання географічного підрозділу ВУАН (див. спогади і листи *С. Єфремова*).

северного полушария” (дисертація захищена у Московському університеті у 1894 р.). Або четвертий том “Основ земледения”, присвячений географії *рослин* (1899 р.).

Якщо думати у руслі проф. *І. Г. Черваньова*, то початки географії у Львівському університеті треба віднести на сто років назад – до 1787 р. Тоді сюди прийшов випускник Віденського університету француз *Бальтазар Гакет* (1739–1815), що зайняв пост професора у медичному відділенні на новоорганізованій кафедрі історії природи, географії та агрикультури¹. *Б. Гакет* відомий як передовсім геоботанік (отже, працював у руслі парадигми Гумбольдта), геолог, географ, мандрівник, медик (недарма влаштувався на медичному факультеті).

Б. Гакет і *А. Краснов* працювали відповідно у Львові та Харкові приблизно двадцять років кожен. Дослідницькі теми, підходи і парадигми у них були майже тотожні. Але *Б. Гакет* організував геоботанічні дослідження, коли зародився і процвітав гумбольдтський біологізм (кінець XVIII ст.), а *А. Краснов*, коли біологізм вже доходив до кінця і почала “працювати” у географії пенківська геологічна парадигма.

Ми з успіхом можемо віднести зародження Львівської географічної школи до кінця XVIII ст. Але це буде деяка натяжка. Бо Львівська географічна школа, зароджена працями *Б. Гакета*, змовкла після відходу вченого до Кракова (1805 р.) і звідси – до Відня (1810 р.). Треба було чекати аж до 1882 р., коли у Львівському університеті була організована кафедра географії на чолі з геоботаніком *Антонієм Реманом*. Це можна було б назвати відродженням вже повністю самостійної кафедри і виходу з неї професійних місцевих географів, які були фундаторами національної (не лише регіональної) географії, в т. ч. і суспільної у формі антропогеографії. Ця школа після зародження пройшла ряд ступенів розвитку – становлення і трансформації.

І останнє. *А. Краснов* (як *Б. Гакет* і *А. Реман*) нічого не сотворив українською мовою, тим паче з географії України. Правда, була монографія “Рельеф, ратительность и почвы Харьковской губернии” (1893). Але це регіональне дослідження. До честі проф. *І. Г. Черваньова*, слід відзначити його думку, висловлену у назві статті “Основоположник сучасної конструктивної географії”, де йдеться про засновника Батумського ботанічного саду *А. Н. Краснова*.

Щодо другої проблеми: чи можна говорити і стверджувати про якусь окрему національну – польську, австрійську або українську географічну школу у Львівському університеті або Львівського університету. Справді нелегке питання. І чи доцільно його підіймати, якщо вся початкова історія модерної географії проходила у цісарсько-королівському найвищому навчальному закладі імені Фердинанда I у Львові.

Отже, ніби-то це була австрійська географія, так само, як у Харкові – в Імператорському університеті, – російське землезнання, яке ще не встигло переорієнтуватися на нову європейську парадигму – геологічну. З іншого боку, вже тоді панівною мовою наукових студій, після революції 1848 р., стала польська. Лише десь близько 1913 р. *С. Рудницький* почав викладати тут географію українською. Проте майже усі наукові праці друкував українською поза університетом у виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка. Так само д-р *Гр. Величко* з 1893 р. (рік захисту дисертації) публікує карти, статті і пише монографію з географії України українською (правда, була одна етногеографічна карта, видана у Парижі французькою у 1897 р.).

Це може здатися не принциповим – мова публікації. Хіба ми зараз не публікуємо статей англійською чи польською мовою? І не переживаємо за свою належність до української географії. Очевидно, істина в іншому.

Учений за визначенням має бути поліглотом. Це категоричний імператив. Але жодна національна культура і наука не зародиться і не розвинеться без національної мови, яка вико-

¹ Як бачимо тодішня суспільна географія покривалася дослідженням панівної галузі економіки – сільського господарства. У 1790–1796 рр. у Нюрнберзі вийшли “Найновіші фізико-політичні подорожі *Б. Гакета* 1788–1795 рр. через Данію, Сарматію або Північні Карпати”. Звернімо увагу на: а) “політичні” подорожі; тоді це означало суспільно-географічні подорожі (а “фізичні” – це природно-географічні); б) “Північні Карпати”: тепер такої назви нема (це наші Українські Карпати).

нує не лише номінативну (позначення явищ, предметів, процесів, відносин і т. д.), але й (і це дуже важливо) комунікативну, образну, смислову, архетипну функції; функції носія пам'яті історичного буття народу, його ментальності і багато інших рис.

Поскільки наука твориться елітою кожної нації (сюди входять і представники деяких панівних націй: приклади: батько *Максима Рильського Тадей*, політолог і соціолог *В'ячеслав Липинський*, історик *Володимир Антонович*, рід яких мав польське походження), то мова науки, як і всієї культури має мати народну основу, бути зрозумілою для народних мас, передовсім через освіту і просвіту. Ніхто не має сумніву, що літературна мова, мова науки і культури у Галичині з кінця XIX ст. формувалася і розвивалася під могутнім впливом (організаційним і навіть фінансовим) таких східних українців, як *П. Куліш*, *М. Драгоманов*, *М. Грушевський*, *Є. Мілорадович* та ін. Якщо ще перші праці *Г. Величко* писав язичієм (слова рясніли буквами *ы, ять, твердий знак*), то вже вкінці XIX – напочатку XX ст. він перейшов на кулішівку. Були і лексичні особливості¹.

Існували також несприятливі суспільно-економічні та політичні контексти зародження і формування національних регіональних шкіл. У Російській імперії до 1905 р. була під заборону українська мова (Валуєвський з 1863 р. та Емський з 1876 р. укази). Хіба міг свідомий учений-українець в цих умовах ігнорувати українську мову. Тому не маючи вищого шкільництва з українською мовою викладання і друкування, українські громадські діячі і вчені створювали наукові, літературні і господарські товариства, які плекали українську літературну (в т. ч. наукову) мову. Наприклад, “Просвіту”, НТШ, “Сільський господар” та ін.

Так само можемо твердити, що у Львові розвивалася польська національна школа. Але вона, по-перше, не була загальнонаціональною (були університети у Кракові і Варшаві), по-друге, недостатньо розвивався антропогеографічний напрямок. Проте картографічний напрямок як у польській і українській школі отримав досить сильний заряд (*Г. Величко* – з одного боку і *Е. Ромер* – з іншого). Кожна з цих національно-регіональних шкіл мала свої інтереси, які мало корелювалися між собою.

У незалежній Україні (з 1991 р.), коли українська мова стала державною, повинні бути створені повноцінні умови для розвитку науки і культури на цій мові і на мовах національних меншин. При формуванні української політичної нації на базі етнічної роль української мови в усіх сферах життєдіяльності суспільства посилиться.

4. Загальні риси становлення і післявоєнної трансформації Львівської суспільно-географічної школи

Не тільки початки зародження, але й його кінець, а точніше – перехід до становлення новітньої суспільно-географічної школи у формі антропогеографії вартий уваги як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Зрозуміло, що поява нового періоду розвитку (тут у становленні АСПШ), це або зміна парадигми, або поява нового якісного стану цієї школи. Знаємо з історії розвитку антропогеографії у Львові, що парадигма залишалася для суспільної географії фізіоцентричною. Отже, треба шукати змін у змістовному наповненні або в прикладних (тут дискрептивних) аспектах суспільно-географічних досліджень.

Вважаємо, що цими аспектами були: а) перехід від загальних теретико-методологічних пошуків, найяскравіше виражених у праці *С. Рудницького* “Нинішня географія” (1905), до їх практичних втілень; б) підготовка кадрового складу, здатного прискорено розвивати школу на етапі її становлення; в) поява сильного лідера.

Почнемо з останнього. Появу лідера датуємо з 1908 р., коли *С. Рудницький* зайняв місце приват-доцента на кафедрі географії Львівського університету і почав викладати тут

¹ Для мене були певні труднощі при підготовці до друку книги “Доктор географії Григорій Величко” із проекту “Постаті українського землезнання” не так фонетичні, як трансляції лексики цього автора. Наприклад, наше звичне слово “людина” десь ще до 1915 р. писалося у наукових творах (та й у літературних) як “чоловік” та ін.

географію українською мовою. А головною проблематикою стала географія України, як фізична, так і суспільна. Видані ученим дві книги “Коротка географія України. Т. I. Фізична географія” (1910 р.) і “Коротка географія України. Т. II. Антропогеографія” (1914 р.) поклали початок новітньому географічному українознавству і знаменували цим потік монографій і середньо- та високошкільних підручників та посібників (С. Рудницький, В. Кубійович, І. Тесля, М. Дольницький та ін.). Найпотужнішим стали книги: С. Рудницького “Ukraina. Land und Volk” (1916), “Основи географії України” (1926 р.), В. Кубійовича “Географія українських й сумежних земель” (1938 р., 1943 р.).

Назвемо також двох докторів наук: Володимира Гериновича, який у 20-х роках, будучи ректором Кам’янець-Подільського Інституту народної освіти, видав декілька книг з економічної географії України у “державних” кордонах УРСР. Додамо доктора наук з географії (1926 р., Прага) Володимира Огоновського, що підготував і захистив дисертацію “Заселення Східноєвропейського степу”¹. А також В. Кубійовича, що видав “Атлас України й сумежних країв” (1937). У 1931 р. запрацювала Географічна комісія НТШ, яка у 1935 р. видала перший збірник “Праці географічної комісії НТШ” за ред. В. Кубійовича. Були започатковані нові напрямки в антропогеографії України: геоурбаністика (Г. Величко, В. Кубійович, О. Степанів) та військової географії (С. Рудницький).

Період становлення АСГШ закінчився Другою світовою війною. Саме тоді було перевидано книгу В. Кубійовича під дещо зміненою назвою “Географія України й сумежних країв”. А також випущено підручник І. Теслі “Географія України” (1943 р.) і монографією Олени Степанів “Сучасний Львів” (1943 р.).

Загальні риси становлення АСГШ наступні [14, с. 11, 12]:

- становлення відбувалося прискореними темпами на фоні сповільненого розвитку польської антропогеографічної думки у Львові. Закінчилося воно під час Другої світової війни (1939–1944 рр.);
- сформувався кадровий склад національно свідомих антропогеографів, які мали європейський вишкіл і добру фахову освіту, здобуту в університетах Львова, Відня, Праги, Кракова та інших наукових закладах;
- крім Львівського університету важливу роль відіграло Наукове Товариство імені Шевченка як громадсько-наукова організація з друкованими органами (“Записки НТШ”, “Збірники наукових праць” та ін.), бібліотекою, Фізикогеографічною і Географічною комісіями;
- головними напрямками антропогеографічної діяльності було географічне українознавство і суспільно-географічна регіоналістика, зокрема демо- та етногеографія України і її окремих земель. Були покладені підвалини національної географії міських поселень – геоурбаністики.

Важливим чинником цього процесу було існування кафедри географії найстарішого в Україні Львівського університету, організованої у 1882 р. До Першої світової війни на цій кафедрі захистили докторат два українці – вже названі Г. Величко та С. Рудницький. З 1908 р. С. Рудницький працює доцентом кафедри і всіляко сприяє підготовці кадрів учених-українців. Саме тут здобували географічну освіту відомі вже у міжвоєнні роки професори і доктори наук Володимир Геринович та Олена Степанів. Історичну географію України та її демогеографію розвиває доктор філософії Мирон Кордуба.

Водночас польська антропогеографія цього періоду перебувала у Львові у стані сповільненого розвитку. В усякому разі тут не було ні маститих антропогеографів, ні їхніх учнів. Можна лише згадати відомих у міжвоєнний період картографа проф. Юзефа Вонсовіча (викладав “Антропогеографію”, працював у видавництві “Атлас”) і молодого Яна Ернста (першим застосував методи багатовимірної аналізи до регіоналізації сільського господарства), а також ас. І. Альберта, що перед Другою світовою війною почав досліджувати географію

¹ Вперше опубліковано нами у книзі “Доктор географії Володимир Огоновський” (Львів, 2014. – С. 64–200).

розселення і *В. Качоровського*, який вивчав проблеми геоурбаністики (на прикладі Львова). У Львівському університеті польська географія за весь період 1892–1945 рр. мала явно виражений геоморфологічний (у руслі геологічних вчень *Пенка–Девіса*) характер. У 1945–1946 рр. майже усі польські вчені виїхали до Польщі (*Е. Ромер* – до Кракова, інші – до Вроцлава і Любліна; *В. Качоровський* зник у невідомому напрямі).

Усі перелічені та багато інших географів були звичайними чи дійсними членами НТШ – тоді некоронованої всеукраїнської (і міжнародної, оскільки дійсними членами тут були, наприклад, *А. Ейнштейн*, *Макс Планк* та ін.) академії наук. У 1909 р. у ній організовано Фізикогеографічну, а у 1931 р. – Географічну комісію, яка налічувала понад 40 осіб, здебільшого з науковим ступенем доктора наук у ділянці географії. Очолив Комісію доцент Ягеллонського університету *Володимир Кубійович* (1900–1985). У 1935 р. ця структура розпочинає друкувати “Праці Географічної комісії НТШ”.

Тут не будемо розглядати як відбулося *трансформація* АСГШ у повоєнний період аж до початку незалежності України. Це досить повно висвітлено в наших працях [14, с. 26–57], [15, с. 16–20]. Відзначимо лише наступне:

1) АСГШ структурувалася як за тематичними напрямками (економічна географія – теорія, методологія та методика), так і просторово та організаційно (крім кафедри економічної географії університету, появилися навчальні підрозділи ВНЗ, як у Львівському торгово-економічному інституті, у Тернополі, Луцьку та ін.);

2) особливий крен було зроблено на економіко-географічному регіоналістику (Інститут регіональних досліджень, відділ економіки в Інституті суспільних наук, кафедра економічної географії університету та ін.; значний внесок тут належить *Ф. Д. Заставному*, *Б. М. Яремчишину*, *М. О. Петризі* та ін.);

3) появилися перші спроби розвитку демогеографії (*В. П. Огоновський*, *Г. А. Зільбер*, *Б. І. та О. В. Заставецькі* та ін.);

4) почав розвиватися географо-природно-ресурсний напрямок (*О. П. Ващенко*, *О. Г. Топчієв*, *Я. О. Мариняк* та ін.). Пізніше він трансформувався у еколого-географічний напрямок (*Я. Є. Івах*, *В. С. Кравців*, *І. М. Волошин* та ін.);

5) була сильно просунута теорія територіального комплексування (*О. П. Ващенко*, *Ф. Д. Заставний*, *О. І. Шаблій*, *С. О. Волос*, *Н. Ю. Недашківська*, *М. М. Паробецький*, *С. М. Писаренко* та ін.);

6) відродився напрямок суспільно-географічного картографування (*О. П. Ващенко*, *О. І. Шаблій*, *В. В. Луговой* у Львові).

В умовах совєтської деспотії майже зник географо-українознавчий напрямок. Йому судилося прискорено розвинутиися вже у 90-х роках ХХ ст. і в нулевих та десятих роках ХХІ ст.

5. Сучасні напрямки та проблеми розвитку Львівської суспільно-географічної школи

З нулевих років ХХІ ст. у АСГШ започатковано розвиток багатьох сучасних і нетрадиційних напрямків наукових пошуків. Особливо звернено увагу на ті з них, назва яких має напочатку терміноелемент “*geo-*”. В науці ці напрямки створюють парні групи із вже існуючими назвами галузей суспільної географії. Це, наприклад, геополітика, паралельною до якої є політична географія, геоekonomіка – відповідно до економічної географії, геосоціологія – до соціальної географії, геодемографія – до демогеографії та ін. Але є й такі напрямки, що не мають прямого корелята (відповідника) у суспільній географії. Наприклад, геопоетика, геоімагологія, геопсихологія та ряд інших.

Чим цікаві ці нові напрямки, які дехто вважає або тотожними до традиційних або непотрібними неологізмами.

По-перше, ці напрямки є міждисциплінарними: вони належать і до географії, і до суміжних наук, назва яких представлена другим їх терміноелементом. Отже, геоekonomіка

належить передовсім до економічної науки, геополітика – до політичного наукового знання, геосоціологія – до соціологічного і т. д.

По-друге, конкретні об'єкти дослідження тут ті ж самі, що й у відповідній географічній дисципліні. Але тут використовуються, наприклад, у геосоціології спеціальні соціологічні методи вивчення змісту цих об'єктів. Наприклад, соціально-економічного вузла і дослідження процесів функціонування в ньому соціальних процесів.

По-третє, і це дуже суттєво: наукові дисципліни з терміноелементом “*geo-*” вивчають головню *процеси функціонування, управління* цими процесами. А також геоінформаційні процеси у функціонуванні територіальних систем. У той час, як у географічних дисциплінах (економічній, соціальній, політичній географії і т. д.) дослідження здійснюється у руслі генетичних та структурних законів і закономірностей.

Найновішими “межевими” дисциплінами, які започатковані в останнє десятиріччя у АСПШ, є геософія, геопоетика і геоімагологія.

Геософія – науковий напрямок і дисципліна, започатковані нашою розвідкою про геософічні погляди на Русі в XI–XII ст. у книзі “Основи загальної суспільної географії” (Львів, 2003, с. 90–92). Далі була докторська праця прикріпленого до кафедри економічної і соціальної географії ЛНУ луганчанина, кандидата географічних наук *Юрія Кисельова*. Він опублікував монографію під назвою “Основи геософії: проблеми теорії і методології” (Луганськ, 2011). Об'єктом дослідження геософії є *людський простір* (ЛП). ЛП – це природний простір, переформатизований людською діяльністю, передовсім шляхом створення у ньому нових людських сенсів. Його (ЛП) конгруентну і конкурентну взаємодію з природним простором. У розумінні генези ЛП важливу роль відведено психологічному чиннику – сприйманню людьми простору, уявлень про нього, створення ментальних карт, трактування земного простору, уявлення про просторове довкілля і т. д. Це вже виходить на геопсихологію.

Геопоетика – міждисциплінарний підхід і напрямок наукових пошуків, зосереджений на виявленні в поетичних творах системи *геотопосів*. Тобто географічних (і космічних) місць і тіл, їх образних функцій у цих творах. Напрямок працює на межі географії, літературознавства і психології. Наприклад, у поезії *Т. Шевченка* “Садок вишневий коло хати” змістовно і художньо центральним геотопосом є *хата*. Дія відбувається (три строфи!) *коло хати*, як символу українського архетипу родиноцентризму. Нами введено у науковий обіг дванадцять геопоетичних понять, т. зв. *геопоетичного симплексу* – трикутника “поет – текст поетичного твору – його дослідник-учений”; визначено об'єкт і предмет дослідження та ін. Автор нового міждисциплінарного напрямку – професор *О. І. Шаблій* опублікував декілька статей окремо і у співавторстві з д. г. н. *Ю. О. Кисельовим*.

Геоімагологія – найновіший напрямок досліджень на кафедрі економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка, започаткований доцентом *Мирославою Влах*. Він вивчає роль, місце і функції образів у психології і географії (образ – від лат. *imago* чи англ. *image*). Географічне образознавство, як міждисциплінарний напрямок, є областю взаємодії власне географії, психології, культурології та деяких інших наук. Міждисциплінарний підхід дозволяє трактувати географічний образ як сукупність матеріальних та ідеальних сутностей, зміслів і цінностей певного місця геопростору. Цим він близький до геопоетики.

Серед інших дисциплін, які отримали новий імпульс у Львівській СГШ, але вже частково мали місце також в інших наукових центрах і школах України, є насамперед:

1) географія культури або **культурна географія**, що охоплює і географію релігії (“*георелігієзнавство*”). Це передовсім дослідження проф. *Івана Ровенчака*: монографія [11] і його багаточисельні статті та докторська дисертація. Щодо сакральної географії і георелігієзнавства, то тут слід відзначити праці проф. *Любові Шевчук*, доц. *Андрія Ковальчука*, *Олександри Вісьтак*, *Олександра Кучабського* (кандидатська дисертація), *Орислави Тимчук* та ін.;

2) політична географія, геополітика та геостратегія. Це праці проф. *Маркіяна Мальського*, *Мирослава Дністрянського*, *Олександри Вісьтак*, *Олега Шаблія*. Тепер розширюється коло проблем. Зокрема, повністю новим стали дослідження в області географії по-

літичної думки, виборів, громадських та політичних рухів (Василь Миронюк, Андрій Голод, Оксана Склярська, Марія Мирош – їх кандидатські дисертації і публікації), адміністративно-територіального устрою і легіслативного районування (Мирослав Дністрянський, Леся Заставецька);

Потужним науковим потенціалом стає започаткований доцентом Мирославою Книш і асист. Любов'ю Котик новий напрямок – політико-географічна **глобалістика** [6].

1) геоукраїністика – монографії, підручники, навчальні посібники, статті та інші розвідки проф. Федора Заставного, Олега Шаблія, Романа Лозинського і їх співробітників на кафедрах географічного факультету університету. У цьому напрямку слід відзначити праці учених;

2) країно- і краєзнавство отримало новий імпульс розвитку. Появилися навчальні підручники і посібники з проблем економічної географії країн світу (наприклад, за ред. доц. Степана Кузика “Економічна і соціальна географія країн світу” (Львів: Світ, 2002) чи окремих держав (монографії доц. Мирослави Книш, Степана Кузика, Ірини Гудзеляк, Василя Стецького, Любові Шевчук та ін.). У цьому руслі розвивається цілком новий напрямок – дослідження міждержавних, в т. ч. інтеграційних зв'язків і процесів (д. е. н. Н. Мікула, доц. О. Бордун, В. Стецький, М. Книш, С. Кузик, асп. Г. Сохоцька та ін.). Книги з сучасного географічного краєзнавства (С. П. Кузика “Княгиничі”, 2002 та О. І. Шаблія “Село на золотому Поділлі” (2011 р.) знаменували появу призабутої у наших краях традиційної уваги до рідних місць у їх суспільно-географічній інтерпретації. Появилася перша моя праця з теорії краєзнавства окремого міста (йдеться про львовознавство) [17]. Бажано, щоб географи на науковій основі створили краєзнавчі книги (нарис, монографії тощо) про кожне поселення регіону.

Географія населення і демогеографія. Новий імпульс розвитку галузей, що досліджують населення: географію населення, поселень (зокрема, геурбаністика), етнічного складу і процесів просторового переміщення (міграції), працересурсного потенціалу. Тут на перше місце вийшли Інститут регіональних досліджень у Львові (проф. Василь Кравців, Уляна Садова, Світлана Шульц, Петро Жук та ін.), а також кафедра географії України: проф. Федір Заставний, Роман Лозинський (в останнього особливо цікавий напрямок – геоетномовознавство), Марія Лаверук (дослідження географії етнографічних груп, зокрема гуцулів) та ін. Проблеми демогеографії на кафедрі економічної і соціальної географії інтенсивно вивчає доц. Ірина Гудзеляк, Мирослава Влах, Наталія Верчин, а на кафедрі географії України – доц. Галина Лабінська, Оксани Стецюк, Надії Процюк та ін. Працересурсний потенціал і його використання досліджує у Тернополі проф. Євген Качан.

З цими дисциплінами тісно пов'язані дослідження у сфері **соціальної географії і геосоціології**. Проф. Любов Шевчук та Уляна Садова опублікували декілька монографій і навчальних посібників. Успішно вивчають ці проблеми доц. М. Білецький, Р. Скабара, Х. Подвірня, М. Пелех та ін. Геосоціологічні дослідження ведуть тернопільські вищі та Східноєвропейський (Луцьк) педуніверситет (проф. Ольга Заставецька, Євген Качан, Наталя Коцан та ін.). Ця сфера досліджень є надзвичайно перспективною.

До неї примикає **геотуризмологія** – напрямок, який отримав розвиток особливо після створення на географічному факультеті Львівського університету кафедри туризму, очолюваної проф. Мартою Мальською. По суті, на голому місці, лише шляхом використання напочатку випускників кафедри економічної і соціальної географії. М. Мальська стала типовим сублідером АСГШ. Як з рогу достатку посипалися навчальні посібники і монографії (доц. Степан Кузик, Ph. D. Юрій Занько, доц. Михайло Рутинський, Тетяна Клапчук та ін.).

Відділи туризму відкриті в інших вишах Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Закарпаття, у яких працюють випускники-географи зі Львова, розвиваючи і українську Львівську СГШ.

Важливе значення має і надалі напрямок діяльності Львівської СГШ – **економічна географія і геоekonomіка**. Перша з них зосередилася головно на кафедрі економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка (Олег Шаблій, Олег Горovий, Ірина Ванда та ін.), друга – в

Інституті регіональних досліджень. Розвиваються вони в інших закладах Львова (тут маємо солідні праці з геоeкономіки доц. *Богдана Заблоцького*), у вишах Тернополя, Луцька, Рівного, Івано-Франківська (наприклад, у Тернополі доц. *Андрій Кузишин*). Найбільші успіхи властиві для працівників кафедр ЛНУ з проблем теорії економічної регіоналізації (*Ф. Заставний, О. Шаблій*), територіального комплексування – молоді вчені – *І. Ванда, І. Ранця, О. Мамчур, І. Рудакевич* та ін. Добрий початок покладений в теорії геопросторової організації – обґрунтування головних її рис в інформаційному суспільстві внаслідок застосування т. зв. 3D-виробництв та інформаційних систем GRID (проф. *О. Шаблій*, 2013) [16].

Історико-географічні студії стали проривним напрямком розвитку АСГП в останніх двадцять років. Вони головно зосередилися на кафедрі економічної і соціальної географії. Майже усі члени кафедри внесли свою лепту у цю справу. Видано монографії і збірники, присвячені окремим особистостям, зокрема репресованим чи не визнаним советською владою (акад. *С. Рудницький*, проф. *В. Кубійович, О. Степанів, В. Гериневич* та ін.) переважно за авторства і за редакцією проф. *О. І. Шаблія*. Оpubліковано 14 монографій праць учених, починаючи від проф. *О. Ващенка* і закінчуючи *В. Огоновським*. Хрестоматію “Новітня українська суспільна географія” (2007 р., 1012 с.). Проведено ряд наукових конференцій з історії суспільної географії у Тернополі, організованих доц. *Богданом* та проф. *Ольгою Заставецькими* (1995 р., 2000 р., 2005 р., 2010 р.).

Нарешті, останнім новим напрямком досліджень стали у дев'яностих роках ХХ ст. та нульових ХХІ ст. впровадження **геоінформаційних методів** у суспільну географію та створення карт і картографічних моделей. У першому випадку маємо праці доц. *Володимира Грицевича*, його аспірантки *Наталі Веневітіної (Сергеевої)*; у другому – електронне програмування карт і схем великого картографічного твору “Львів. Комплексний атлас” за ред. і участю (66 з 243 карт і картосхем!) проф. *О. Шаблія* та окремо і у співавторстві доц. *О. Вісьтак*. Електронні засоби при виконанні картографічних робіт використовують асп. *Ганна Наконечна, Галина Сохоцька, Ярослав Івах* та ін.

У цьому контексті **картографічний**, особливо **атласно-картографічний** напрямок можемо виділити і окремо. Крім фундаментального атласу Львова, створено “Атлас історії української державності”, 2013 р. (випускники і працівники кафедри проф. *Іван Ровенчак* та *Володимир Грицеляк*; член Редакційної ради – *О. Шаблій*).

Таким чином, з настанням незалежності України спектр наукових і науково-методичних досліджень АСГП суттєво розширився і змістовно поглибився.

У найближчі роки приступаємо до організації пошукових напрямків суспільної географії під загальною назвою “Нова суспільна географія: теорія, методологія, метод”. Передбачається зосередити дослідницькі зусилля у руслі наступних десяти тем.

1. Нова суспільна географія – географія інформаційного суспільства (ІС).
2. Три типи дослідницьких об'єктів нової суспільної географії: реальні, концептуальні, віртуальні. Особливо два останні.
3. Інформаційне суспільство – генеральний об'єкт наукової рефлексії суспільної географії.
4. Геоторіальна організація (ГО) інформаційного суспільства – предмет дослідження нової суспільної географії. Зміни в ГО у контексті впровадження 3D – виробництв та систем GRID.
5. Інтегративно-міждисциплінарні напрямки нової суспільної географії: геософія, геополітика, геостратегія, геоeкономіка, геодемологія, геопоетика, геопсихологія та ін.
6. Семіотичні проблеми нової суспільної географії. Знакові системи у новій СГ.
7. Постнекласичні підходи і методи нової суспільної географії.
8. Чи потрібний суспільній географії постмодерний дискурс?
9. Головні поняття і категорії нової суспільної географії.
10. Підходи і способи виявлення і обґрунтування законів та закономірностей нової суспільної географії.

Список використаної літератури:

1. Біланюк В. І. Географічна освіта, наука і практика у Львівському університеті : історія і сучасність / В. І. Біланюк, Є. А. Іванов // Географічна наука і практика: виклики епохи. Міжнародна наукова конференція присвячена 130-річчя географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.) – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2013. – Т. 1. – С. 5–11.
2. Влах М. Р. Поняття “географічний образ” у гуманістичній географії / М. Р. Влах // “Проблеми української термінології” : зб. наук. праць учасників XIII міжнарод. наук. конф. “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (м. Львів, 25–27 вересня 2014 р.) – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. – С. 63–65.
3. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.
4. Заставний Ф. Д. Економічні райони України : реалії та перспективи (природно-географічні, історичні, національно-культурні, національно-політичні) / Ф. Д. Заставний. – Львів : Априорі, 2010. – 207 с.
5. Заставний Ф. Д. Україна : природа, населення, економіка / Ф. Д. Заставний. – Львів : Априорі. 2011. – 504 с.
6. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 484 с.
7. Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) : монографія / Р. М. Лозинський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 502 с.
8. Мальська М. П. Країнознавство : теорія та практика : підручник / М. П. Мальська, П. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. – К. : Центр навч. літ-ри, 2012. – 528 с.
9. Мальська М. П. Туризмологія : концептуальні засади теорії туризму : монографія / М. П. Мальська, В. К. Федорченко, В. С. Пазенюк, О. А. Кручек та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 2013. – 368 с.
10. Олійник Я. Б., Наукові школи як об’єкт дослідження в історії географії / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2013. – Випуск 27. – С. 23–33.
11. Ровенчак І. І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження / І. І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту, 2008. – 240 с.
12. Рудницький С. А. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання / С. А. Рудницький // Зап. іст.-філог. відділу ВУАН. – 1927. – Т. 13–14.
13. Шаблій О. І. Внесок академіка Павла Тутковського в теорію географічної науки / О. І. Шаблій // Українське Полісся : вчора, сьогодні, завтра : збірник наукових праць. – Луцьк : Надстир’я, 1998. – С. 13–16.
14. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 168 с.
15. Шаблій О. І. 110 років Львівській суспільно-географічній школі : етапи розвитку / О. І. Шаблій // Матеріали міжнародного наукового семінару “Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах”. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2005. – С. 7–25.
16. Шаблій О. І. Нові тенденції геопросторової організації інформаційного суспільства / О. І. Шаблій // Географічна наука і практика: виклики епохи. Міжнародна наукова конференція присвячена 130-річчя географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.). – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2013. – Ч. 26. – С. 25–30.
17. Шаблій О. І. Львовознавство: підходи, аспекти, проблеми / О. І. Шаблій // Історія української географії. Тернопіль, 2013. – № 27. – С. 8–15.
18. Шаблій О. І. До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка) / О. І. Шаблій // Часопис соціально-економічної географії. Харків, 2014. – Випуск 17 (2). – С. 10–17.
19. Harasimiuk K. Instytut Geograficzny na Uniwersytecie we Lwowie (1883–1939) / Historia geografii Polski / Red. nauk. Antoni Jackowski, Stanisław Liszewski, Andrzej Richling. – Warszawa : Wyd. nauk. PWN, 2008. – S. 325–336.
20. Harasimiuk K. Z dziejów uniwersyteckiej geografii Lwowskiej (lata 1882–1910) // Czasopismo ANN UMCS. Sect. B. Szczegoly : 1989/1990. – Druk 1992. Vol. 44–45. – S. 287–299.

КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ЛЬВІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ І ЗЗОВНІ

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
nika1122@ukr.net, olesiavistak@ukr.net

Olha Zastavetska, Oleksandra Vistak. Cathedra of Economic and Social Geography at National Lviv University Inside and Outside View. The scientific and methodological activities of the Cathedra of Economic and Social Geography Lviv University, organized in 1944, is described in this article. The Cathedra had developed its methodological work at 1945/1946. The first Head of Cathedra became prof Opanas (Athanasius) Vaschenko. Cathedra has achieved its widest development from the moment of Ukraine Independence, led by prof Oleh Shablii. His merit is especially in the development of the theory, methodology and the History of science. Thanks to O. Shablii efforts, the names and scientific contributions of such forgotten national scientists as Akad. S. Rudnytsky, Doctors of Geography O. Stepaniv, V. Kubiiovych, V. Gerynovych, M. Dolnytsky and others, raised from the history. The pro-Ukrainian position of scientist is also well known. He expanded such idea as – Ukraine -is the Center – in Human Geography, its decommunisation and its decolonization. Thanks to the efforts of the leader of Cathedra as the core of modern socio-geographical school and its followers, – a wide range of employees, Lviv Regional School became an attainment of all the National Geography of Ukraine. Cathedra developed new areas of Social Geography at the intersection of many systematic sciences. This interdisciplinary subjects are such as: Geoglobal Studies, Geosophy, Geodemography, Geoecology, Geosociology, Geoeconomics, Geoinformatics and others.

Ключові слова: наукова школа, кафедра економічної і соціальної географії, колектив кафедри, наукові напрями роботи кафедри, чинники формування суспільної географії.

Key words: scientific school, Cathedra of Economic and Social Geography, Cathedra staff, scientific directions of the Cathedra activity, the factors of Human Geography.

Кафедра економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка є провідною серед кафедр такого типу в Україні. Вона є продовжувачем наукових традицій, започаткованих Г. Величком, С. Рудницьким, В. Кубійовичем, О. Ващенком. Високий професійний рівень її працівників та багатогранна наукова діяльність відомі в усій Україні, а тепер і за її межами. Відносно невеликий колектив розвиває теорію і методологію економічної та соціальної географії, нові методичні підходи до вивчення географічних об'єктів, розкриває проблеми історії географічної науки, демогеографії та географії світового господарства, соціальної та політичної географії. Все це він здійснює на нових методологічних засадах, вивчаючи досвід європейських країн (Німеччини, Польщі, Австрії та ін.).

Кафедра економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка завжди була однією з передових у вивченні суспільно-географічних проблем: від часу заснування (1944 р.) і до середини 60-х років ХХ ст. – дослідження геопросторової організації сільського господарства Західного регіону України; 60–80-ті роки – проблеми геопросторової організації промисловості та міжгалузевих комплексів загалом, 90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. – розвиток соціальної географії, історії географічної науки, географічного краєзнавства, політичної географії, застосування картографічних і математичних методів та розвиток теорії і методології географічної науки загалом тощо.

Найбільшого свого розвитку кафедра досягла за часів незалежності України. Із 1990 року нею керує професор О. І. Шаблій – один із найвизначніших географів України і Європи, дійсний член НТШ, академік Академії наук Вищої школи України. У цей час постала проблема

перегляду теорії територіальної організації суспільства загалом та його окремих складових частин. Ця проблема була насущною, оскільки до цього часу українська (як і вся советська) наука ґрунтувалась на положеннях так званого діалектичного та історичного матеріалізму і марксової політичної економії. Відмова українського суспільства від комуністичної ідеології поставила проблему перебудови теоретичних і методологічних засад усіх суспільних наук, зокрема суспільної географії, у руслі загальносвітових тенденцій на підставі загальногуманістичних цінностей. У вирішенні цього завдання кафедра економічної та соціальної географії Львівського національного університету була найпершою у країні.

У час, коли традиційні советські підходи ще переважали у більшості українських географів, коли багато з них не бажали або не могли) відкинути прокомуністичні теоретичні ідеї, вийшла програмна стаття завідувача кафедрою економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка проф. *О. Шаблія* “Проблеми декомунізації та дерусифікації соціально-економічної географії України” (тижневик “Краєзнавство. Географія. Туризм”. 1999. № 11). У ній професор наголосив на необхідності зміни наукового мислення в суспільних науках, у тому числі географічній, позбутися в ній економічного детермінізму. Автор глибоко проаналізував усі напрямки національної соціально-економічної географії в сучасних умовах, накреслив нові завдання і перспективи.

З огляду на це постало питання перегляду сутності об’єкта і предмета суспільної географії, теорій і концепцій науки, етапів її розвитку, постатей. Саме через вивчення творчості визначних українських учених, що жили і працювали в Україні і за кордоном, професор Олег Шаблій по-новому підійшов до теоретичних питань суспільної географії, її методичних засад та прикладних аспектів. Він довів, що модерна суспільна географія – це не заново придумані постулати, вона є логічним продовженням антропогеографічних досліджень українських учених першої половини ХХ ст. (*С. Рудницький, В. Кубійович, О. Степанів, В. Садовський, А. Синявський, К. Воблій та ін.*) в Україні та за її межами. За ініціативою проф. Шаблія у Львівському, а потім і в інших університетах розпочалося вивчення призабутої або проскибованої спадщини українських учених. Це вилилося в низку наукових розвідок членів кафедри (*О. Шаблій, І. Ровенчак, М. Білецький, О. Вісьтак, М. Влах та ін.*), у яких розкрито творчу спадщину корифеїв української географічної науки.

З ініціативи проф. *О. Шаблія* у Тернополі у 1995 р. проведено першу Всеукраїнську наукову конференцію “Історія української географії і картографії”, присвячену 95-річчю від дня народження професора В. Кубійовича. На ній вперше широкий географічний громадськості проф. *О. Шаблій* представив науковий доробок вченого, який працював у діаспорі, а життя і творчість якого були справжнім подвигом. Конференція стала поштовхом до наступних досліджень спадщини В. Кубійовича і до зацікавлення історико-географічною тематикою багатьох представників української географічної науки. Друга така конференція відбулася у Тернополі 2000 р. Цього ж року проведено міжнародну конференцію у Львівському університеті “Актуальні проблеми географічного українознавства на зламі тисячоліть” (до 100-річчя від дня народження В. Кубійовича), матеріали якої видані на пошану вченого (за науковою редакцією *О. Шаблія*). Конференції сприяли залученню до історико-географічних студій широкого кола географічної громадськості України і діаспори.

Велике зацікавлення проф. *О. Шаблія* творчістю *В. Кубійовича*, титанічна праця в архівах та бібліотеках (в Україні, Польщі, Франції, Австрії та США) вилились у численні публікації, передусім у монографії “В. Кубійович: енциклопедія життя і творчості” (1996) та двотомник “Володимир Кубійович” (Париж; Львів, 1996, 2000), де вміщено детальний аналіз творчості видатного вченого та головні його праці (цікавою є також книга “Мандрівки В. Кубійовича” (2000)).

Ще одне велике зацікавлення вченого – постать академіка *С. Рудницького*. Саме його науковій розвідці “Академік Степан Рудницький – фундатор української географії” (Львів, 1993) ім’я вченого не тільки було повернуто українській науці, його також визнано засновником української наукової географії. Як і у випадку з *В. Кубійовичем* *О. Шаблій* брав участь у пошуку і виданні праць *С. Рудницького*, розкритті “кухні” їх створення, листування тощо.

Величезним досягненням ученого, гідним наукового наслідування, є створення проекту-серії книг "Постаті українського землезнання". Крім *С. Рудницького* і *В. Кубійовича*, до неї увійшли укладені *О. Шаблієм* книги про *В. Садовського* (2004), *Олену Степанів* (2002), *Опанаса Ващенка* (2001), *Мирона Дольницького* (2005), *Володимира Гериновича* (2008), за його редакцією – книги про *Антіна Синяєвського* (упорядник *В. Руденко*, 2003), *Івана Теслю* (*Й. Свинко*, 2002), *Каленик Геренчук* (*С. Кукурудза*, 2003), *Петра Цися* (*І. Ковальчук*, 2004), *Юрія Полянського* (*Й. Свинко*, 2010), *Володимир Огоновський* (*О. Шаблій*, 2014) та ін.

Для поширення знань про українську географію серед громадськості України за ініціативою *О. Шаблія* разом з доц. *Б. Заставецьким* створено Всеукраїнський фаховий часопис "Історія української географії" (виходить з 2000 р.), вчений є одним з найактивніших авторів і шеф-редактором, а працівники кафедри економічної та соціальної географії – найактивнішими дописувачами часопису. Зі сторінок цього часопису науковці, вчителі, аспіранти та студенти черпають інформацію не лише про окремі особистості, а й про наукові школи, наукові напрямки, що значно збагачує сучасних дослідників, дає змогу побачити об'єктивну картину української географічної науки.

Кафедра економічної і соціальної географії ЛНУ однією з перших в Україні поставила питання про зміну географічних назв, які залишилися після тоталітарного радянського режиму, на цьому постійно наголошувалося у пресі, наукових публікаціях вже з перших днів утворення Української незалежної держави. І тільки в 2015 р. це питання було поставлене на державному рівні і поступово вирішується. Завідувач кафедри – ініціатор вшанування видатних постатей географічної науки – за його ініціативою створено меморіальні таблиці *В. Кубійовичу*, *О. Степанів* і *Г. Величку* у Львові, *С. Рудницькому* у Львові і Тернополі, проект пам'ятника *В. Кубійовичу* у Львові.

Важливим напрямком декомунізації географічної науки є розробка її теоретико-методологічних засад. З урахуванням наукової спадщини провідних українських вчених *О. Шаблій* із працівниками кафедри виконує це завдання впродовж усієї діяльності. Ще задовго до відкритої постановки такого завдання у незалежній державі *О. Шаблій* розкрив закономірності просторової організації суспільства з наукових позицій. Його публікації з теорії міжгалузевих комплексів і соціально-економічного районування були зразком модерної географії, що ґрунтувалася на передових світових географічних ідеях.

Справжнім науковим подвигом ученого є написані ним з нових наукових позицій книги "Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії" (2001), "Основи загальної географії" (2003) та розділів до книги "Соціально-економічна географія України" (за редакцією *О. Шаблія*, 1994; 1995; 2000). Призначені для студентів і викладачів, ці книги стали настільними для кожного географа нашої країни. Це зумовлено тим, що саме в них сучасники знайшли відповіді на питання, що хвилювали їх, про які вони думали, а саме: що вивчає суспільна географія? яка її структура? яка її роль у сучасній науці?, що таке "продуктивні сили"? які принципи та закономірності просторової організації суспільства? яке місце людини у суспільній географії? *О. Шаблій* відкидає усталене в географічній науці розуміння предмета суспільної географії як розміщення господарства (чи виробництва) у різних країнах чи регіонах. Він виходить із розуміння суспільства як системи різних сфер життєдіяльності людини і визначає "геопросторову (територіальну) організацію суспільства чи його окремих частин: населення, виробничої, соціальної, політичної, духовної чи природно-ресурсної сфер як предмет суспільної географії". Категорію "геопросторова організація суспільства" він вважає головною в сучасній суспільній географії.

Учений також виконав нові структуризації суспільної географії, доповнивши традиційні схеми (*С. Ниммик*, *Б. Лаврова*, *М. Пістуна*, *О. Ващенко*) новими науковими напрямками. Перша структуризація – історико-генетична (виділено три напрямки розвитку: геоекономічний, демосоціальний та формально-теоретичний). Друга структуризація – функціональна. Тут *О. Шаблій* виділив поряд із загальною теорією суспільної географії три блоки дисциплін – основні (географія населення, соціальна географія, економічна географія та політична гео-

графія), суміжні та допоміжні. Багато з цих напрямків розвинули представники Львівської суспільно-географічної школи, передусім *О. Шаблій* та його учні.

Учні і послідовники проф. *О. Шаблія* розвивають його ідеї на однойменних чи подібних кафедрах у Львівському національному університеті ім. І. Франка, Інституті регіональних досліджень АН України, Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, Тернопільському національному економічному університеті, Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки, Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна, Одеському національному університету ім. І. Мечникова, Київському національному університеті ім. Т. Шевченка.

На кафедрі економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка значна увага приділяється розвитку географічної освіти. Тут виходять з друку навчальні підручники і посібники для студентів і вчителів, більшість з яких є модерними як за назвою, так і за змістом. Серед них – “Основи загальної суспільної географії”, (*О. Шаблій*, 2003), “Соціально-економічна географія України” (за ред. *О. Шаблія*, 2000, 2004), “Географія: світи, регіони, концепти” (у співавторстві з американськими вченими *Г. де Блієм* і *П. Муллером*), “Основи суспільної географії” (*О. Шаблій*, 2012), “Географія населення” (*І. Гудзеляк*, 2008), “Медична географія” (*Л. Шевчук*, 1997), “Сакральна географія” (*Л. Шевчук*, 1999), країнознавчі нариси про Бразилію, Китай (*М. Книш*), Хорватію (*І. Гудзеляк*), “Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід” (*С. Кузик*, 2010).

Тепер кафедра функціонує як провідна ланка суспільно-географічної школи, що охоплює такі напрямки сучасного наукового дослідження: 1) теорія і методика суспільної географії у період інформатизації науки та практики і розвитку глобалізаційних процесів (проф. *О. Шаблій*, доц. *В. Грицевич*, доц. *М. Книш*); географічне країнознавство та краєзнавство (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Книш*, доц. *С. Кузик*, доц. *В. Стецький*, в. о. доц. *Я. Івах*); суспільно-географічне українознавство (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Влах*); демосоціально-географічний (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *М. Білецький*, доц. *М. Влах*, доц. *І. Гудзеляк*, доц. *С. Кузик*, в. о. доц. *О. Мамчур*, асп. *О. Тимчук*); економіко-географічний (проф. *О. Шаблій*, доц. *М. Влах*, доц. *М. Книш*, асист. *І. Ванда*, асист. *Л. Котик*, асп. *О. Горовий*); політико-географічний і геополітичний (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Книш*); математико-картографічний (проф. *О. Шаблій*, доц. *В. Грицевич*, доц. *М. Книш*, завідувач навчальної лабораторії “Комплексного атласного картографування” *Т. Кравець*); історико-географічний (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Влах*). У 2012–2013 рр. кафедра виконувала держбюджетну наукову тему “Суспільно-географічні проблеми західно-українського прикордоння” у межах робочого часу, а також бере участь у виконанні між-кафедральної теми ВС-143Ф “Природний і суспільно-географічний потенціал як чинник подолання рецесії соціально-економічного розвитку (на матеріалах Карпатського регіону України)”. тепер працівники кафедри працюють над виданням нових підручників і посібників, з географії населення (доц. *І. Гудзеляк*, доц. *М. Влах*, доц. *М. Білецький*), політичної географії та регіоналістики (проф. *О. Шаблій*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Книш*, асист. *Л. Котик*, в. о. доц. *О. Мамчур*), туризму (доц. *С. Кузик*) та ін. Тематика досліджень включає нові напрямки суспільної географії – геоглобалістика (доц. *М. Книш*), електоральна географія (асп. *М. Мирош*), територіальна організація банківської сфери (в. о. доц. *О. Мамчур*), туризму і освіти (доц. *В. Стецький*, доц. *С. Кузик*), злочинності (*Р. Скабара*), геоімагології (доц. *М. Влах*), геопоетики (проф. *О. Шаблій*) та ін.

Кафедра економічної і соціальної географії має значний доробок у сфері демо- і соціально-економіко-географічного картографування. Цей напрямок започаткований *Г. Величком* і *С. Рудницьким* і продовжений після війни проф. *О. Ващенком* та його учнями і спадкоємцями (*В. Луговий*, *О. Шаблій*, *М. Книш*, *І. Ровенчак*, *М. Мальський*, *О. Вісьтак* та ін.). Під орудою *О. Ващенка* у 50-х роках ХХ ст. виконано декілька рукописних атласів сільського господар-

ства західних областей (Закарпатської, Івано-Франківської, Дрогобицької та Львівської). У першій половині 60-х років за госпдоговором із Львівським раднаргоспом виконано середньомасштабну економічну карту Львівського адміністративно-економічного району (автор *О. Ващенко*). Доц. *В. Луговим* виготовлено атлас Львівсько-Волинського вугільного басейну (1960-ті роки). На переломі 80–90-х років ХХ століття кафедрою створено три фундаментальних рукописних атласи соціально-економічних комплексів Львівської, Івано-Франківської областей та м. Львова (керівник проекту *О. Шаблій*). Розгорнуто видання науково-довідкових – шкільних і краєзнавчих атласів: Львівської (1989), Івано-Франківської (1990) та Закарпатської (1991) областей, а також “Атлас Львівської області” із серії “Моя Батьківщина” (за редакцією проф. *О. Шаблія*). У 2012 р. вийшов з друку солідний картографічний твір “Львів. Комплексний атлас” (Київ, “Картографія”, 196 с.). – перший в Україні комплексний атлас великого міста, який може стати зразком атласного картографування.

Колектив кафедри постійно надає методичну допомогу однойменній кафедрі та кафедрі географії України і Тернопільського педуніверситету. Саме завдяки йому ці кафедри, як і багато інших в Україні, поповнилися високопрофесійними спеціалістами, які навчалися, або здійснювали апробацію наукових досліджень на кафедрі економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка. А ще – потужна інтелектуальна підтримка молодих вчених з боку завідувача – голови спеціалізованої вченої ради та членів кафедри. Становлення багатьох кафедр України, а особливо у Тернополі відбулося при безпосередній участі членів кафедри: це і методична підтримка у розробці навчальних програм, методичних посібників та підручників з багатьох суспільно-географічних дисциплін, безпосередні науково-методичні консультації, стажування викладачів, спільні наукові конференції викладачів і студентів, науково-практичні семінари тощо. Із майже 70 кандидатів наук і 27 докторів наук, підготовлених на кафедрі, багато з них працює у інших містах – тільки у Тернополі таких науковців 7 (2 доктори і 5 кандидатів наук), крім цього, 8 викладачів пройшли апробацію на кафедрі економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка, деякі з них стажувалися там із своїх наукових досліджень.

Кафедра економічної та соціальної географії ЛНУ ніколи не була байдужою до суспільного життя і тому сьогодні у планах працівників – демогеографічні, соціальні та економічні проблеми України, формування нового адміністративно-територіального поділу, пошук нових підходів, концепцій і парадигм географічної науки, прикладні географічні дослідження тощо. Члени кафедри мають широкі міжнародні зв'язки з вченими Польщі, Німеччини, Австрії, США, Канади та ін. Вони налагоджуються внаслідок підготовки аспірантів, участі у конференціях, семінарах, обміну викладачами та студентами, практик студентів та ін. Як показало життя, це все під силу молодому колективу кафедри, яку очолює високоєрудований вчений – професор *Олег Іванович Шаблій*. Нових вам сил, здобутків на користь української географічної науки.

УДК 911.3

Мирослав Білецький, Любов Котик

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
КАФЕДРИ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА:
РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ, ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
biletskiymyrosлав@gmail.com, kotyklub@gmail.com*

Regulations were analyzed on the basis of which educational-methodical activity of the department of economic and social geography of Ivan Franco National University of Lviv is

carried out. Scheme main directions of educational-methodical activities of the department was concluded. Retrospective review of the department from its foundation to the present made. Disciplines (general, specialization courses) teaching whose provide the scientists of department were analyzed. Concluded list of publications of educational materials scientists of the department. Prospects of educational-methodical activities of the department in line with the transformation of higher education in Ukraine are outlined

Ключові слова: кафедра економічної і соціальної географії, навчально-методична діяльність, навчальні дисципліни, трансформація структури навчальних дисциплін кафедри, навчальні видання, перспективи діяльності.

Key words: department of economic and social geography, educational and methodological activities, educational disciplines, transformation the structure of educational disciplines of department, educational publications, prospects of activities.

В умовах інтеграції України в Європейський освітній та науковий простір, трансформації вищої освіти, впровадженні засад Болонської системи навчання та переходу до вибору самостійної траєкторії навчання студента актуальності набувають дослідження пов'язані з оцінкою діяльності наукових шкіл, переосмисленням засад їхнього функціонування та формування векторів розвитку в ХХІ ст. На часі є розвідки з проблематики формування професійних компетентностей випускників вищої школи та їхньої відповідності вимогам сучасності. У даному руслі дослідження навчально-методичної діяльності кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, як центра формування та функціонування Львівської суспільно-географічної школи, є винятково актуальним та на часі.

Навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії здійснюється відповідно до вимог Закону України “Про вищу освіту” (2014), Статуту Львівського національного університету імені Івана Франка (нова редакція, 2015), державного галузевого стандарту вищої освіти зі спеціальності “Географія” (2004), рекомендацій Національного агентства з забезпечення якості вищої освіти, інструкцій Міністерства освіти і науки України щодо організації навчально-методичної діяльності кафедр та відповідних положень й розпоряджень наукової й методичної ради університету. Зокрема в Законі України “Про вищу освіту” окреслено головну мету освітньої, в цілому, та навчально-методичної, зокрема, діяльності кафедри: “підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях” [4]; у Статуті університету наголошується на “академічній свободі, академічній мобільності педагогічних працівників університету та праві самостійно обирати методи й засоби навчання, що забезпечують високу якість навчального процесу” [12]; державний галузевий стандарт вищої освіти зі спеціальності “Географія” окреслює перелік компетентностей, якими повинні володіти випускники кафедри тощо.

У цілому, навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії спрямована на методичне забезпечення навчального процесу зі спеціальності “Географія” та його удосконалення відповідно до вимог наукової й освітньої діяльності в Україні, зокрема, та світі, загалом, та з урахуванням викликів ХХІ ст. (глобалізація, академічна мобільність, застарівання знань, криза освіти, гармонізація освітнього процесу, розробка контрольних опорних точок предметної області, і т. д.). Головні напрямки навчально-методичної діяльності охоплюють широке коло проблем: поточне та перспективне планування навчально-методичної роботи, створення навчально-методичних комплексів з дисциплін, удосконалення навчальних планів і т. д. (рис. 1).

Сучасна навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка бере свій початок з 1945 р., коли рішенням ректорату Львівського університету (1944) відкрито кафедру економічної геогра-

фії [15, с. 26]. Її перший персональний склад сформували: завідувач – к. г. н., доц. О. Ващенко (1908–1984); викладачі – Г. Зільбер (1916–1970), І. Сваричевський (1905–1968), С. Луцький (1904–1960) [15, с. 31]. Вони забезпечили викладання дисциплін: “Економічна географія СРСР”, “Методика викладання фізичної і економічної географії”, “Економічна і політична географія капіталістичних країн”, “Економічна і політична географія країн народної демократії”.

Рис. 1. Головні напрямки навчально-методичної діяльності кафедри економічної і соціальної географії АНУ ім. І. Франка (М. Білецький, А. Котик, 2015)

Через відсутність у повоєнному Львові наукових кадрів з географії у цілому, та економічної географії, зокрема, в 1945–1946 рр. на географічному факультеті на кафедрі економічної географії за сумісництвом (0,5 окладу) працювала О. Степанів (1892–1963) [7, с. 71]. Як виконувач обов’язків доцента О. Степанів викладала економічну географію капіталістичних країн. За час праці на кафедрі вчена опублікувала дві наукові розвідки: “Архітектурне обличчя Львова” (1945) та “Трудові резерви Львівщини” (1946). У 1946 р. її “депортували” на наукову роботу в Київ (відділ економічної географії Інституту економіки АН УРСР), у 1950 р. засудили за антисоветську діяльність (1950–1956). Після реабілітації (1956) та повернення до Львова советська система не дозволила О. Степанів працювати у стінах її рідного університету.

На загал, тодішній перелік суспільно-географічних дисциплін, які викладали у вищій школі був обмежений советською партійною системою, програми дисциплін затверджувалися та проходили перевірку в партійних кабінетах Москви, за проведенням занять та викладом матеріалу на них (особливо ідеологічної складової) суворо слідкували як советські партійні шпики так і “свої стукачі” з кола працівників факультету та “зацікавлених” студентів. Вільність та креативність у методичній діяльності викладачів не допускалася та суворо каралася. Весь навчально-методичний процес кафедри був спрямований на чітке дотримання норм і приписів советської системи вищої освіти сталінської епохи.

**Забезпечення викладачами кафедри економічної і соціальної географії виконання навчального плану з напрямку підготовки
“Географія”, 1955–2015 рр.**

Роки підготовки	Загальна кількість дисциплін, які вивчають студенти, од.	Загальний обсяг навчальних годин згідно навчального плану, год.	Нормативні дисципліни						Дисципліни спеціалізації					
			Кількість дисциплін, од.	Обсяг дисциплін, год.	Кількість нормативних дисциплін, які викладають члени кафедри, од.	Обсяг нормативних дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Частка нормативних дисциплін, що викладають члени кафедри у загальній кількості нормативних дисциплін, %	Частка нормативних дисциплін, що викладають члени кафедри у загальному обсязі нормативних дисциплін, %	Загальна кількість дисциплін, од.	Кількість дисциплін, які викладають члени кафедри, од.	Загальний обсяг дисциплін, год.	Обсяг дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Частка дисциплін спеціалізації у загальній кількості дисциплін, %	Частка дисциплін спеціалізації у загальному обсязі дисциплін, %
1955–1959	37	–	32	–	7	–	21,9	–	5	1	–	–	13,5	–
1960–1966	36	–	27	–	9	–	33,3	–	9	6	–	–	25,0	–
1979–1984	50	4212	36	3672	7	752	19,4	20,5	14	9	540	326	28,0	12,8
1987–1992	57	4281	35	3698	8	776	22,9	21,1	22	15	583	437	38,6	13,6
1996–2001	77	4066	52	3057	10	525	19,2	17,2	25	24	1009	961	32,5	24,8
2010–2015														
бакалаври	76	9972	60	8028	10	2016	16,6	25,1	16	16	1944	1944	21,1	19,5
магістри	14	990	8	594	0	0	0	0	6	6	396	396	42,9	40,0
спеціалісти	16	1260	7	540	0	0	0	0	9	9	720	720	56,2	57,1
з 2015/2016 н. р.														
бакалаври	43	7200	35	6480	5	645	14,3	9,9	8	8	720	720	18,6	10,0
магістри	27	3600	17	2490	2	195	11,8	7,8	10	10	1110	1110	37,0	30,8

Примітка: до 1990 р. підготовка фахівців на кафедрі здійснюється за окремою спеціальністю “економічна географія”, 1989–2004 рр. – “економічна і соціальна географія”, з 2004 р. за спеціальністю “географія”; спеціалізації кафедри: 2004–2015 рр. – “економічна географія і геоекономіка” (бакалаври), “політична географія і геополітика” (бакалаври, спеціалізація відновлена в 2006 р.); магістри і спеціалісти з 2010 р. за спеціалізацією “економічна географія і геополітика”, з 2015 р. – “економічна географія і геоекономіка”.

Не зважаючи на скрутість навчально-методичного процесу, персональний склад кафедри економічної і соціальної географії наприкінці 40-их на початку 50-их років XX ст. збільшується. На кафедрі починають працювати В. Луговий, Б. Думін, Н. Бикова. Паралельно зростає кількість навчальних дисциплін викладання яких забезпечують викладачі кафедри: “Географія промисловості”, “Географія сільського господарства”, тощо. У навчальному плані географічного факультету 1954–1959 рр. частка кількості нормативних дисциплін, викладання яких забезпечували викладачі кафедри складала 21,9 % (7 дисциплін). Крім того на кафедрі викладали п’ять дисциплін спеціалізації (табл. 1).

З середини 50-их років XX ст. кафедра поповнюється власними випускниками: Ф. Заставний (з 1955 р. працював на кафедрі), О. Шаблій (з 1958 р.), М. Паробецький (з 1961 р.) [15, с. 31]. Розширюється перелік загальних та спеціальних курсів, викладання яких забезпечують викладачі кафедри. Загальні курси (1961–1966 рр.): “Методика викладання фізичної і економічної географії” (доц. М. Паробецький), “Загальне землезнавство і вступ до економічної географії” (доц. О. Ващенко), “Економічна і політична географія капіталістичних країн” (доц. Г. Зільбер), “Економічна і політична географія країн народної демократії” (доц. В. Луговий), “Економічна географія СРСР” (доц. М. Паробецький), “Історія і методологія географії” (доц. О. Ващенко), “Фізична і економічна географія УРСР” (доц. М. Паробецький). Курси за вибором (курси спеціалізації “економічна географія”): “Методика економіко-географічних досліджень” (доц. М. Паробецький), “Основи народногосподарського планування” (І. Зайцевський), “Основні проблеми економічної географії” (доц. О. Ващенко), “Географія промисловості СРСР” (доц. В. Луговий), “Економічна картографія” (доц. О. Ващенко, асист. Н. Бикова), “Географія транспорту СРСР” (доц. О. Шаблій), “Етнографія” (ст. викл. Л. Свистунович), “Статистика” (ст. викл. В. Рудавський), “Географічні основи районного планування і охорони природи” (доц. В. Луговий), “Основи промислового виробництва” (доц. М. Ваврисевич), “Основи сільськогосподарського виробництва” (доц. М. Ясінський), “Топоніміка” (Б. Думін). Загалом у 1961–1966 рр. викладачі кафедри забезпечували викладання 33,3 % нормативних дисциплін на географічному факультеті та 75,0 % – дисциплін спеціалізації “економічна географія”.

Розвиток географічної науки в 60-70-х роках XX ст. зумовив трансформацію навчального плану географічного факультету. В навчальний план введені нові нормативні дисципліни: “Географія населення з основами етнографії”, “Вступ в економічну географію”, “Методи польових географічних досліджень”. Зазнали змін й дисципліни спеціалізації (табл. 2).

Переломними у розробці нових навчальних дисциплін викладачами кафедри та впровадженні їх у навчальний процес стали середина 80-их – початок 90-их років XX ст. У цей період відбуваються суттєві зрушення у розвитку соціальної складової суспільної географії (розвивається географія освіти, медична географія), сам навчальний процес поступово позбавляється ідеологічних догм совєтської системи – стає більш відкритим до нововведень, орієнтованим на виклики ринкових умов господарювання, тощо. У цей період змінюється назва кафедри: з “кафедра економічної географії” на “кафедра економічної і соціальної географії” (наказ ректора Львівського університету № 613 від 31.05.1990 р.) та розпочинається підготовка фахівців за спеціальністю “економічна і соціальна географія”.

У навчальному плані 1987–1992 рр. викладачі кафедри забезпечували викладання восьми нормативних дисциплін, більшість з яких були ідентичні навчальному плану 1979–1984 рр. та 15 дисциплін спеціалізації: “Статистичні методи в економічній географії” (доц. М. Гонак), “Соціально-економічна картографія” (доц. М. Книш), “Географія промисловості СРСР” (доц. М. Білецький), “Географія сфери обслуговування” (доц. М. Білецький), “Територіальне планування” (доц. Г. Анісімова), “Економіко-географічна термінологія” (доц. М. Влах), “Географія агропромислового комплексу” (доц. М. Книш, доц. С. Трохимчук), “Географія міст” (доц. Г. Анісімова), “Математичні методи в економічній і соціальній географії” (проф. О. Шаблій), “Методика регіональних і локальних економіко-географічних досліджень” (доц. М. Гонак), “Основні проблеми соціально-економічної географії” (проф. О. Шаблій), “Районна планівка” (доц. Г. Анісімова), “Економічні і

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

соціально-географічні проблеми Карпатського регіону України” (доц. М. Паробецький), “Сучасні теорії і концепції в зарубіжній соціально-економічній географії” (доц. М. Мальський), “Переддипломний семінар” (проф. О. Шаблій).

Таблиця 2

Навчальні дисципліни, викладання яких забезпечували викладачі кафедри економічної географії, 1979–1984 рр.

Назва навчальної дисципліни	Кількість годин згідно навчального плану, год.	Форма підсумкового контролю	Викладач, який забезпечував викладання дисципліни
<i>Нормативні дисципліни</i>			
Методика викладання географії	90	Іспит	Ст. викл. Є. Максимова
Вступ в економічну географію	30	Залік	Проф. О. Ващенко, асист. М. Білецький
Географія населення з основами етнографії	48	Залік	Доц. Г. Анісімова
Економічна і політична географія зарубіжних країн	230	Іспит	Доц. М. Гонак, Доц. В. Луговий
Економічна географія СРСР	230	Іспит	Доц. М. Паробецький, асист. М. Білецький
Фізична і економічна географія УРСР	70	Іспит	Ст. викл. Є. Максимова
Методика польових географічних досліджень	54	Залік	Доц. М. Паробецький
<i>Дисципліни спеціалізації</i>			
Географія промисловості	48	Іспит	Доц. В. Луговий
Статистичні методи в економічній географії	72	Іспит	Доц. М. Гонак
Соціально-економічна картографія	50	Іспит	Проф. О. Ващенко
Економіко-географічна термінологія	20	Іспит	Проф. О. Ващенко
Головні проблеми економічної географії	30	Іспит	Проф. О. Ващенко
Географія транспорту СРСР	36	Залік	Д.г.н., доц. О. Шаблій
Математичні методи в економічній географії	18	Залік	Д.г.н., доц. О. Шаблій
Економічна і політична географія розвинених країн	20	Залік	...
Семінар з економічної і політичної географії США	32	Залік	...

У навчальному плані 1996–2001 рр. суттєво зросла кількість дисциплін спеціалізації “економічна і соціальна географія” (з 15 до 24) та посилилася суспільно-географічна складова у блоці нормативних дисциплін студентів-географів (табл. 1, 3). Навчальні дисципліни та їхнє наповнення відображали процеси гуманізації та соціалізації географічної освіти, позбавлення науки засад совєтської догматичної системи викладання суспільної географії, популяризували наукові дослідження викладачів кафедри (“Соціальна географія” – доц. Л. Шевчук, “Географія культури і релігії” – доц. І. Ровенчак, “Рекреаційна географія” – доц. С. Кузик, “Географія освіти” – доц. В. Стецький тощо), пропагували україноцентризм та засади державотворення (“Політична географія”, “Географія населення і розселення Західного регіону”).

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 3

**Навчальні дисципліни, викладання яких забезпечували викладачі
кафедри економічної і соціальної географії, 1996–2001 рр.**

Назва навчальної дисципліни	Кількість годин згідно навчального плану, год.	Форма підсумкового контролю	Викладач, який забезпечував викладання дисципліни
1	2	3	4
<i>Нормативні дисципліни</i>			
Історія географії	48	Іспит	Доц. М. Влах
Основи соціально-економічної географії	54	Іспит	Проф. О. Шаблій
Техніко-економічні основи виробництва	32	Залік	Доц. М. Білецький
Територіальні соціально-економічні системи	32	Залік	Доц. М. Білецький
Географія населення	54	Іспит	Доц. Г. Анісімова, доц. І. Гудзеляк, асист. Д. Мацях
Географія світового господарства	48	Залік	Доц. С. Кузик, асист. Д. Мацях
Економічна і соціальна географія країн Євразії	54	Іспит	Доц. М. Гонак, Доц. І. Ровенчак
Політична географія	36	Залік	Проф. М. Мальський
Географічне країнознавство	36	Залік	Доц. І. Ровенчак
Економічна і соціальна географія країн (Африка, Америка, Австралія)	119	Іспит	Доц. М. Книш, Доц. С. Кузик
<i>Дисципліни спеціалізації</i>			
Соціологія	36	Залік	Доц. А. Шевчук
Демографія	32	Залік	Доц. Г. Анісімова, доц. І. Гудзеляк
Географія промисловості	48	Залік	Асист. Я. Івах
Методи соціально-економічних досліджень	48	Залік	Асист. Я. Івах
Географія агропромислового комплексу	54	Залік	Доц. М. Книш
Статистичні методи в соціально-економічній географії	54	Іспит	Доц. М. Гонак
Соціальна географія	54	Залік	Доц. А. Шевчук
Географія комунікацій	72	Залік	Доц. І. Ровенчак
Математичні методи в соціально-економічній географії	72	Іспит	Доц. В. Грицевич
Суспільно-географічна картографія	54	Залік	Доц. М. Книш
Суспільно-географічне прогнозування	36	Залік	Доц. В. Грицевич
Географія сфери обслуговування	36	Залік	Доц. М. Білецький
Географія культури і релігії	39	Іспит	Доц. І. Ровенчак
Методика регіональних і локальних економіко-соціально-географічних досліджень	52	Іспит	Асист. Я. Івах
Науковий студентський семінар	52	Залік	Доц. М. Білецький
Конструктивна соціально-економічна географія	40	Іспит	Доц. А. Шевчук
Рекреаційна географія	20	Іспит	Доц. С. Кузик
Основні проблеми соціально-економічної географії	30	Іспит	Проф. О. Шаблій
Переддипломний семінар	20	Залік	Доц. М. Білецький
Географія природних ресурсів	20	Залік	Асист. Я. Івах
Економіко-соціально-географічна термінологія	20	Залік	Доц. М. Влах
Географія населення і розселення Західного регіону	26	Залік	Доц. І. Гудзеляк

На цей період припадає початок активізації діяльності викладачів кафедри у сфері написання й видання навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій до виконання студентами семінарських, практичних робіт.

Знаковою подією у навчально-методичній та науковій діяльності кафедри економічної і соціальної географії стала публікація у видавництві “Світ” (Львів, 1994) навчального посібника “Соціально-економічна географія України” (редактор – проф. О. Шаблій). Він двічі перевидавався (1995, 2000) та по-сьогодні залишається настільною книгою для підготовки студентів з багатьох навчальних курсів.

В 1997 р. публікується наукова розвідка тоді доцента, а зараз доктора економічних наук, професора Л. Шевчук “Основи медичної географії”, а в 1999 р. – “Сакральна географія”, які започаткували на кафедрі серію публікацій соціально-географічного наукового пошуку, які в ХХІ ст. продовжили доц. М. Білецький, к. г. н. І. Ранця, асист. І. Ванда та асист. Л. Котик.

У цей період у світ виходить монографія проф. О. Шаблія “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії” (Львів, 2001), де розкрито засади україноцентризму в суспільній географії, представлено найновіші тогочасні світові дослідження з проблематики економічної, політичної, соціальної географії та демогеографії.

На початку ХХІ ст. навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії здійснюється у напрямку розробки нових навчальних курсів (особливо, у сфері спеціалізації “політична географія”, навчання за якою з 2001 р. здійснюється на кафедрі), актуалізації змісту нормативних дисциплін (“Соціальна географія”, “Політична географія”, “Економічна і соціальна географія світу” і т. д.), впровадженні нових інноваційних навчальних дисциплін спеціалізації (“Географічне краєзнавство”, “Географія політичних партій і рухів”, “Політико-географічна глобалістика”, “Географія міжнародних політичних, військових, економічних організацій”, “Регіональна економіка”, “Географія менеджменту” тощо).

У навчальному плані 2010–2015 рр. кількість загальних дисциплін, викладання яких забезпечують викладачі кафедри зростає до десяти (16,6 % загальної кількості нормативних дисциплін). Також викладачі кафедри 100,0 % забезпечують викладання дисциплін спеціалізації “економічна географія і геоэкономика” та “політична географія і геополітика” (табл. 1). У цей період кафедра, відповідно до вимог Болонської системи навчання та у руслі інтеграції у світовий науково-освітній простір, переходить до підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” (напрямок підготовки 6.040104 “Географія”, 4 роки навчання), “спеціаліст” (напрямок підготовки 7.040104 “Географія”, спеціальність 7.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”, 1 рік навчання), “магістр” (напрямок підготовки 8.040104 “Географія”, спеціальність 8.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”, 1 рік навчання). Детальний перелік навчальних дисциплін викладання яких забезпечують викладачі кафедри поданий в таблиці 4.

Таблиця 4

Навчальні дисципліни, викладання яких забезпечували викладачі кафедри економічної і соціальної географії, 2010–2015 рр.

Назва навчальної дисципліни	Кількість кредитів, ECTS	Кількість годин згідно навчального плану, год.			Форма підсумкового контролю	Викладач, який забезпечував викладання дисципліни
		Усього, год.	Лекції, год.	Практичні, семінар- ські, год.		
1	2	3	4	5	6	7
Напрямок підготовки 6.040104 “Географія”						
<i>Цикл дисциплін Математичної та природничо-наукової підготовки</i>						
Історія географії	3	108	32	16	Іспит	Доц. М. Влах, асист. Я. Івах

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
Соціальна географія	3	108	18	18	Залік	Доц. М. Білецький, асист. І. Ванда, асист. А. Котик
Техніко-економічні основи виробництва	3	108	16	16	Залік	Доц. М. Білецький, асист. А. Котик
Територіально-виробничі комплекси	2	72	18	18	Залік	Доц. М. Білецький, асист. А. Котик
Географія населення	2,5	90	16	16	Іспит	Доц. І. Гудзеляк
<i>Цикл дисциплін професійної та практичної підготовки</i>						
Основи суспільної географії	3,5	126	36	18	Іспит	Проф. О. Шаблій, доц. О. Вісьтак, асист. Я. Івах
Географія світового господарства	2	72	18	18	Залік	Доц. С. Кузик, к.г.н., асист. О. Мамчур, асист. І. Ванда
Регіональна економічна і соціальна географія	10	320	106	90	Залік, іспит	Доц. М. Книш, доц. С. Кузик, доц. В. Стецький, к.г.н., асист. О. Мамчур, асист. І. Ванда, асист. Я. Івах, асист. А. Котик
Політична географія	2	72	14	14	Залік	Доц. О. Вісьтак, асист. І. Ванда
Географічне країнознавство	4	144	16	16	Залік	Проф. І. Ровенчак, к.г.н., асист. О. Мамчур, асист. І. Ванда
<i>Цикл дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки</i>						
Соціологія	2	72	18	18	Залік	Доц. І. Гудзеляк
<i>Дисципліни спеціалізації "Економічна географія і геоэкономика"</i>						
Розміщення продуктивних сил	3	108	36	18	Залік	Доц. М. Білецький
Основи демографії	3	108	36	—	Залік	Доц. І. Гудзеляк
Суспільно-географічна картографія	3	108	36	18	Іспит	Доц. М. Книш
Основи менеджменту і маркетингу	3	108	32	16	Іспит	Доц. С. Кузик
Статистичні методи в суспільній географії	3	108	32	16	Іспит	Доц. В. Грицевич, асист. А. Котик
Суспільно-географічна термінологія	3	108	48	—	Залік	Доц. М. Влах
Міжнародні політичні, військові та економічні організації	3	108	32	16	Залік	Проф. І. Ровенчак, асист. А. Котик
Географія сфери послуг	3,5	126	28	14	Іспит	Доц. М. Білецький
Системи розселення і геоурбаністика	3	108	28	—	Залік	Доц. І. Гудзеляк
Історія української суспільної географії	3,5	126	42	14	Іспит	Доц. М. Влах
Географія культури і релігії	4,5	162	48	32	Іспит	Проф. І. Ровенчак
Географія міжнародного туризму	5	180	48	32	Іспит	Доц. С. Кузик
Математичні методи в суспільній географії	11	396	46	46	Залік	Доц. В. Грицевич, асист. І. Ванда

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
<i>Дисципліни спеціалізації “Політична географія і геополітика”</i>						
Політична географія і геополітика України	3	108	36	18	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Політико-географічна термінологія	3	108	36	18	Іспит	Доц. М. Влах
Географія міжнародних відносин та євроатлантичної інтеграції України	3	108	36	18	Залік	Доц. В. Стецький
Транскордонне співробітництво	6	216	42	42	Залік	К.г.н., асист. О. Мамчур, асист. Я. Івах
Географія ринкової інфраструктури	3	108	32	16	Залік	К.г.н., асист. О. Мамчур
Політико-географічне країнознавство	3	108	32	16	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Статистичні методи в суспільній географії	3	108	32	16	Іспит	Доц. В. Грицевич, асист. Л. Котик
Політична географія і геополітика Росії	3,5	126	28	14	Залік	Проф. І. Ровенчак
Політико-географічна глобалістика	3,5	126	28	14	Іспит	Доц. М. Книш, асист. Л. Котик
Політико-географічна картографія	3	108	28	14	Іспит	Доц. М. Книш
Рекреаційна географія	4,5	162	48	32	Залік	Доц. С. Кузик
Національна економіка та національний устрій України	5	180	48	32	Іспит	Доц. В. Стецький
Математичні методи в політичній географії	11	396	46	46	Залік	Доц. В. Грицевич, асист. І. Ванда
Напрямок підготовки 8.040104 “Географія”, спеціальність 8.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”						
Актуальні проблеми суспільної географії	1,5	54	28	—	Іспит	Проф. О. Шаблій
Проблеми політичної географії і геополітики	1,5	54	28	—	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Глобальні проблеми людства	3,5	126	32	26	Залік	Доц. М. Книш, асист. Л. Котик
Магістерський семінар	1,5	54	—	28	Залік	Проф. І. Ровенчак
Комп’ютерне картографування	2,5	90	18	12	Залік	Доц. В. Грицевич
Напрямок підготовки 7.040104 “Географія”, спеціальність 7.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”						
Переддипломний семінар	1	36	—	28	Залік	Доц. М. Білецький
Основні проблеми економічної і соціальної географії	1,5	54	28	—	Іспит	Проф. О. Шаблій
Проблеми політичної географії і геополітики	1,5	54	28	—	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Регіональна економіка і сталий розвиток	4	144	46	26	Залік	Доц. В. Стецький, асист. Я. Івах
Глобальні проблеми людства	3,5	126	32	26	Залік	Доц. М. Книш, асист. Л. Котик
Географія комунікацій	1	36	18	12	Залік	Доц. В. Грицевич
Комп’ютерне картографування	2,5	90	18	12	Залік	Доц. В. Грицевич
Географія науки і освіти	2,5	90	28	14	Іспит	Доц. В. Стецький

Примітка: 1 кредит ECTS — 36 год.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

З метою забезпечення належного рівня засвоєння знань студентами, викладачами кафедри розроблено та укладено серію навчальних підручників, посібників, методичних рекомендацій (табл. 5).

Таблиця 5

Видання членами кафедри економічної і соціальної географії підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, 2000—2015 рр.

Назва навчальної дисципліни	Монографія, підручник, навчальний посібник
1	2
Основи суспільної географії	<p>Шаблій О. І. <i>Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії</i> / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.;</p> <p>Шаблій О. І. <i>Основи загальної суспільної географії : підручник</i> / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.;</p> <p>Новітня українська суспільна географія : хрестоматія / [упоряд. та автор біогр. статей проф. О. Шаблій]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 1008 с.;</p> <p>Шаблій О. І. <i>Основи суспільної географії : підручник</i> / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 496 с.;</p> <p>Шаблій О. І. <i>Основи суспільної географії : навчально-методичний посібник з самостійної роботи студентів</i> / О. І. Шаблій, О. І. Вісьтак. – Львів : Малий вид. центр, 2012. – 32 с.;</p> <p>Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблія]. – К. : ДНВП “Картографія”, 2012.</p>
Історія географії	<p>Влах М. Р. <i>Історія географії : навч. посібник</i> / М. Р. Влах. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 336 с.</p> <p>Наукова серія “Постаті українського землезнання” (2002–2015; 14 видань) за редакцією проф. О. Шаблія.</p>
Техніко-економічні основи виробництва	<p>Білецький М. І. <i>Навчальна програма та практичні і тестові завдання з курсу “Техніко-економічні основи виробництва” для студентів географічного факультету</i> / М. І. Білецький, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 88 с.;</p> <p>Білецький М. І. <i>Техніко-економічні основи виробництва : навч.-метод. посібник</i> / М. І. Білецький, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 134 с.</p>
Соціальна географія	<p>Шевчук А. Т. <i>Програма та методичні вказівки до спецкурсу “Соціальна географія”</i> / А. Т. Шевчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 30 с.;</p> <p>Шевчук А. Т. <i>Соціальна географія : навч. посібник</i> / А. Т. Шевчук. – К. : Знання, 2007. – 349 с.;</p> <p>Ранця І. І. <i>Програма та методичні вказівки до семінарських занять з курсу “Соціальна географія” для студентів географічного факультету</i> / І. І. Ранця, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 84 с.;</p> <p>Білецький М. І. <i>Програма, методичні вказівки до практично-семінарських занять та тестові завдання з навчальної дисципліни “Соціальна географія” для студентів географічного факультету</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 108 с.;</p> <p>Білецький М. І. <i>Соціальна географія : навч.-метод. посібник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 164 с.;</p> <p>Білецький М. І. <i>Соціальна географія : навч. посібник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 468 с.;</p> <p>Білецький М. І. <i>Соціальна географія : словник-довідник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 164 с.;</p> <p>Білецький М. І. <i>Соціальна географія : навч. посібник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – [2-ге вид., доп.]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 468 с.</p>
Територіально-виробничі комплекси	<p>Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. – Львів : Світ, 2000. – 678 с. (попередні видання 1994 р. та 1995 р.);</p> <p>Білецький М. І. <i>Навчальна програма, семінарські, практичні, самостійні та тестові завдання з курсу “Територіально-виробничі комплекси” для студентів географічного факультету</i>. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 70 с.</p>
Географія населення	<p>Бібліографічний покажчик наукових видань з географії населення і розселення Західного регіону України / [уклали : І. І. Гудзеляк, Г. М. Анісімова]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 43 с.;</p> <p>Гудзеляк І. І. <i>Географія населення : навч. посібник</i> / І. І. Гудзеляк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 232 с.;</p> <p>Гудзеляк І. І. <i>Збірник тестових завдань з курсу “Географія населення” для студентів географічного факультету</i>. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 88 с.;</p> <p>Гудзеляк І. І. <i>Географія населення : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійні і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання)</i> / І. І. Гудзеляк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 76 с.</p>

1	2
Економічна і соціальна географія світу	Соціально-економічна географія світу : навч. посібник / [за ред. С. П. Кузика]. – Львів : Світ, 2002. – 672 с. (перевидання 2003 р. та 2005 р.); <i>Стецький В.</i> Центральна Європа: соціально-політичний і соціально-економічний розвиток : текст лекцій / В. Стецький, О. Федунь. – Львів : Простір М, 2002.; <i>Стецький В.</i> Болгарія : суспільно-географічна характеристика : текст лекцій / В. Стецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 20 с.; <i>Стецький В.</i> Чехія : суспільно-географічна характеристика / В. Стецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 24 с.; <i>Стецький В.</i> Словенія: суспільно-географічна характеристика : текст лекцій / В. Стецький, Б. Уманців. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004.; <i>Книш М. М.</i> Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються : навч. посібник / М. М. Книш. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 264 с.; <i>Книш М. М.</i> Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навч. посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 368 с.
Географічне країнознавство	<i>Книш М.</i> Бразилія : суспільно-географічна характеристика : навч. посібник / М. Книш. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 148 с.; <i>Шевчук Л.</i> Фінляндія : соціально-економіко-географічна характеристика / Л. Шевчук, Т. Аарреваара. – Львів : [без вид.], 2001. – 163 с.; <i>Гудзеляк І.</i> Хорватія : суспільно-географічна характеристика : навч. посібник / І. Гудзеляк, Б. Уманців. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 136 с.; <i>Блій де Г.</i> Географія : світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій ; [пер. з англ. ; передмова та розділ “Україна” О. І. Шаблія]. – К. : Либідь, 2004. – 740 с.; <i>Уманців Б.</i> Македонія : суспільно-географічні аспекти розвитку / Б. Уманців, М. Федорусь. – Львів : МАУП, 2004. – 90 с.; <i>Ровенчак І.</i> Програма та методичні рекомендації до вивчення курсу “Географічне країнознавство” для студентів географічного факультету / І. Повенчак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 16 с.; <i>Дубович І. А.</i> Країнознавчий словник-довідник / І. А. Дубович. — К. : Знання, 2008. — 839 с.; <i>Ровенчак І. І.</i> Географічне країнознавство : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія / І. І. Повенчак, О. І. Мамчур. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 106 с.
Географія світового господарства	<i>Кузик С. П.</i> Географія світового господарства : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія / С. П. Кузик, І. В. Ванда, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Ч. 2. : Завдання для перевірки знань. – 94 с.; <i>Кузик С. П.</i> Географія світового господарства / С. П. Кузик, О. І. Мамчур, І. В. Ванда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 312 с.; <i>Кузик С. П.</i> Географія інфраструктури світового господарства : текст відкритої лекції / С. П. Кузик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 64 с.
Соціологія	<i>Гудзеляк І. І.</i> Навчальна програма та методичні рекомендації до підготовки семінарських занять з курсу “Соціологія” для студентів географічного факультету / І. І. Гудзеляк, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 72 с.; <i>Гудзеляк І. І.</i> Соціологія : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів напряму підготовки 6.040104 – Географія / І. І. Гудзеляк, А. І. Котик, І. В. Ванда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 95 с.
Географія сфери послуг	<i>Білецький М. І.</i> Навчальна програма, самостійна робота, індивідуальні завдання та тести з курсу “Географія сфери послуг” для студентів географічного факультету / М. І. Білецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 88 с.
Розміщення продуктивних сил	<i>Білецький М. І.</i> Розміщення продуктивних сил : навч.-метод. посібник / М. І. Білецький, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 156 с.
Міжнародні політичні, військові, економічні організації	<i>Ровенчак І. І.</i> Міжнародні політичні, військові та економічні організації: навчально-методичний посібник / І. І. Повенчак, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 142 с.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 5

1	2
Політико-географічна глобалістика	<i>Книш М. М.</i> Політико-географічна глобалістика : навч.-метод. посібник для самост. роботи студентів / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 138 с.; <i>Книш М. М.</i> Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 484 с.
Основи менеджменту	<i>Кузик С. П.</i> Основи менеджменту і маркетингу : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів напряму 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / С. П. Кузик. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 52 с.
Основи демографії	<i>Гудзеляк І. І.</i> Основи демографії : навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів напряму підготовки 6.030102 – психологія (програма, тези лекцій, завдання для самостійної та практичних робіт, індивідуальне науково-дослідне завдання, тести) / І. І. Гудзеляк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 94 с.; <i>Гудзеляк І. І.</i> Основи демографії : для самостійної роботи студентів напряму підготовки 7.070502 – для спеціальності економічна і соціальна географія / І. І. Гудзеляк. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 84 с.
Статистичні методи в суспільній географії	<i>Грицевич В. С.</i> Збірник практичних робіт з курсу “Статистичні методи в соціально-економічній географії” / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 100 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Статистичні ознаки та характеристики їхньої центральної тенденції : тексти лекцій / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 44 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Завдання та методичні рекомендації до виконання практичних робіт з курсу “Статистичні методи в соціально-економічній географії” для студентів географічного факультету / В. С. Грицевич, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 96 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Статистичні методи в суспільній географії : навч. посібник-практикум для самостійної роботи студентів / В. С. Грицевич, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 64 с.
Математичні методи в суспільній географії	<i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в демогеографії : текст лекції / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 30 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в суспільній географії: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 48 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в суспільній географії : тексти лекцій для студентів заочної форми навчання / В. С. Грицевич. – Львів : Малий видавничий центр, 2013. – 48 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в суспільній географії: навчальний посібник-практикум для самостійної роботи студентів / В. С. Грицевич, І. В. Ванда. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 96 с.
Математичні методи в політичній географії	<i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в політичній географії: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 48 с.
Географія комунікацій	<i>Грицевич В. С.</i> Географія комунікацій : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 8.0401040 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 20 с.
Географія культури і релігії	<i>Ровенчак І. І.</i> Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 240 с.
Суспільно-географічна картографія	<i>Книш М. М.</i> Суспільно-географічна картографія : навч.-метод. посібник / М. М. Книш. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 136 с.
Суспільно-географічна термінологія	<i>Влах М. Р.</i> Програма і методичні рекомендації з курсу “Соціально-економіко-географічна термінологія” / М. Р. Влах. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 20 с.; <i>Влах М. Р.</i> Географія населення : словник-довідник / М. Р. Влах. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 241 с.

1	2
Географія туризму	<i>Кузик С. П.</i> Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід : монографія / С. П. Кузик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с.; <i>Кузик С. П.</i> Географія туризму : навч. посібник / С. П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
Політична географія і геополітика Росії	<i>Ровенчак І.</i> Економічна і соціальна географія Росії : текст лекцій / І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 58 с.
Географія міжнародних відносин та євро-атлантичної інтеграції України	<i>Стецький В. В.</i> Географія міжнародних відносин і Євроатлантичної інтеграції України : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів напрямку підготовки географія / В. В. Стецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 23 с.
Глобальні проблеми людства	<i>Книш М.</i> Глобальні проблеми людства : навч. посібник / М. Книш, А. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 330 с.
Географія науки і освіти	<i>Стецький В. В.</i> Географія науки і освіти : текст лекцій. – Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 164 с.; <i>Стецький В. В.</i> Географія науки і освіти : текст лекцій. – Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 165 с.
Міжзональна загально-географічна практика	Загальногеографічна міжзональна практика / [уклали : О. І. Вісьтак, Я. Є. Івах, В. П. Матвій, В. В. Стецький та ін.]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 70 с.
Економіко-географічний розділ навчальної комплексної фізико-економіко-географічної практики	<i>Білецький М. І.</i> Методичні рекомендації до проходження економіко-географічного розділу навчальної комплексної фізико-економіко-географічної практики студентів географічного факультету : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 64 с.

З 2015 р. географічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, відповідно до вказівок Міністерства освіти і науки України, щодо організації навчального процесу в вищій школі, перейшов на навчання студентів за новим навчальним планом по усіх напрямках підготовки. Відбулися зміни у викладанні дисциплін суспільно-географічного профілю: більшість з них, за винятком п'яти курсів (“Основи загальної суспільної географії”, “Історія географії”, “Географія населення”, “Політична географія”, “Регіональна економічна і соціальна географія”) перейшли у когорту дисциплін вільного вибору студентів. Не маловажну роль у цьому процесі відіграло й опущення напрямку “суспільна географія” у переліку наукових напрямків затверджених Кабінетом Міністрів України (2014). Скоротилася у двоє й загальна кількість дисциплін спеціалізації, які вивчатимуть студенти (з 2015/2016 н. р.). Така ситуація зумовлює критичний перегляд навчальних комплексів з суспільно-географічних дисциплін з метою усестороннього, глибокого висвітлення сучасних тенденцій розвитку суспільної географії та не допущення формування прогалин у засвоєнні студентами теоретико-методологічних засад суспільної географії. Сприятиме цьому як перехід на двоєрічну програму підготовки магістрів так і запровадження нових навчальних курсів: “Теорія й методологія географічної науки” (нормативна навчальна дисципліна, доц. М. Влах, асист. А. Котик), “Військова географія” (дисципліна вільного вибору студентів, доц. О. Вісьтак), “Геоелектроніка” (дисципліна спеціалізації “економічна географія і геоелектроніка”, доц. Я. Івах), “Політика регіонального розвитку” (дисципліна спеціалізації “економічна географія і геоелектроніка”, доц. І. Гудзеляк), “Географія комунікацій і геологія історії” (дисципліна спеціалізації “економічна географія і геоелектроніка”, доц. В. Грицевич), тощо.

Крім забезпечення викладання нормативних дисциплін та дисциплін спеціалізації на географічному факультеті працівники кафедри забезпечували й забезпечують викладання дисциплін суспільно-географічного профілю на інших факультетах Львівського національ-

ного університету: “Розміщення продуктивних сил” (проф. О. Шаблій, проф. Л. Шевчук, доц. М. Білецький, доц. О. Вісьтак; економічний факультет), “Основи демографії” (доц. І. Гудзяк; філософський факультет). Проф. І. Ровенчак та доц. Я. Івах забезпечують викладання курсу “Основи суспільної географії” на кафедрі туризму рідного факультету.

Значний обсяг навчально-методичної діяльності кафедри припадає на проведення навчальних, виробничих та педагогічних практик. Зокрема, кафедра від початку створення забезпечує проведення міжзональної загальногеографічної практики. Її проводили у різні роки: проф. О. Шаблій, доц. М. Білецький, доц. О. Вісьтак, доц. Я. Івах, доц. В. Стецький. У проведенні економіко-географічного розділу навчальної комплексної фізико-економіко-географічної практики задучені усі члени кафедри. Проведення виробничих практик на кафедрі забезпечують проф. О. Шаблій, доц. М. Білецький, доц. О. Вісьтак, доц. М. Влах, доц. М. Книш. Педагогічну практику у різні роки проводили усі члени кафедри.

Щорічним підсумком навчально-методичної діяльності кафедри є вчасне написання та подання до захисту в державній екзаменаційній комісії магістерських й дипломних робіт студентів на актуальну суспільно-географічну тематику. Головами ДЕК у різні роки є проф. М. Ігнатенко, проф. Я. Жупанський (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), проф. І. Черваньов (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), проф. М. Пістун (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), проф. О. Топчієв (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова), проф. О. Заставецька (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), проф. У. Садова, проф. Л. Шевчук (Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів). Л. Шевчук, М. Пістун, О. Топчієв, О. Заставецька – випускники рідного факультету.

З метою обміну досвідом наукової та навчально-методичної діяльності викладачі кафедри проходили та проходять стажування у наукових та освітніх інституціях України та світу (Люблін, Варшава, Краків, Вроцлав (Польща), Відень (Австрія), Мюнхен (Німеччина), Париж (Франція), Вашингтон (США), Торонто (Канада), Москва (Росія), Київ, Тернопіль, Харків (Україна) тощо). Водночас студенти та викладачі кафедри слухали змістовні лекції запрошених вчених з-за меж України: К. Гарасімюк, Ф. Угорчак, Є. Ридз, С. Саля (Польща); П. Йордан (Австрія); Р. Дразньовський, С. Сігел (США), Б. Стебельський (Канада); Е. Алаєв, В. Гохман, В. Давидович, С. Ковальов, С. Лавров, І. Нікольський, Є. Перцик, Б. Семєвський, А. Хрущов, Н. Блажко (Росія).

Кафедра має тісні зв'язки з закладами середньої освіти, Малою академією наук, Львівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти.

На сьогодні пріоритетним завданням кафедри економічної і соціальної географії у навчально-методичній роботі є підготовка фахівців-географів, які на належному рівні володітимуть компетентностями передбаченими як державним стандартом освіти з географії так і парадигмою освіти в Європі. Висока якість навчання забезпечить конкурентноздатність випускників на ринку праці; відповідність навчальних програм вимогам ринку – гарантуватиме попит на суспільно-географічну освіту серед вступників; націленість суспільно-географічних практик на розв'язання конкретних прикладних завдань – забезпечить затребуваність фахівців суспільно-географів у різних сферах господарства. Бо згідно ідей Болонського процесу, кожна навчальна програма повинна бути важливою для суспільства, спрямованою на працевлаштування, готуючою до суспільного життя, визнаною науковим співтовариством, достатньо прозорою і порівняною, щоб полегшити мобільність і визнання [2, с. 80]. До того ж вона повинна бути зрозумілою, цінуватися і вважатися достатньо привабливою для того, щоб сподобатися значній кількості студентів, будь-то на національному чи на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Біланюк В. Географічна освіта, наука і практика у Львівському університеті : історія і сучасність / В. Біланюк, Є. Іванов // Географічна наука і практика : виклики епохи [міжн. наук. конф. присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16—18 травня 2013 р.)]. — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 5—11.

2. Вступне слово до Проекту Тьюнінг — гармонізація освітніх структур у Європі. Внесок університетів у Болонський процес [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
3. Географічний факультет : інформаційний довідник / [упоряд. Я. Кравчук, М. Влах]. — Львів : ЛДУ, 1994. — 52 с.
4. Закон України “Про вищу освіту” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
5. Кайку М. Фізика майбутнього / М. Кайку. — [пер. з англ. А. Кам’янець]. — Львів, 2013.
6. Кіптенко В. К. Географія в інформаційному суспільстві / В. К. Кіптенко. — К., 2008 — 276 с.
7. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів, 2003. — 608 с.
8. Олійник Я. Б. Методологічні засади історико-наукових досліджень у суспільній географії (на прикладі вивчення наукових шкіл) / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Економічна та соціальна географія : наук. збірник / [Ред. кол. : С. І. Ішук (відп. ред.) та ін.]. — 2013. — Вип. 2 (67). — С. 3—12.
9. Програми спецкурсів спеціальності “Економічна і соціальна географія” для студентів географічного факультету / [відповід. за випуск проф. О. І. Шаблій]. — Львів : ЛДУ, 1994. — 92 с.
10. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) “Про основні компетентності для навчання протягом усього життя” від 18 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_975.
11. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Е. Семенюк, В. Мельник. — [вид. 2-ге, випр. і доп.]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 306 с.
12. Статут Львівського національного університету імені Івана Франка (нова редакція 2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/files/pdf/StatLNU.pdf>.
13. Суспільно-географічна підготовка фахівців у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка / Я. Б. Олійник, С. І. Ішук, А. Л. Мельничук [та ін.]. — К. : Обрії, 2007. — 600 с.
14. Фондові матеріали Архіву Львівського національного університету ім. І. Франка. — Львів, 2015.
15. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 168 с.
16. Шаблій О. І. Суспільна географія. Теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 644 с.
17. Aspects of State of Geography in European higher education. TUNING Geography : a report of findings and outcomes [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unideusto.org/tuningeu/subject-areas/geography.html>.

УДК 911.3.

Krystyna A. Harasimiuk

GEOGRAFIA SPOLECZNO EKONOMICZNA NA UNIWERSYTECIE JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE W LATACH 1919–1939

Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie

Krystyna A. Harasimiuk. Geografia społeczno-ekonomiczna na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1919–1939. Tematyka związana z geografią społeczno-ekonomiczną w szerokim zakresie podejmowana była nie tylko przez geografów ale także przez antropologów, etnografów, historyków kultury i gospodarki. Problematyka dotycząca geografii człowieka była drugim nurtem badawczym po geografii fizycznej w Instytucie Geograficznym UJK. Reforma studiów z 1926 wprowadzająca specjalizację z antropogeografią (tak określano wówczas geografie społeczno-ekonomiczną) oraz potrzeby organizacyjne i gospodarcze odrodzonej Polski były bodźcem do podjęcia nowego profilu badawczego. Opracowania lwowskich geografów wykorzystywano między innymi do prac nad reformą administracyjną kraju. Na czoło prac badawczych w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej wysuwały się badania w zakresie demografii, oraz osadnictwa. Zajmowano się głównie osadnictwem wiejskim Polski wschodniej i południowo-wschodniej. Powstały też antropogeograficzne monografie miast i miasteczek tego regionu. Podejmowano prace nad użytkowaniem ziemi w związku z warunkami fizjograficznymi. Uczni, którzy zajmowali omawianą powyżej problematyką to między innymi I. Albert, F. Bujak J. Czekanowski, J. Czyżewski J. Ernst, S. Polański E. Romer, T. Senik, F. Uhorczak. J. Wąsowicz. W swoich pracach autorzy proponowali nowatorskie rozwiązania metodyczne, które doceniane były przez naukę europejską.

Słowa kluczowe: geografia społeczno-ekonomiczna, Uniwersytet Jana Kazimierza, Lwów, antropogeografia.

Krystyna A. Harasimiuk *Human geography at Jan Kazimierz University in Lviv during 1919–1939.* The research in the field of human geography had been developed not only by geographers, but also by anthropologists, ethnographers and historians of culture and economy. Problems concerning geography of a human being became the second, after physical geography, research filed, developed at the Geography Institute of UJK. The reform of the study programme in 1926, which introduced specialization in anthropogeography (that is how human geography was denominated at the time) and organizational and economical needs of reborn Poland were important impulse for undertaking the new research profile. Research results of Lviv geographers were used during the works on administrative reform of Poland. The most important research works at the time were those related to demography and colonization of countryside areas of eastern and south-eastern Poland. Also anthropogeographical monographs on cities and towns in this region were published at the time. Another area covered by research was the problem of the use of soil in connection with physiographic conditions. Most important researchers in the above-mentioned fields were: I. Albert, F. Bujak, J. Czekanowski, J. Czyżewski, J. Ernst, S. Polański, E. Romer, T. Senik, F. Uhorczak, J. Wąsowicz. In their works they proposed innovative methodological solutions, which were appreciated by the European scientists.

Key words: human geography, Jan Kazimierz University, Lviv, anthropogeography.

Problemami geografii społeczno ekonomicznej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym zajmowali się przede wszystkim geografowie związani z Instytutem Geograficznym. Bliskimi współpracownikami w tym zakresie byli również profesorowie Jan Czekanowski, Franciszek Bujak i Adam Fischer, reprezentujący inne dyscypliny naukowe (antropologia, historia gospodarcza czy też etnologia).

W dorobku naukowym Instytutu Geograficznego UJK na pierwszym miejscu znajdowały się opracowania z zakresu geografii fizycznej, mające na celu poznanie środowiska przyrodniczego Polski południowo-wschodniej w granicach po I wojnie światowej. Na nie mniejszą uwagę zasługują także opracowania z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej.

Rozwojowi tego kierunku badań bez wątpienia sprzyjała reforma studiów z roku 1926, kiedy to jedną ze specjalizacji geograficznych stała się antropogeografia (tak określano wówczas wszystkie zagadnienia związane z geografą człowieka). Do programu studiów wprowadzono na trzecim i czwartym roku geografę gospodarczą, antropogeografię, historię gospodarczą i kultury, ekonomię, statystykę i socjologię.

Istotne znaczenie dla rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej miało również zaangażowanie się szerokiego grona geografów lwowskich w rozwiązywanie problemów gospodarczych i organizacyjnych odrodzonego państwa. Pod koniec lat dwudziestych rozpoczęto studia nad geografą gospodarczą Polski. Wykorzystano ogromne materiały zgromadzone przez Ministerstwo Kolei, dzięki którym powstało kilka interesujących opracowań o charakterze użytkowym. Na uwagę zasługują artykuły Stanisława Polańskiego dotyczące transportu towarów na kolejach Rzeczypospolitej Polski w latach 1922 i 1929 (studium porównawcze z mapą intensywności ruchu w tym okresie). Druga rozprawa dotyczyła ruchu osobowego na kolejach w 1929 roku.

W roku akademickim 1929/1930 pracownicy i studenci wykonali w ramach ćwiczeń izochrony miast wojewódzkich. Przekazano je Komisji dla Usprawnienia Administracji Państwowej przy Prezydium Rady Ministrów jako materiał do dyskusji nad reorganizacją podziału państwa na województwa.

Pierwsze prace z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, podejmowane przez naukowców lwowskich dotyczyły spraw ludnościowych. Obszerne opracowania powstawały w latach 1918–1922. Ich autorami byli Jan Czekanowski, Eugeniusz Romer, Stanisław Pawłowski, Adam Dudziński, którzy w oparciu o bogate materiały statystyczne rosyjskie, austriackie i niemieckie, analizowali stosunki narodowościowe i wyznaniowe na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza.

Znaczący wkład do rozwoju problematyki demograficznej należy przypisać Józefowi Wąsowiczowi. Zajmował się on ruchem naturalnym ludności, problemami wyznaniowymi, stosunkami narodowościowymi na Pomorzu oraz rozmieszczeniem ludności w Polsce, Europie i i na Świecie. Bardzo cenne były mapy tematyczne dołączane do wszystkich opracowań.

Ważnym kierunkiem badawczym podejmowanym we Lwowie była problematyka związana z osadnictwem. W tym zakresie dorobek szkoły lwowskiej jest znaczący. Na uwagę zasługują opracowania

poświęcone osadnictwu wiejskiemu na obszarze ówczesnej Polski wschodniej i południowo-wschodniej. Obszerne opracowania warte przypomnienia to Ignacego Alberta "Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu", Tadeusza Senika "Z fizjografii osadnictwa wiejskiego na Roztoczu i w krainach sąsiednich", Józefa Wąsowicza "Z geografii osiedli wiejskich na Wołyniu" oraz dwie prace karpackie J. Mackiewicza "Ze studiów osadniczych w dolinie górnego Prutu" i W. Przepiórskiego "Z geografii osadnictwa w karpackim dorzeczu Czeremoszu". Prace te cechowała rzetelność badań terenowych, szeroka analiza warunków fizjograficznych oraz aspekt historyczny rozwoju osadnictwa.

Nowatorskimi rozwiązaniami metodycznymi w zakresie badań nad osadnictwem zajmował się Franciszek Uhorcza. Z dużym zainteresowaniem przyjęty został jego referat na XIII Międzynarodowym Kongresie Unii Geograficznej w Paryżu w 1931 roku. Posługując się ekwidystantami przedstawił rozmieszczenie osiedli wiejskich na Podolu oraz przeanalizował zmiany jakie zaszły w latach 1845–1925.

Innym ciekawym nurtem badań nad osadnictwem było opracowanie monografii antropogeograficznych miast i miasteczek Polski południowo-wschodniej (Sambora, Pistynia, Halicza, Przemyśla, Grzymałowa, Kolomyji).

W pracach z geografii rolnictwa zajmowano się rozmieszczeniem i zmianami użytkowania ziemi w Polsce południowo-wschodniej w związku z warunkami fizjograficznymi. Do najciekawszych, nowatorskich opracowań w tym zakresie należy rozprawa J. Ernsta "Niektóre zagadnienia z geografii rolniczej Podola". Autor wydzielił regiony Podola w świetle wywozu głównych ziemiopłodów dokonał oraz dokonał regionalizacji geograficzno-rolniczej tego obszaru posługując się metodami statystycznymi i wzorami matematycznymi. Wytwarzając tym samym nowy kierunek badań nad szeroko rozumianymi problemami geografii rolnictwa. Problemem zużycia nawozów sztucznych w Polsce w ujęciu regionalnym zajmował się E. Kmicikiewicz.

Geografia przemysłu i handlu w profilu badawczym geografów lwowskich nie zajmowała znaczącego miejsca. Wymienić tu można dwa opracowania, J. Czyżewskiego i A. Wacińskiego w którym autorzy dokonali analizy rocznego obrotu przedsiębiorstw w odniesieniu do trzech województwach lwowskim, tarnopolskim, stanisławowskim. Wydzielili ośrodki handlowe, przemysłowo-handlowe i handlowe z przewagą rolnictwa. Do opracowania dołączona została mapa przemysłu Polski M. Janiszewskiego. Roli portów w handlu zagranicznym Polski zostało poświęcone opracowanie Z. Siemaszkiewicza.

Na dorobek naukowy Instytutu Geograficznego składa się kilkadziesiąt opracowań z geografii społeczno-ekonomicznej. Realizowano je w ramach prac magisterskich, doktorskich oraz własnych tematów badawczych.

Szczególne miejsce wśród osiągnięć naukowych geografów lwowskich zajmuje "Geograficzno-statystyczny atlas Polski" Eugeniusza Romera. Powstał w 1916 roku Wiedniu w warunkach trwającej pierwszej wojny światowej. Do opracowania tego dzieła nie mającego odpowiednika w dotychczasowej europejskiej literaturze geograficznej zaprosił E. Romer do współpracy znakomitych profesorów z różnych dyscyplin naukowych: przyrodników, historyków, ekonomistów. Atlas składał się z 38 tablic z objaśnieniami w 3 językach polskim, niemieckim i francuskim oraz z 69 map poświęconych zagadnieniom przyrodniczym, gospodarczym i ludnościowym. Dla lepszego, poglądowego przedstawienia kartograficznego różnorodnych zjawisk Romer zastosował oryginalną metodę izarytm czyli metodę linii równego natężenia danego zjawiska. Było to nowatorskie rozwiązanie użyte do przedstawienia zagadnień związanych z geografą społeczno-ekonomiczną.

W ciągu zaledwie dwudziestu lat funkcjonowania Instytutu Geograficznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, środowisko geografów osiągnęło znaczący dorobek w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej, doceniony w skali kraju jak też na arenie europejskiej.

Literatura:

1. *Albert I.*: 1934, Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu., Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera z. XVI, Lwów.
2. *Czekanowski J.*: 1918, Stosunki narodowościowo-wyznaniowe na Litwie i Rusi w świetle źródeł oficjalnych z czterema mapami, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera z. I, Lwów.
3. *Czyżewski J., Waciński A.*: 1934, Obrót roczny przedsiębiorstw jako podstawa geograficzno-gospodarczej charakterystyki kraju, Czas. Geograficzne t. XII.
4. *Ernst J.*: 1938 Niektóre zagadnienia z geografii rolniczej Podola, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera t. XIX, Lwów.

5. Harasimiuk K. A.: 2012, Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883–1939, IGiGP UJ, Kraków, 446.
6. Kmicikiewicz E.: 1930, Regionalizm Polski w świetle zużycia nawozów sztucznych Czas. Geogr. T. VIII, z. 1–2.
7. Leonard-Migaczowa H.: 1993, Geografia osadnictwa i ludności w ośrodku lwowskim w latach 1918–1939, [w:] Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1939. T. I Ośrodki naukowo-badawcze i ich dorobek, Łódź, PTG ser. Geogr I.
8. Listkiewicz I.: 1934, O rozproszeniu osad na Podolu, Czas. Geogr t. XII, z. 3–4.
9. Mackiewicz J.: 1934 Ze studiów osadniczych w dolinie górnego Prutu, Czas. Geogr. t. XII, z. 3–4.
10. Malicki A.: 1937, Położenie geograficzne miast na Nadbużu, Czs. Geogr t. XV.
11. Malicki A.: 1938, Geograficzne położenie księżęcego Halicza, Przegl. Krajozn. R. II.
12. Pawłowski S.: 1919, Ludność rzymsko-katolicka w polsko-ruakiej części Galicji. Prace Geogr. wyd. przez prof. E. Romera t. III, Lwów.
13. Polański S.: 1929, Transport towarów na kolejach Rzeczypospolitej Polskiej w r. 1922 i 1929, Czas. Geogr. t. VII, z. 4.
14. Polański S.: 1919, Ruch osobowy na kolejach polskich w roku 1929, Czas. Geogr. t. VII, z. 3.
15. Przepiórski W.: 1935, Z geografii osadnictwa w karpaccim dorzeczu Czeremoszu, Czas. Geogr. t. XIII, z. 1.
16. Romanowska M.: 1934, Zmiany w zalesieniu Królestwa Polskiego w ostatnim stuleciu, t. XII, z. 3–4.
17. Romanowska M.: 1934, Ze studiów terenowych nad geografia osiedli wiejskich w międzyrzeczu Łomnicy i Bystrzycy Solowińskiej, Czas. Geogr. t. XII, z. 3–4.
18. Romer E.: 1916, Geograficzno-statystyczny atlas Polski, Freitag i Berndt, Wiedeń.
19. Romer E.: 1919, Polacy na kresach pomorskich i pojeziernych, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera t. II, Lwów.
20. Senik T.: 1934, Z fizjografii osadnictwa wiejskiego na Rostoczu i w krainach sąsiednich, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera t. XVI, Lwów.
21. Siemaszkiewicz Z.: 1937, Rola portów w handlu zagranicznym Polski, C. R. Congr. Inter. Geogr, Varsovie 1934, Warszawa t. III.
22. Uhorczak F.: 1930 Metoda izarytmiczna na mapach statystycznych, Przegl. Kartogr. Nr 30–39.
23. Uhorczak F.: 1932 Z metodyki badań nad osadnictwem (praca doktorska-maszynopis).
24. Wąsowicz J.: 1929, Pomorze. Przegląd stosunków narodowościowych. Pam. Inst. Bałtyckiego. T. I, z. 1.
25. Wąsowicz J.: 1929, Niektóre problemy rozmieszczenia ruchu naturalnego ludności w Polsce, Czas. Geogr t. VII.
26. Wąsowicz J.: 1933, Powojenne zmiany w rozmieszczeniu ludności w Europie Zachodniej Czas. Geogr. t. XI.
27. Wąsowicz J.: 1934. Z geografii osiedli wiejskich na Wołyniu. Czas. Geogr. t. XII.

УДК 911:001.89(477)

Сергій Шевчук

РОЗВИТОК АКАДЕМІЧНОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава
S_Sevchuk@online.ua*

The article deals with the peculiarities of Ukrainian scientific school of economic geography in academia late 1930s – early 1940s. Analyzed the institutional development of school before the war, especially its functioning during the war and the early postwar research results. Particular attention is paid to the study areas of scientific studies and their results, which were created in extremely difficult conditions of occupation of the Ukrainian state totalitarian regimes.

Ключові слова: Академія Наук, наукова школа, економічна географія, наукові дослідження.

Key words: Academy of Sciences, a scientific school, economic geography, research.

Напередодні Другої світової війни економіко-географічні дослідження в АН УРСР були зосереджені у Інституті економіки, в якому у цей час спостерігалось скорочення багатотемності досліджень і повна переорієнтація на комплексне дослідження великих народногосподарських проблем. В цілому упродовж 1930-х рр. в Україні працювали економіко-географи,

групи учених, а також продовжували функціонувати наукові школи, які були створені ще у 1910–1920-х рр. та зуміли частково зберегти кадри й започатковані напрямки досліджень.

На кінець 1930-х рр. для структури Інституту економіки було характерним те, що в ньому досить механічно поєднувалися різні напрями наукових досліджень, що відбулося в результаті приєднання до Інституту різних груп як рештки репресованих наукових установ АН УРСР. До складу Інституту входило два відділи: відділ розміщення економіки з групами промисловості, сільського господарства та перепису населення і статистики; відділ вивчення продуктивних сил УРСР з групами по вивченню розміщення корисних копалин і місцевих водних ресурсів. Уже сама назва цих відділів свідчила про заплутаність структури Інституту. Саме тому за ініціативою Президії Інституту в кінці 1938 р. було затверджено нову структуру Інституту економіки у складі таких секторів: Сектор економічної географії, Сектор політекономії, Сектор економіки соціалістичної промисловості, Сектор економіки соціалістичного сільського господарства та Сектор радянської торгівлі. Провідні теми наукових досліджень Інституту складали проблеми розвитку і розміщення окремих галузей господарства; дослідження динаміки населення УРСР; господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та освоєння водних ресурсів республіки. У 1938 р. Інститут виконав чотири фундаментальні теми: “Сільське господарство України за 20 років радянської влади” (к. е. н. П. Нагорний, к. е. н. В. Бондаренко); “Розвиток цукрової промисловості в УРСР” (с. н. с. В. Рєзніков); “Переписи населення СРСР” (к. е. н. П. Пустоход, акад. К. Воблій); “Динаміка соціально-виробничої структури населення УРСР” (акад. К. Воблій, М. Карцев). Частково були виконані теми під керівництвом акад. О. Шліхтера “Розміщення та перспективи розвитку добувної та обробної промисловості на базі використання корисних копалин УРСР” і “Розміщення корисних копалин УРСР” [1]. Напередодні війни Інститутом економіки було підготовлено фундаментальний підручник для вищої школи з економічної географії УРСР, було проведено ряд важливих досліджень із питань розміщення нових підприємств окремих галузей виробництва, комплексно досліджено питання освоєння та використання водних ресурсів Донбасу. В 1940 р. Інститут економіки розпочав комплексне дослідження тематики щодо планування господарського комплексу УРСР – розміщення і розвитку продуктивних сил і економічного районування України. Розв’язання цих проблем почалося із великого циклу окремих робіт, об’єднаних загальною темою “Комплексний розвиток і розміщення галузей народного господарства УРСР”. В основу цієї тематики було покладено партійні директиви про комплексний розвиток основних економічних районів і про наближення промисловості до джерел сировини й районів споживання. Загалом дана тема була поділена на три частини. Перша була присвячена дослідженню наявності й розміщення трудових ресурсів УРСР. До другої частини належав ряд робіт щодо розвитку господарства в кожній з областей республіки. Третя частина включала 16 тем, у яких досліджувався розвиток і розміщення окремих галузей господарства як у промисловості (металургійна, гірничовидобувна, машинобудівна і т. д.) так і у сільському господарстві (по зерновим і технічним культурам, городництву, тваринництву) та товароботі. Разом з тим Інститутом було започатковано тему “Економіка УРСР в період відбудови народного господарства (1921–1925)”, присвячену історії розвитку галузей господарства України [2]. У 1940 р. у Львові на базі ліквідованого радянським режимом НТШ було утворено філії наукових установ АН. На момент ліквідації НТШ володіло значним науковим потенціалом, що об’єднувався у межах трьох секцій – Філологічної, Історично-філософської з секцією Національної економіки та Математично-природописно-лікарської. Саме у складі останньої діяла Географічна секція. Науковий потенціал НТШ став основою для створення відповідних відділів та розвитку у них наукових досліджень, зокрема відділ економіки очолив професор В. Огоновський, однак досить швидко були замінені місцеві керівники львівських установ. Так з посади директора Відділу економіки було усунено професора В. Огоновського, а замість нього призначено Д. Гака. В цей час у відділі працювали с. н. с. І. Грабар, м. н. с. І. Ольховий, с. н. с. О. Степанів, М. Кучмак, с. н. с. П. Фрідман та інші. Відділ займався дослідженням питань розвитку та розміщення господарства Західної України.

Напередодні війни АН являла собою потужний науково-дослідницький комплекс, в межах якого були репрезентовані переважно всі фундаментальні галузі наукового знання, проте пріоритет робився на ті напрямки науки, які визначалися господарськими потребами країни, здійснювалися дослідження масштабних комплексних проблем. З початком війни між Німеччиною і СРСР АН УРСР було евакуйовано в Уфу. Інститут економіки теж був повністю евакуйований, оскільки займався питаннями радянської економіки та статистики для партійних органів. Було прийнято рішення про об'єднання інститутів, тому на базі Відділення суспільних наук було утворено єдиний Інститут суспільних наук, до якого увійшов і Інститут економіки. В 1942 р. в АН УРСР було створено спеціальну Комісію по відбудові господарства України, яку очолив акад. О. Богомолець, економічною секцією цієї комісії керував акад. К. Воблий, а уже в червні 1942 р. було відновлено самостійний Інститут економіки АН УРСР під керівництвом К. Воблого, він же керував і відділом економічної географії [3]. На Інститут було покладено завдання комплексного економіко-географічного дослідження районів Башкирської АРСР, Уралу й Казахстану, а також складання підручників з економічної географії цих територій. Разом з тим, Інститут був зайнятий розробкою питань, пов'язаних з відбудовою господарства України. З цією метою у 1943 р. було складено районні нариси економіко-географічного характеру для кожної області Лівобережної України, які були використані органами Держплану і мали гриф для службового використання. У тому ж році було підготовлено працю "Народне господарство України" в якій детально проаналізовано стан господарства України напередодні війни. Автори цієї праці К. Воблий, В. Воблий, М. Середенко, П. Хромов, З. Шульга та Л. Яснопольський уперше описали різні галузі господарства України в їх історичному розвитку й подали аналіз стану кожної галузі напередодні війни а також окреслили шляхи їх відбудови та подальшого розвитку. За час перебування Інституту в евакуації його співробітниками було захищено дві кандидатські дисертації: М. Середенко на тему "Металургійна промисловість України" та П. Ожевський – "Комплексний розвиток Туймазинського району Башкирії" [4]. Навесні 1944 р. Інститут економіки повернувся в Україну.

Починаючи ще з 1940 р. Інститут почав приймати до захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, а центральною дослідницькою проблемою його роботи було визначено проблематику комплексного розвитку народного господарства УРСР і окремих її районів, було також започатковано дослідження історії народного господарства УРСР. Провідним напрямом наукової роботи відділу економічної географії була тема "Розміщення і розвиток продуктивних сил економіко-географічних районів УРСР". В кінці 1930-х – на початку 1940-х рр. наукові співробітники Інституту видали ряд праць з проблем економічної географії УРСР: "Коксо-хімічна промисловість України" (К. Свеченовський), "Проблеми використання водних ресурсів Донбасу" (Д. Вірник), "Цегляна промисловість Чернігівської області" (Ожевський), "Цегляна промисловість Київської області" (Д. Гак), "Розміщення деяких галузей легкої і текстильної промисловості УРСР" (В. Ісакович, Б. Бабаєв, Е. Савчук, І. Лерман), "Історія розвитку цукрової промисловості в Україні за 20 років радянської влади" (І. Резніков), "Сільське господарство УРСР" (П. Нагорний, В. Бондаренко, Костюха, Степенко), "Розміщення і розвиток кондитерської промисловості УРСР" (Марченко), "Розміщення і розвиток промисловості у Сталінській, Ворошиловградській і Запорізькій областях" (Шевченко, Савчук, Панащенко), "Розміщення і розвиток маслоробної промисловості УРСР" (І. Резніков), "Розміщення харчової промисловості УРСР" (Любовський), "Розміщення і перспективи розвитку лісової промисловості УРСР" (Петров), "Розміщення продуктивних сил УРСР" (Б. Бабаєв) [5].

Малодослідженими, на сьогодні, є питання про функціонування академічної науки в Україні в умовах нацистської окупації. Німеччина ж у своїх планах відводила для України особливе місце, як території для формування своєї могутності і подальшого завоювання Сходу. На підконтрольній німцям території залишилося досить багато наукових співробітників АН та професорсько-викладацького складу ВНЗ. У вересні 1941 р. за підтримки Українського центрального комітету очолюваного географом В. Кубійовичем у Львові було відновлено діяльність НТШ. Саме він і очолив спільно з проф. Ю. Полянським його Географічну комісію [6]. Проте уже незабаром окупаційна влада заборонила діяльність НТШ.

В Києві було затверджено новий склад Президії УАН та керівництво її структурних підрозділів. Так директором Інституту економіки та статистики став професор М. Величківський [7]. Показово, що серед новостворених академічних установ у Києві було створено Інститут географії. Однак враховуючи обмежену матеріально-технічну базу установи, відсутність необхідних коштів та малочисельний науковий склад Інститут географії та Українське науково-дослідне бюро статистики було об'єднано з Інститутом економіки, утворивши Інститут економіки, географії та статистики УАН на чолі з проф. М. Величківським [8]. Пріоритетними завданнями Інституту було визначено збір та аналіз джерел статистичної інформації про стан народного господарства, оскільки радянська влада систематично фальшувала статистичні відомості. Інститут також розпочав роботу над складанням географії України як в цілому так і окремих її частин, адже комплексних географічних праць про територію України на той час не було. Співробітники Інституту встигли підготувати до друку працю з фізичної та економічної географії Правобережжя, включаючи місто Київ [9]. І вже у березні 1942 р. з метою переорієнтації роботи установ УАН з типово українознавчих на потреби рейху її було фактично ліквідовано, а утворення нових науково-дослідних установ призвело до повної руйнації структури УАН, зокрема Інститут економіки, географії та статистики було передано у підпорядкування генералкомісаріату міста Києва. Разом з тим, така реорганізація установ УАН не була остаточною і спрямовувалася на утворення великих крайових інститутів. За наказом Е. Коха у червні 1942 р. було організовано Крайовий інститут краєзнавства та господарських досліджень. Куратором Інституту призначили професора Грюнберга, а виконавчим директором М. Розенберга [10]. В листопаді 1943 р. цей Інститут було переведено з Києва до Вінниці. Інший осередок наукового життя в окупованій Україні сформувався у Харкові, де розпочали свою діяльність науково-громадські організації, зокрема в 1941 р. в місті почали працювати “Просвіта” й Харківське наукове товариство з географічною секцією [11]. Активним діячем у цих установах був відомий український економіко-географ проф. К. Дубняк. В газеті “Нова Україна” у грудні 1941 вийшла друком його стаття “Про чергові завдання Української науки”, де вчений визначив найголовнішим із завдань розвитку тогочасної науки – це її можливість і необхідність долучитися до надбань західноєвропейської наукової думки, а українські учені мали поповнити свої знання новим фактичним матеріалом і озброїти себе новою методологією, скинувши при цьому “облудливі кремлівські канони”, які нівечили й утискали вільний розвиток української національної науки. Серед галузей нового українознавства, за переконаннями К. Дубняка, чільне місце мала посісти з-поміж інших наук географія України, пов'язана з геополітикою і демогеополітикою. Вчений наголошував, що географія нарешті повинна показати Україну як природно-географічну одиницю й показати історичний розвиток української нації на певному природному просторі з його природними умовами, ресурсами і межами [12]. Однак і ці наукові установи працювали нетривалий час, оскільки були заборонені окупаційною владою [13]. Таким чином, сподівання тієї частини української наукової інтелігенції, яка залишилася в окупованій Україні, не справдилися, оскільки вже протягом перших місяців окупації стало відомо, що нова влада не прагнула організовувати українські академічні установи, а намагалася лише використовувати місцеві наукові кадри з метою підтримки німецької армії та режиму. Тому спроби організувати будь-які наукові студії, тим більше українознавчі фактично не мали результатів.

Повертаючись у Київ АН відновлювала свої структурні одиниці. Так рішенням Президії у вересні 1944 р. одним із перших було відновлено діяльність Інституту економіки, враховуючи актуальність проблематики його наукових досліджень, пов'язаної з відбудовою господарства. Уже в перші повоєнні роки Інститут економіки, під керівництвом акад. К. Воблого, досяг значних наукових результатів роботи, зокрема було підготовлено перший том фундаментальної праці з економічної географії під редакцією акад. К. Воблого, а також друге видання збірника про стан господарства України. Член-кореспондент П. Хромов виконав тему “Промисловість УРСР напередодні Вітчизняної війни”, а колектив учених під керівництвом акад. К. Воблого приступив до роботи над монографією “Народне господарство України”.

Розроблялася також тема присвячена відбудові та розміщенню харчової промисловості УРСР (акад. К. Воблій та к. е. н., с. н. с. В. Воблій), відбудові кам'яновугільної промисловості (акад. Л. Яснопольський), відбудові та розміщенню чорної металургії (к. е. н., с. н. с. М. Середенко), легкої промисловості (к. е. н., с. н. с. Л. Горелік), машинобудівної промисловості (к. е. н., с. н. с. Д. Гак). Питання відбудови та розміщення спеціалізованого сільського господарства досліджувався колективом науковців у складі к. е. н., с. н. с. А. Радченко, к. е. н., с. н. с. І. Романенко, к. е. н., с. н. с. М. Стеценко, к. е. н., с. н. с. З. Шульга. Продовжувалася робота по підготовці другого тому "Економічної географії УРСР" під загальним редагуванням К. Воблого. Виходячи з того, що в Інституті економіки за увесь цей час його існування не було підготовлено жодної докторської дисертації в 1944 р. було затверджено три теми докторських дисертацій для наукових співробітників які мали певний досвід наукової роботи, зокрема П. Пустоход – "Населення України XIX століття", М. Середенко – "Історія та розміщення чорної металургії України" та З. Шульга – "Аграрне питання на Україні" [14]. Також уже протягом 1945 р. Інституту був доукомплектований науковими кадрами за рахунок демобілізації, але щодо наявності висококваліфікованих кадрів питання залишалося досить гострим, не зовсім налагодженою в цей час була і співпраця з відділом у Львові [15].

Львівський відділ Інституту економіки відновив свою діяльність знову під керівництвом проф. В. Огоновського. Працівники відділу активно долучилися до питань відбудови господарства західних областей УРСР, вивчали проблеми економічної географії регіону, зокрема було підготовлено до друку економіко-географічний нарис про Закарпаття. Постановою РМ УРСР у жовтні 1946 р. Відділ було ліквідовано.

Таким чином, в останні роки війни і перші повоєнні роки діяльність економіко-географів в межах структурних одиниць АН була переорієнтована на потреби відбудови господарського комплексу республіки, зокрема швидкого відновлення промисловості та сільського господарства, вивчення природно-ресурсного потенціалу УРСР. Особливої актуальності набули й питання кадрового забезпечення економіко-географічних досліджень. Якщо діяльність аспірантури в перші повоєнні роки принесла свої результати у вигляді зростання кількості підготовлених кандидатських дисертацій з економічної географії (присуджувався ступінь кандидата або географічних, або економічних наук), навіть не зважаючи на надзвичайно складні матеріальні умови життя здобувачів наукових ступенів, то захищених докторських дисертацій в галузі економічної географії не було взагалі.

Список використаних джерел:

1. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 69, арк. 4 – 123.
2. Діяльність інститутів Відділу суспільних наук у 1940 році // Вісті Академії наук УРСР. – 1940. – № 9. – С. 20–27.
3. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 96, ар. 204 – 297.
4. Архів Інституту економіки НАН України, оп. 1, спр. 14, арк. 1 – 6.
5. Інститут архівознавства НБУВ, ф. 360, оп. 1, спр. 5 арк. 1 – 2.
6. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 11, спр. 36, арк. 75–76 (далі ЦДІАЛ України).
7. Державний архів Київської області, ф. 2356, оп. 6, спр. 209 а, арк. 52–53 (далі ДАКО).
8. ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 198-6, арк. 20–21.
9. ДАКО, ф. 2462, оп. 1, спр. 5, арк. 6.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 350.
11. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 141, арк. 1–2.
12. Дубняк К. Про чергові завдання Української науки // Нова Україна. – 1941. – 25–26 грудня.
13. Державний архів Харківської області, ф. 2982, оп. 7, спр. 24, арк. 47.
14. Архів Інституту економіки НАН України, оп. 1, спр. 14, арк. 1–6.
15. Звіт про роботу Академії наук УРСР за 1945 рік // Вісті АН УРСР. – 1946. – № 5–6. – С. 15–29.

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

УДК 332.142.6:339.972

Василь Кравців, Петро Жук

ТРАНСКОРДОННА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: СУТЬ ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ

Державна установа “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього
НАН України”, м. Львів kravciv@ukr.net, pzhuk@ukr.net

The issues of cross-border ecological security are outlined. The notion of regional cross-border ecological security is explained as the absence from the side of neighbouring country's territory of the threats of ecological nature for the health of population and the activity of territorial communities of the region adjacent to the border that is stipulated, among other, by the results of interstate and interregional cooperation in overcoming of the abovementioned threats. The authors propose the structural scheme of regional ecological security factors as approaching-directed threats related to cross-border movement of the polluters of air and surface and ground waters, cross-border disruption of natural ecosystems and exhaustion of natural resources, loss of biological variety of cross-border character and cross-border natural phenomena on one hand and the relevant preventive and liquidation measures on the other hand. Special attention is paid to the peculiarities of cross-border factor influence on the achievement of ecological security in bordering regions and its both obliging and assisting role in overcoming of ecosecure condition asymmetry. On the example of Lviv oblast and Podkarpackie voivodship the asymmetry of ecological condition within the relevant Ukrainian-Polish cross-border region is shown. The conclusion is made that the issues of decreasing the anthropogenic pressure on the environment and of achievement of the ecological security level corresponding to the neighbours' parameters are more than urgent for Ukrainian regions adjacent to the EU countries. Implementation of such tasks requires the complex solution in the single cross-border system of ecologic security. Its structure should encompass three basic blocks: legislative-targeted block, maintaining the assessment of ecological threats level; block on development and implementation of decisions over maintenance of ecological security, preventing its deterioration and liquidation of sources and consequences of ecological hazard; block on ecological security monitoring and decisions implementation results control. The blocks in their turn are differentiated into the elements that are related to each other. Cross-border specific requires the coherent functioning of the single system elements that act in terms of states demarcation. In particular, Ukraine's Western cross-border regions have the possibilities to use the institute of Euroregions "Carpathian" and "Bug" to achieve the targets of ecological security, i.e. through forming of targeted cross-border ecological and natural-resources clusters. The excess to European Neighbourhood Instrument (ENI) and its cross-border cooperation programs for 2014–2020 opens significant possibilities for the Western cross-border regions of Ukraine. But qualitatively other requirements and possibilities over ecological security in Ukraine and its cross-border regions will be available due to the full-scale enforcement of the relevant provisions of the Association Agreement between Ukraine and EU.

Ключові слова: екологічна безпека, транскордонний регіон, екологічні загрози, асиметрія екологічного стану, система екологічної безпеки.

Key words: ecological security, cross-border region, ecological threats, asymmetry of ecological condition, ecological security system.

Гострота проблематики національної безпеки зумовлює значний науковий інтерес до її суті, чинників та складових. Проблеми національної безпеки були предметом досліджень низки вітчизняних вчених, серед яких С. Василенко [1], С. Пирожков [6], Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук [7] та ін. При цьому чимало науковців розглядають транскордонну безпеку як важливу складову національної безпеки. Зокрема, М. В. Дубина визначає транскордонну

безпеку як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на сукупність загального для двох і більше територій, розмежованих державним кордоном [2, с. 240]. Цей же автор правомірно, на наш погляд, пропонує розглядати транскордонну безпеку за суб'єктним критерієм на кількох рівнях, включаючи національний та мезорівень, а також виділяє кілька елементних складових транскордонної безпеки, серед яких політична, економічна, воєнна, екологічна тощо [2, с. 243].

Разом з тим, наукове обґрунтування сутності поняття власне транскордонної екологічної безпеки лишається побіжним і недостатнім. Метою нашої статті є поглиблення питань щодо суті транскордонної екологічної безпеки регіону та визначення шляхів її досягнення.

Етимологія поняття транскордонної екологічної безпеки регіону ідентифікується кількома складовими. Зупинимось на основних визначеннях. Транскордонний регіон пропонується визначати як спільну територію прилеглих до кордону сусідніх адміністративно-територіальних одиниць як мінімум двох держав [5, с. 9]. При цьому в адміністративно-територіальному аспекті транскордонний регіон варто виокремлювати на наступному рівні після державного [5, с. 13], що за європейською номенклатурою територіальних одиниць для статистики відповідатиме рівню NUTS 2 (провінція, департамент, земля, воєводство, урядовий округ, а в системі адміністративно-територіального поділу України – область). На відміну від прикордонних регіонів, які, по-перше, локалізуються в межах однієї країни, сутнісна ознака транскордонних полягає у наявності зв'язків між ними, співпраці та конвергенції.

Поняття екологічної безпеки ми розглядаємо як соціально необхідний рівень якості навколишнього середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей та життєдіяльності суспільства, виникненню негативних змін у функціонуванні природних екосистем [4, с. 13]. Виходячи із зазначеного вище, транскордонну екологічну безпеку регіону пропонуємо трактувати як відсутність з боку території сусідської країни загроз екологічного характеру для здоров'я людей та життєдіяльності територіальних громад прилеглого до кордону регіону, зумовлену, зокрема, результатами міждержавної та міжрегіональної співпраці у подоланні таких загроз.

Важливо визначити основні складові транскордонних загроз екологічного характеру та напрями уникнення таких загроз.

Джерела транскордонних загроз екологічного характеру подані на рис. 1. Розглянемо їх дещо детальніше.

Транскордонний перенос речовин, які забруднюють атмосферне повітря. При пануючому у середніх широтах західному перенесенні повітряних мас прилеглі до західних кордонів України області отримують значні обсяги зовнішнього забруднення атмосфери, які оцінюються у 60 % від сумарного [8, с. 28]. Всього з країн ЄС на територію України річний перенос лише діоксидів сірки та оксидів азоту оцінюється у 794,0 тис. т при зворотному переносі 497,1 тис. т. (2008 р.) [9]. Їх транзитна емісія з країн ЄС за обсягом рівняється 40,3 % від сумарних викидів стаціонарними джерелами й автотранспортом в Україні. При цьому додаткового забруднення зазнають також ґрунти.

Транскордонний перенос речовин, які забруднюють поверхневі води. Скинуті у транскордонні поверхневі водойми забруднюючі речовини переносяться на територію сусідських країн, що, при перевищенні їх гранично допустимих концентрацій та порушенні стандартів якості води, чинить прямі екологічні загрози. Це ж стосується і *транскордонного переносу речовин, які забруднюють підземні води.*

Порушення природних екосистем транскордонного характеру полягає насамперед у шкідливих наслідках надра користування, гірничих розробок та функціонування водозаборів, які проявляються на території суміжних регіонів інших країн. Вони можуть бути також наслідком транскордонної міграції шкідників лісу та сільськогосподарських культур.

Транскордонне виснаження природних ресурсів (водних та окремих видів мінерально-сировинних – нафти, газу тощо) теж слід розглядати як чинник екологічних загроз, оскільки наслідком є не тільки втрата їх запасів, а й необхідність додаткового втручання у навколишнє природне середовище задля компенсації запасів, освоєння нових родовищ.

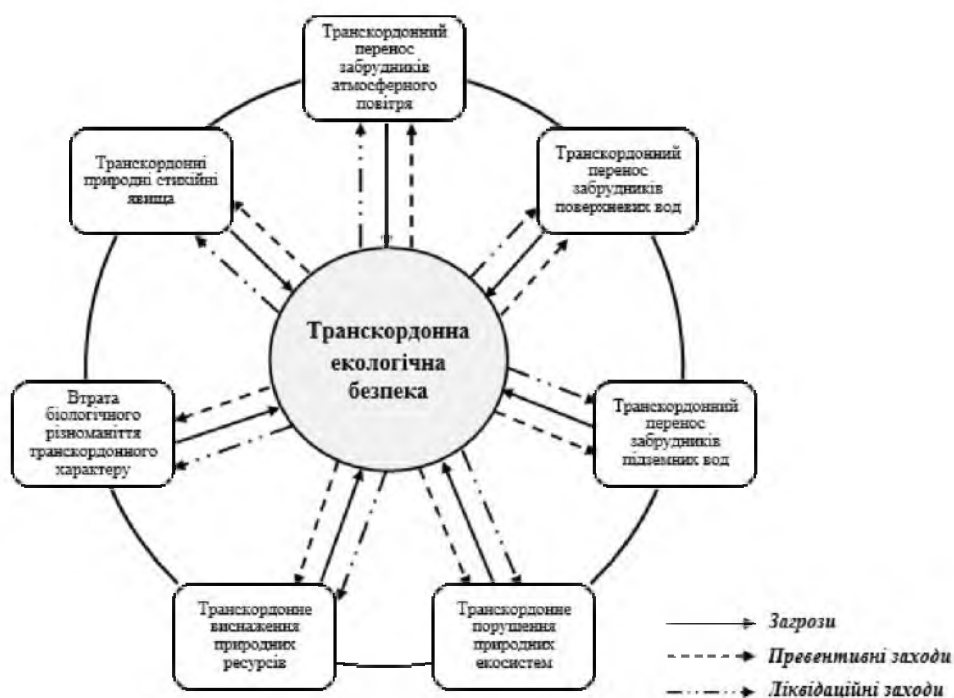

Рис. 1. Чинники транскордонної екологічної безпеки

Втрата біологічного різноманіття транскордонного характеру. В умовах відмінностей у ставленні до питань збереження дикої фауни у сусідських регіонах різних країн, транскордонна міграція тварин призводить до видового й кількісного збіднення фауни певних регіонів та вимагає додаткових ресурсів для її відновлення.

Транскордонні природні стихійні явища. Природні стихійні явища, серед них паводки, урагани, лісові пожежі, не знають державних й адміністративних кордонів. Зародившись в одній країні, вони можуть поширюватися на територію інших, породжуючи негативні наслідки екологічного, економічного та іншого характеру у їх регіонах.

Таким чином, транскордонні загрози екологічного характеру впливають на екологічну безпеку країн та регіонів. Її досягнення без відповідної міждержавної й міжрегіональної співпраці буде під загрозою. Така співпраця вбачається за двома основними напрямками – запобігання загрозам (превентивні заходи) та ліквідація чи усунення наявних шкідливих наслідків реального прояву таких загроз. Окремо варто розглядати також транскордонну співпрацю, метою якої є не лише запобігання екологічним загрозам та усунення шкідливих наслідків їх проявів, а й екологічний розвиток суміжних територій (збагачення флори та фауни, розвиток екомережі тощо). Однак головною актуальною метою транскордонної співпраці задля досягнення екологічної безпеки є урівноваження на першому етапі впливу екологічних загроз між прикордонними регіонами суміжних країн з орієнтуванням на якісно кращий рівень, досягнутий у суміжному регіоні, й спільна діяльність з подальшого зниження екологічних загроз на наступних етапах.

Якщо співставляти рівень екологічних загроз між суміжними регіонами України та країнами Європейського Союзу, то очевидною постає задача активізації усунення екологічних загроз переважно з української сторони. Асиметрію стану природоохоронної діяльності в прикордонних регіонах України та країн ЄС можна продемонструвати на прикладі схожих за природними особливостями суміжних регіонів – Львівської області з боку України та Підкарпатського воєводства зі сторони Республіки Польща. Зокрема, за питомими показниками викидів та скидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та поверхневі водойми

Львівська область має набагато вищі показники. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря Львівщини у розрахунку на 1 кв. км території у 2012 р. становили 11,6 т при 1,1 т у Підкарпатському воєводстві (тут і далі використано дані Головного управління статистики у Львівській області та Департаменту статистики в Жешові). Скиди забруднених промислових і комунальних стічних вод у розрахунку на 1 кв. км території за цей же рік становили відповідно 1990 м куб і менше 100 м куб. Ще суттєвішими є показники еколого-економічної асиметрії між цими регіонами. На 1 млн грн валового регіонального продукту (в порівняльних цінових показниках за офіційним курсом української та польської національних грошових одиниць станом на 01.01.2012 р.) у Львівській області припадало 4,9 т викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та 835 м куб. забруднених стічних вод, а у Підкарпатському воєводстві відповідно 0,15 т і 13,5 м куб.

Таким чином, для регіонів України, прилеглих до країн ЄС, завдання зі зменшення антропогенного тиску на навколишнє природне середовище й досягнення рівня екологічної безпеки, який би відповідав показникам сусідів, є більше ніж актуальним. Успішна реалізація таких завдань потребує комплексного вирішення в єдиній транскордонній системі екологічної безпеки, у структурі якої розглядаємо 3 основні блоки, які, у свою чергу, диференційовані на елементи, з сукупністю зв'язків між ними:

- нормативно-цільовий блок, який забезпечує оцінювання рівня екологічних загроз;
- блок з вироблення та реалізації рішень щодо підтримання екологічної безпеки, запобігання їй погіршення та усунення джерел і наслідків екологічної небезпеки;
- блок моніторингу стану екологічної безпеки та контролю результативності реалізації рішень.

Складовими елементами нормативно-цільового блоку є:

- інституції (національні й міжнародні) з визначення та встановлення критеріїв, показників, нормативів, стандартів екологічної безпеки;
- інституції зі встановлення міждержавних та транскордонних вимог і правил щодо додержання екологічної безпеки й відповідальності за їх порушення;
- служби екологічного моніторингу та інформування.

Блок з вироблення та реалізації рішень охоплює:

- міжнародні організації з регулювання питань охорони довкілля й екологічної безпеки та їх органи управління;
- національні органи законодавчої та виконавчої влади;
- міждержавні структури й інструменти екологічного регулювання;
- структури та органи транскордонної співпраці;
- органи місцевого самоврядування транскордонних регіонів;
- громадські організації та ініціативи;
- виробничі й обслуговуючі структури, які здійснюють реалізацію проектів з транскордонної екобезпеки.

Блок з моніторингу стану екологічної безпеки та контролю результативності реалізації рішень включає:

- загальнодержавні й регіональні служби екологічного моніторингу й інформування;
- міжнародні моніторингові служби;
- спеціально створені моніторингові структури транскордонних регіонів.

Складові елементи кожного з блоків транскордонної системи екологічної безпеки та зв'язки між ними забезпечують досягнення кінцевої мети – транскордонної екологічної безпеки. Транскордонна особливість полягає якраз у необхідності узгодженого функціонуванні елементів єдиної системи, які діють в умовах міждержавного розмежування.

З розвитком і поширенням міжнародного правового регулювання відносин, пов'язаних з транскордонним впливом на довкілля, країни та регіони, яким притаманний нижчий рівень екологічної безпеки, потрапляють під усе зростаючий тиск відповідальності, включаючи економічну, за транскордонний перенос забруднюючих довкілля речовин та інші види

негативного транскордонного впливу на навколишнє природне середовище. Разом з тим, транскордонні регіони можуть отримувати вигоди від свого місцезнаходження у вирішенні питань екологічної безпеки завдяки можливостям співпраці з сусідськими регіонами інших держав та використання відповідної цільової допомоги з їх сторони. Такими можливостями володіють прикордонні регіони України, які межують з країнами ЄС.

Зокрема, західні транскордонні регіони України мають змогу використовувати інститути єврорегіонів “Карпатський” і “Буг” для досягнення, серед іншого, цілей екологічної безпеки, в т. ч. через формування цільових транскордонних екологічних й природно-ресурсних кластерів. Значні можливості відкриває для західних транскордонних регіонів України доступ до Європейського інструменту сусідства (ЄІС) та його програм прикордонного співробітництва на 2014–2020 роки, а саме “Польща – Україна – Білорусь”, “Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна”, “Румунія – Україна”. На жаль, наявні можливості транскордонної співпраці для досягнення вищого рівня екологічної безпеки українською стороною використовуються не у повній мірі. Становище може покращитися у разі затвердження на наступний планувальний період окремої операційної програми ЄС “Карпатський простір 2021–2027” з доданням до неї України.

Якісно інші вимоги та можливості щодо екологічної безпеки в Україні та її транскордонних регіонах постануть з введенням в дію положень Глави 6 “Навколишнє природне середовище” Розділу V “Економічне і галузеве співробітництво” Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами, з іншої сторони. Їх дотримання вимагатиме значних ресурсів, які у суттєвій мірі можна отримувати в рамках транскордонної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Василенко С. Створення та розвиток системи національної безпеки в умовах проголошення незалежності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/27.pdf>
2. Дубина М. В. Сутність транскордонної безпеки та її види / М. В. Дубина // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2013. – № 4. – С. 238–244.
3. Копачинська Г., Коцан Р. Особливості транскордонного польсько-українського співробітництва в екологічній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&p21dbn=ujrn&pimage_file_download=1&image_file_name=pdf/upmcp_2012_1_23.pdf
4. Карпатський регіон : актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 1 Екологічна безпека та природно-ресурсний потенціал / відп. ред. В. С. Кравців. – 2013. – 336 с.
5. Карпатський регіон : актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 386 с.
6. Пирожков С. І. Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України / С. І. Пирожков // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіон. політика : досвід Європ. Союзу та його адапт. до умов України : зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2003. – Вип. 5, ч. 1. – С. 36–52.
7. Ситник Г. П., Холуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – Хмельницький; К. : Вид-во Кондор, 2007. – 616 с.
8. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 386 с.
9. Федак І. А. Україна як сторона конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані // Наук. праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2008. – Том 87. – Вип. 74. – С. 23–29.
10. Швець В. Я., Мілютін В. М., Роздобудько Е. В. Вплив транскордонного перенесення викидів на економіко-екологічний стан придніпровського регіону / В. Я. Швець, В. М. Мілютін, Е. В. Роздобудько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vamsue_2010_1\(43\)_13.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vamsue_2010_1(43)_13.pdf)

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ХХІ ст.

Тернопільський інститут соціальних та інформаційних технологій, м. Тернопіль
ltshevchuk@ua.fm

In the article perspective directions of development of theoretical and methodical base of social geography are outlined the credible subsequent changes of structure of this area of knowledge are Determined in XXI of century. Scientific and practical recommendations of application of socialgeographical knowledge are given in practice of vital functions of креативної person and innovative society.

Ключові слова: соціальна географія, парадигма науки, напрям, перспектива, дослідження, суспільний розум і суспільний менталітет, соціальне поле, теорія, концепція.

Keywords: social geography, science paradigm, direction, prospect, research, public mind and public mentality, social field, theory, conception.

Актуальність теми. На початку ХХІ ст., коли надзвичайно активізувалися розвиток інноваційних технологій та використання їх в практиці життєдіяльності, величезна увага прикута до передбачення розвитку, практично, усіх галузей знань. Особливий інтерес у цьому плані викликає соціальна географія, яка як самостійна галузь знань викристалізувалася в Україні лише наприкінці 90-х років ХХ ст., в той час як на Заході вона встигла збагатитися вагомими здобутками, що накопичувалися упродовж століття. У надрах західної соціальної географії сформувалася й отримала високий рівень розвитку регіональна соціальна географія, основою якої слугували, з одного боку, регіональна наука, започаткована Уолтером Ізардом, з іншого, – власне соціальна географія, що ґрунтувалася на нових для географії кількісних методах та інформаційних технологіях. У той період західна регіональна географія становила собою конгломерат найрізноманітніших вчень у межах конкретного регіону без належної теоретичної соціально-географічної основи. Однак потім розвинулась дістала розвиток така соціогеографічна методологія, яка зуміла знайти застосування на регіональному рівні, зокрема у формуванні регіональних систем життєдіяльності в межах того чи іншого регіону [3]. В Україні подібна соціогеографічна методологія викристалізовувалася і застосовувалася переважно в надрах інших наук, наприклад, таких, як районне планування і містобудівництво. Тогочасні ідеологічні норми, а внаслідок цього і недостатні фактичні потреби практики у застосуванні подібних знань не лише зумовили втрату прогностичних функцій науки, а й затримали виокремлення соціальної географії у самостійну галузь знань, практично, до початку нинішнього століття [3].

Сьогодні назріла потреба уточнення і передбачення перспективного розвитку соціальної географії, визначення напрямів поступу цієї галузі у найближчій і віддаленій перспективі ХХІ ст. Такі знання надзвичайно необхідні для збереження безпеки окремих регіонів країни, України загалом як соціального організму планети Земля. Саме тому ця стаття і присвячена перспективному розвитку соціальної географії в Україні.

Вивченість теми. У свої попередніх публікаціях на подібну тематику ми неодноразово відзначали, що прогноз розвитку окремих галузей знань соціальної географії залежить від рівня розвитку цих галузей, рівня підготовки та кількості вчених, які їх розвивають і які займаються прогнозуванням, тобто складанням прогнозів розвитку галузей знань соціальної географії на основі даних про їх розвиток.

Теоретичні основи соціальної географії активно розвивалися О. Шаблієм, Л. Шевчук, Я. Олійником, М. Пістуном, О. Топчієвим, Г. Швевсом та ін.

Над проблемами сучасних окремих галузей соціальної географії працювали та їх подальший розвиток висвітлювали такі вчені України:

Географія діяльності населення – В. Кубійович, Ф. Заставний, О. Шаблій, Л. Шевчук, М. Максимчук, С. Шульц, І. Гудзеляк, І. Сторонянська.

Сакральна географія – О. Шаблій, О. Любіцева, К. Мезенцев, С. Павлов, Л. Шевчук, І. Ровенчак, У. Садова, А. Ковальчук, О. Вісьтак.

Географія культури – В. Кубійович, С. Рудницький, О. Шаблій, О. Топчієв, Л. Шевчук, П. Масляк, Я. Олійник, А. Степаненко, У. Садова, В. Куценко.

Медична географія – О. Шаблій, В. Куценко, В. Шевченко, Л. Шевчук, О. Романів, Л. Котик.

Рекреаційну географію – О. Шаблій, С. Кузик, Л. Шевчук, М. Мальська.

Географія освіти – В. Кубійович, С. Рудницький, О. Діброва, В. Козак, О. Любіцева, В. Юрківський, О. Шаблій, О. Стецький, Л. Шевчук, У. Садова, Л. Семів, В. Куценко.

Географія сфери послуг – М. Дьомін, Г. Рогожин, М. Тимчук, М. Юрківський, М. Білецький, О. Шаблій, Л. Шевчук, У. Садова, В. Куценко, М. Книш.

Географія торгівлі і громадського харчування – К. Воблий, П. Дербер, І. Твердохлебов, В. Юрківський, М. Жук, М. Мальська.

Географія поведінки населення – О. Шаблій, Л. Шевчук.

Географія злочинності – М. Білецький, Р. Скабара.

Інші галузі соціальної географії – В. Кубійович, С. Рудницький, О. Шаблій, Л. Шевчук, У. Садова, М. Книш.

Необхідно відзначити особливий внесок у розвиток соціальної географії представників Львівської географічної школи [1–5 та ін.], беззаперечним лідером якої є видатний вчений О. Шаблій.

Аналіз публікацій цих вчених засвідчує, що в перспективі вони передбачають зміцнення теоретичних основ соціальної географії, подальший розвиток теоретичної бази кожної з досліджуваних ними галузей цієї науки та удосконалення галузевої структури соціальної географії загалом і у регіональному розрізі, яке вочевидь, слід розглядати як основу удосконалення галузевої структури регіональної соціальної географії.

Разом з тим, враховуючи інтенсивний розвиток науки загалом і соціальної географії зокрема, доцільно акцентувати увагу на окремих домінантах перспективного поступу соціальної географії, що буде зроблено нижче.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку важливо виокремити такі найважливіші напрями розвитку соціальної географії в найближчій і більш віддаленій перспективі:

1. Розвиток теоретико-методологічних основ соціальної географії як відносно самостійної галузі знань. Наголосимо, що розвиток цього важливого напрямку можливий при дотриманні кількох умов. Найважливішою з них є формування нової парадигми, оскільки в межах існуючої парадигми (грец. *paradeigma* – приклад, взірець) суспільно-географічної науки практично неможливо пояснити сутність і закономірності функціонування суспільних територіальних систем. Отримання нового теоретичного знання про такі системи можливе лише тоді коли розглядати їх як живі суспільно-політичні, соціальні й економічні територіальні системи. А це вимагає нових підходів до їх дослідження в межах нової парадигми.

На думку автора, нова парадигма повинна базуватися на визнанні суспільного розуму і суспільного інтелекту як домінантної ланки механізму функціонування територіальних соціальних систем фундаментальною в соціальній географії, а підходи до їх вивчення – запорукою подальшого розвитку методології цієї галузі знань у межах нової парадигми науки. Суспільний металітет і суспільний інтелект можна розглядати як елементи територіальної соціальної системи (ТСС) будь-якого ієрархічного рівня: цивілізації на планеті Земля, національної ТСС, регіональної ТСС, локальної ТСС. Це надзвичайно важливі елементи. Адже від рівня їх розвитку залежить ефективність функціонування ТСС загалом. Ось чому таким важливим завданням є дослідження суспільного розуму і суспільного інтелекту в межах

соціальної географії. Його розв'язання забезпечить, по суті, формування нового напрямку суспільно-географічних, у тому числі соціогеографічних досліджень у XXI ст.

Припускаємо, що концепція соціально-географічних ознак суспільного розуму і суспільного інтелекту стане однією з фундаментальних у регіональній соціальній географії. Її розвитку повинні бути присвячені подальші дослідження в XXI ст. у межах цієї галузі знань.

Друге, що має бути визнаним новою парадигмою як фундаментальне явище – це наявність соціальних полів, без вивчення яких неможливо зрозуміти глибинну сутність соціальних явищ і процесів.

Нами запропоновано концептуальний варіант використання загальної теорії поля у соціальній географії та регіональній соціальній географії. Безумовно, наше бачення теорії соціального поля вимагає уточнення і розвитку. При цьому, важливо взяти до уваги те, що “соціально-географічне поле” – це узагальнююче поняття. Воно відображає закономірні зв'язки та відношення, які існують в реальності. Його вивчення дасть змогу глибше відобразити дійсність, проникнути у сутність суспільних територіальних процесів.

Соціально-географічне поле – особлива форма стану території, цілісна реальність, що складається з щільної і тонкої матерії, яка зумовлює причини, рушійні сили, умови соціальної взаємодії, соціальної поведінки та саму соціальну взаємодію і поведінку людей у процесі їхньої діяльності. З наведеного можна дійти висновку про двоїсту природу поля: воно є своєрідним відображенням щільних тіл матеріальних об'єктів (місць прикладання праці, людей), їх своєрідного взаєморозміщення у просторі та тонких тіл (еманацій щільних тіл і дій людей – ментальних, інтелектуальних, фізіологічних, механічних, що здійснюються з метою реалізації будь-якої діяльності). Тобто, соціально-географічне поле – інтегральні еманации функціонуючих елементів соціальної територіальної системи, що формуються потоками інформації, речовини, енергії. Ці еманации детермінуються суспільним розумом і суспільним інтелектом населення – одного з найважливіших елементів суспільної територіальної системи. Вони отримують специфічні риси внаслідок формування в конкретному суспільному просторі та суспільному часі у системі визначених геопросторовочасових координат.

Отже, соціально-географічне поле, згідно з нашою концепцією, відображає, якоюсь мірою, функціональний стан досліджуваної територіальної соціальної системи, який, безумовно, можна виразити у кількісному та якісному вимірі.

Соціально-географічне поле складається зі взаємопроникаючих і взаємодіючих елементарних полів (інформаційного, демографічного, сакрального, соціокультурного та ін.), кожне з яких формується у межах відповідних йому простору та часу. Безумовно, дослідження елементарних полів дасть змогу краще зрозуміти природу соціально-географічного поля загалом.

Очевидно, що перспективні дослідження повинні бути присвячені вивченню двоїстої природи соціального поля, яке створюється матеріальними об'єктами, їх своєрідним взаєморозміщенням у просторі діями людей з метою реалізації діяльності у соціальній сфері. Важливо визначити межі полів. Адже, зараз можемо лише гіпотетично стверджувати наступне: де має місце більша концентрація діяльності в соціальній сфері, де проявляється більше різноманіття такої діяльності, там межі соціально-економічного поля ширші, а його густина (концентрація) більша.

Припускаючи, що соціальне поле змінне у реальному часі та, безумовно, й у соціальному часі, який також має властивість змінюватися, але за іншими законами, вважаємо що ці особливості соціального поля мають бути в центрі уваги перспективних досліджень соціогеографів України.

Не менш важливо досліджувати особливості перерозподілу соціального поля. Вважаємо, що значний просторовий перерозподіл соціального поля можна назвати соціальними хвилями. Період 90-х років, що визначався як перехідний до ринкової моделі господарювання, характеризувався розвитком нової соціальної хвилі, зумовленої гострою кризою,

спадом виробництва, існуючим безробіттям, зміною пріоритетів і мотивацій. Ця хвиля формувалася як форма руху у напрямі до соціальних цінностей (об'єктів соціальної інфраструктури, соціальних доктрин, соціальних відносин) розвинених країн світу (реального – виїзду жителів України на заробітки, екскурсії та з іншою метою за кордон, віртуального – долучення до соціальних цінностей інших країн світу за допомогою сучасних засобів масової інформації та міжнародної інформаційної системи Internet). Кожна хвиля має здатність повертатися через певний період часу. Але, очікування того, що у найближчій перспективі соціальна хвиля зможе рухатися до України, не справдилися. В значній мірі це обумовлено військовими діями на сході України і в Сирії. Як би там не було, але перерозподіл соціального поля є фактором як розвитку соціальної сфери України, так і трансформації соціального часу, соціального простору в її межах.

Гіпотетично припускаємо, що у будь-якій точці простору соціальне поле можна визначити як конкретну величину, що виражається певними кількісними характеристиками, що воно має свою внутрішню енергію, а також, що йому властива інерція. Згідно з теорією ймовірності, допускаємо, що інерція соціального поля зумовлена інертною масою, пропорційною до енергії поля. Але всі гіпотетичні положення і припущення вимагають підтвердження, які соціогеографи безумовно отримають в перспективних наукових дослідженнях в найближчий час.

2. Створення та розроблення нових концепцій і теорій у соціальній географії у XXI ст.

Розроблення нової парадигми суспільно-географічної науки сприятиме активізації створення нових концепцій і теорій у соціальній географії.

Безумовно, подальший розвиток отримає соціальна теорія, під якою ми розуміємо теоретичні уявлення про соціальні процеси та явища, функціонування соціальної сфери, соціальні відносини, що ґрунтуються, з одного боку, на логіці й історичному досвіді, а з іншого – на теоретичних концепціях, поглядах вчених – економістів. Дуже часто такі теоретичні уявлення підтверджується *соціальними законами*, які встановлюються на основі досвіду, практичної діяльності, виявляються через наукові дослідження. Соціальні закони – це особливі групи необхідних, істотних, стійких відношень (взаємозв'язків), які визначають розвиток, структуру та функціонування соціальних явищ і процесів. Основні риси цих відношень (взаємозв'язків): об'єктивність, необхідність, обов'язковість вияву, автономність.

Зазначимо, що великі чи загальні для великих груп соціальних явищ закони, пов'язані, наприклад, із розвитком соціальної структури населення або з розвитком соціальної інфраструктури цілком справедливо вважають радше закономірностями, аніж законами. Адже вони виявляються як соціальні, реально існуючі, повторювальні, істотні зв'язки суспільного життя у межах конкретного соціального простору і соціального часу, що мають місце в конкретних геопросторово-часових координатах.

У регіональних дослідженнях серед соціальних закономірностей величезний інтерес викликають, на нашу думку, закономірності розміщення елементів соціальної сфери, зокрема об'єктів соціальної інфраструктури як найзагальніші об'єктивні причинно-наслідкові відносини між територією (територіальними факторами) і соціальними об'єктами, явищами та процесами, відображення тяжіння окремих елементів соціальної сфери до територій з особливими характеристиками (наприклад, культових споруд до священних місць), а також як відображення специфіки територіальної організації діяльності населення (концентрація і дисперсність, спеціалізація і комплексність, комбінування і кооперування) та розселення. Водночас терміни “закон” і “закономірність” можна використовувати як синоніми (до речі, в економічній науці саме така ситуація має місце). Зокрема, йдеться про закон територіального розподілу праці й закономірність спеціалізації регіонів у внутрішньодержавному та спеціалізації країн у міжнародному поділі праці; закон територіальної інтеграції праці і закономірність комплексного розвитку держави і регіонів та ін.

Безсумнівно, особливості розвитку соціальної сфери регіону детермінуються вибраною стратегією його розвитку на найближчу і віддаленішу перспективу.

Розробка таких стратегій, як і обґрунтування перспективного розвитку соціальної сфери регіону вимагає спільних досліджень географів та економістів, а також фахівців інших спеціальностей. Це надзвичайно важливе завдання найближчої перспективи

3. До головних напрямів досліджень належить також визначення соціально-географічних принципів і підходів до вивчення життєдіяльності етносу, нації у власному Домі (тобто в конкретних геопросторово-часових координатах).

4. Ще одним надзвичайно важливим напрямом розвитку соціальної географії у ХХІ ст. є виокремлення віртуальної соціальної географії.

Очевидно отримають розвиток такі види віртуальної соціальної географії:

А. Реальна віртуальна соціальна географія.

В. Штучна віртуальна соціальна географія у межах сучасних комп'ютерних технологій.

С. Комп'ютерна технологічна віртуальна соціальна географія.

5. У ХХІ ст. прискориться інтенсифікується вдосконалення та збагачення новими термінами і поняттями понятійно-термінологічного апарату соціальної географії та регіональної соціальної географії.

Воно відбуватиметься в кількох напрямках (розвиватимуться понятійно-термінологічні системи, що використовуються в соціальній географії та регіональній соціальній географії і є вже практично сформованими; виникатимуть нові терміни і поняття внаслідок соціогеографічних досліджень у межах нової парадигми ХХІ ст., а також внаслідок відкриття нових соціальних законів і формування нових концепцій; відбудеться розвиток понять і термінів у рамках окремих галузей знань та у результаті розвитку віртуалістики тощо).

6. У ХХІ ст. відбудеться подальший розвиток і уточнення структури соціальної географії. Інтенсивно розвиватимуться окремі галузі знань соціогеографічної науки, що актуалізує і активізує дослідження у цьому напрямі.

Висновки. Отже, в ХХІ ст. активно розвиватиметься соціогеографічна наука в багатьох напрямках, що дозволить розв'язати низку теоретичних і практичних завдань. Розвиток цих напрямів не тільки зміцнить її як самостійну галузь знань, а й допоможе людині, групам людей орієнтуватися в реаліях повсякдення, які перманентно розвиваються та трансформуються.

Список використаної літератури:

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч.-метод. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 164 с.
2. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
3. Шевчук А. Т. Соціальна географія : навчальний посібник. – К. : Знання, 2007. – 349 с.
4. Шевчук А. Т. Основи медичної географії. – Львів, 1997.
5. Шевчук А. Т. Сакральна географія. – Львів : Світ, 1999.

УДК 630.907.1

Marian Harasimiuk*, Tadeusz Grabowski,
Alina Urbańska****

TRANSGRANICZNY REZERWAT BIOSFERY “ROZTOCZE”

**Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, **Roztoczański Park Narodowy
zup@roztoczanskpn.pl*

Harasimiuk M., Grabowski T., Urbańska A. Cross-border Biosphere Reserve “Roztocze”. Roztocze is a unique geographic region, located in two-thirds of its territory in Poland (EU) and one-third in Ukraine. Distinguished by great biodiversity, bordered by mountains, highlands and the steppes. This band of picturesque hills stretching from Kraśnika (PL) to Lviv

(UA). Extracts it is clearly a geographical unit situated on the border between natural states, regions, cultures, whose greatest value are the natural harmonious landscapes with diverse forests. Natural wealth evidenced by the fact that here are all the forms of protection provided for by the Polish and Ukrainian law. Obtaining the status of cross-border biosphere reserve will be recognized in the international arena, the high of natural, cultural and landscape and Roztoczes significant role in the overall system of environmental protection of Poland and Ukraine. Typing the region Roztocze to MAB Programme provides an opportunity to better his identification on Polish and Ukrainian maps, it guarantees prestige that are recognized around the world UNESCO sites. This honor brand is having a high marketing value, without prejudice to the autonomy of operating on its territorial businesses, local administration bodies dealing with different fields of social and economic life, non-governmental organizations – partners in the TRB. There is support for the sustainable development of the region with respect for man and nature.

Ключові слова: Розточчя, біосферний резерват, біорізноманіття, ландшафт, транскордонний, Польща, Україна, сталий розвиток.

Key words: Roztocze, biosphere reserve, biodiversity, landscapes, cross-border, Poland, Ukraine, sustainable development.

Roztocze to niepowtarzalny region geograficzny, położony w dwu trzecich na terytorium Polski (UE) oraz w jednej trzeciej na Ukrainie. Odznaczający się wielką różnorodnością biologiczną, graniczący z górami, wyżynami i stepami. To pasmo malowniczych wzgórz ciągnących się od Kraśnika (PL) do Lwowa (UA). Wyodrębnia się ono wyraźnie jako jednostka geograficzna położona na pograniczu przyrodniczym państw, regionów, kultur, której największą wartością są naturalne harmonijne krajobrazy z różnorodnymi lasami. Bogactwo przyrodnicze potwierdza fakt, że znajdują się tu wszystkie formy ochrony jakie przewiduje polskie i ukraińskie prawo (Grabowski 2009).

Niniejszy rozdział ma za zadanie przedstawić Roztocze jako region pogranicza przyrodniczo-kulturowego, warty wpisania w Światową Sieć Rezerwatów Biosfery w ramach Międzynarodowego Programu UNESCO "Człowiek i Biosfera" (MAB). Program ten zapoczątkowany został w 1970 roku. Do połowy 2015 roku w ramach Sieci powstało 651 rezerwatów w 120 krajach, niemal na całym świecie. W Polsce funkcjonuje obecnie 10 rezerwatów biosfery w tym 4 transgraniczne, na Ukrainie zaś, 8 rezerwatów biosfery w tym 3 transgraniczne [5].

Bogactwo kulturowe Roztocza, uznane zostało już na arenie międzynarodowej poprzez wpisanie najcenniejszych obiektów i zabytków na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Status ten posiada: Stare Miasto we Lwowie, cerkwie w Radróżu, Potyliczu i Żółkwi czy też funkcjonalnie powiązany z Roztoczem Zamość (Stare Miasto).

Zgodnie z wytycznymi Strategii Sewilskiej (1995) i Rekomendacjami z Pampeluny (2000) Transgraniczny Rezerwat Biosfery (TRB) "Roztocze" pełnić będzie trzy podstawowe funkcje, pierwszą związaną z ochroną różnorodności biologicznej i kulturowej, drugą dotyczącą zarządzania obszarem funkcjonalnym Roztocze i podejściem do zrównoważonego rozwoju w poszczególnych strefach, trzecią dotyczącą badań naukowych, monitoringu środowiska i edukacji ekologicznej [7].

Uzyskanie międzynarodowego tytułu transgranicznego rezerwatu biosfery z jednej strony podkreślać będzie dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe z drugiej zaś, da szansę na skuteczniejszą promocję i pozyskiwanie środków na rozwój społeczno-gospodarczy oraz ochronę przyrody i dziedzictwa kulturowego regionu.

Tworzenie TRB jest przede wszystkim spójnym zestawieniem możliwych propozycji drogi rozwoju zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju określonymi w programie "Człowiek i Biosfera" (MAB). Założenie to brano pod uwagę wykorzystując różną metodologię w procesie tworzenia transgranicznego rezerwatu biosfery. W procesie współpracy pomiędzy poszczególnymi interesariuszami oraz w celu zainteresowania stron ideą TRB "Roztocze" stosowano rozmaite metody. Organizowano m.in. konferencje, spotkania, seminaria, warsztaty, sesje terenowe, dni otwarte, pokazy. Informacja o prowadzonych działaniach docierała do interesariuszy TRB "Roztocze" za pomocą poczty tradycyjnej i e-mail. Lokalna społeczność informowana była poprzez lokalną prasę, radio, telewizję, stronę internetową RPN oraz elektroniczny biuletyn internetowy Lokalnej

Organizacji Turystycznej LOT „Roztocze”. Zespół wykonawczy, utworzony przez koordynatora projektu –Roztoczański Park Narodowy w Zwierzyńcu, poddał wnikliwej analizie uwarunkowania przestrzenne, funkcjonalne i administracyjne, określił wszystkich udziałowców TRB „Roztocze”. Szkic projektu został poddany weryfikacji w odniesieniu do dokumentów planistycznych oraz umów międzynarodowych [2].

Roztoczański Park Narodowy w Zwierzyńcu działając na polecenie Ministra Środowiska Rzeczypospolitej Polskiej, ukończył w 2015 roku prace związane z przygotowaniem formularza nominacyjnego Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Roztocze”. Jest to podsumowanie niemal piętnastoletniego procesu ubiegania się o wpisanie Roztocza do światowej sieci rezerwatów biosfery. Jest to również zwieńczenie długiej tradycji współpracy na rzecz utworzenia międzynarodowego rezerwatu biosfery na Roztoczu pomiędzy ośrodkami naukowymi z Lublina i Lwowa, przede wszystkim Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej z Uniwersytetem Leśno-Technicznym i Uniwersytetem Ivana Franki we Lwowie. Działania te odbywały się równolegle po stronie polskiej jak i ukraińskiej. Szczególne zintensyfikowanie prac nastąpiło w latach 2013–2015 – wtedy to, odbyło się wiele wspólnych spotkań i konferencji przybliżających ideę transgranicznego rezerwatu biosfery, których efektem jest przygotowana aplikacja do UNESCO uwzględniająca powstały na Ukrainie w 2011 roku Rezerwat Biosfery „Roztochya”. Utworzenie TRB „Roztocze” jest jednocześnie realizacją „Programu Współpracy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w latach 2013–2015”, dokumentu podpisanego przez Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w Krakowie w dniu 7 października 2013 roku [4] oraz postanowień zawartych w „Strategii Wsparcia Transgranicznej na lata 2014–2020”, dokumentu podpisanego przez przedstawicieli władz Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego, 7 maja 2014 r. na Zamku Lubelskim w Lublinie [6]. Idea rezerwatu biosfery przybliżona została lokalnej administracji i społeczności na wielu spotkaniach konsultacyjnych. Przeanalizowano wiele dokumentów, studiów i planów miejscowych.

Formularz nominacyjny TRB „Roztocze” poddano ocenie wielu instytucji i samorządów na polskim i ukraińskim Roztoczu. Formularz uzyskał pozytywną recenzję Prof. Romana Soi – sprawującego funkcję Przewodniczącego Polskiego Narodowego Komitetu ds. UNESCO MAB oraz Profesorów: Mariana Harasimiuka, Michała B. Kaszewskiego, Zdzisława Michalczyka, Bogdana Lorensa – naukowców prowadzących od wielu lat badania naukowe na Roztoczu. Formularz ten, jest w pełnym znaczeniu tego słowa, zbiorowym, polsko-ukraińskim opracowaniem stanowiącym podsumowanie wielu lat pracy, szeregu instytucji i osób, dla których Roztocze jest ważnym regionem geograficznym.

Idea utworzenia międzynarodowego rezerwatu biosfery na Roztoczu ma dość długą tradycję, opartą na współpracy między ośrodkami naukowymi z Lublina i Lwowa, przede wszystkim Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej z Uniwersytetem Leśno-Technicznym i Uniwersytetem Ivana Franki we Lwowie. W roku 1995 pomiędzy UMCS w Lublinie i Uniwersytetem Leśno-Technicznym we Lwowie podpisana została umowa, dotycząca realizacji „Programu Roztocze” obejmująca dwuletnie badania terenowe, organizowane celem wykonania pełnej dokumentacji obiektów przyrody na terenie Roztocza w celu utworzenia międzynarodowego rezerwatu biosfery. Wynikiem przeprowadzonych badań było opracowanie wykonane pod red. Z. Michalczyka z 1997 roku pt.: „Kompleksowe badania środowiska przyrodniczego Roztocza”. Nawiązane wtedy kontakty naukowe, rozpoczęte pomiary po obu stronach granicy oraz promocja walorów naukowych, przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych przyczyniły się do lepszego poznania Roztocza, a także zwróciły uwagę na konieczność ochrony całego regionu, ze wszystkimi jego elementami.

Formalny proces starań o utworzenie międzynarodowego rezerwatu biosfery w regionie Roztocza sięga roku 2001, kiedy rozpoczęła się współpraca pomiędzy przedstawicielami służb ochrony przyrody Polski i Ukrainy na rzecz nadania obszarowi Roztocza statusu rezerwatu biosfery [2].

W czerwcu 2002 roku w Zwierzyńcu pomiędzy Wicewojewodą Lubelskim, Dyrektorem Roztoczańskiego Parku Narodowego i Rektorem Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie podpisane zostało porozumienie o współpracy w celu utworzenia Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Roztocze”. Koncepcja utworzenia polsko-ukraińskiego Rezerwatu Biosfery „Roztocze” wpisana została w Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego w roku

2002 oraz w Krótkoterminową Strategię na lata 2004–2006 Programu Ochrony Środowiska Województwa Lubelskiego.

Prace nad dokumentacją rezerwatu biosfery, pod nazwą “Roztocze – Puszcza Solska” rozpoczęte zostały w 2003 roku na zlecenie Wojewody Lubelskiego przez zespół ekspertów pod kierunkiem prof. T. J. Chmielewskiego. Zespół ten w latach 2003–2004 opracował projekt dokumentacji naukowej Rezerwatu Biosfery “Roztocze-Puszcza Solska”. W 2004 roku projekt ten został poddany opiniowaniu, uzyskując aprobatę Wojewódzkiej Rady Ochrony Przyrody, Rady Naukowej Roztoczańskiego Parku Narodowego, a także Rady Miasta i Gminy Zwierzyniec. Równoległe prace projektowe prowadzone były również po stronie ukraińskiej [1].

8 października 2004 roku we Lwowie zostało podpisane memorandum dotyczące współpracy pomiędzy Lwowską Obwodową Administracją Państwową, Wojewodą Lubelskim i Wojewodą Podkarpackim w sprawie utworzenia Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery “Roztocze”.

Z uwagi na fakt wstąpienia Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 roku i rozpoczęcia wdrażania w Polsce Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 oraz zmian organizacyjnych, jakie zostały wprowadzone w strukturze służb ochrony przyrody w Polsce i kompetencjach tych organów, prace nad utworzeniem Rezerwatu w polskiej części Roztocza zostały zawieszone [1].

W 2006 roku odbyła się konferencja pt. “Projekt rezerwatu biosfery Roztocze – Puszcza Solska – przykład harmonii przyrody i kultury oraz wieloaspektowej współpracy transgranicznej” zorganizowana przez Wojewodę Lubelskiego, Wojewodę Podkarpackiego i Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Lublinie, w której udział wzięli przedstawiciele strony ukraińskiej. Postanowiono wznowić prace nad utworzeniem transgranicznego rezerwatu biosfery.

Od 2007 roku w ramach dwustronnej umowy pomiędzy Roztoczańskim Parku Narodowym i Jaworowskim Przyrodniczym Parkiem Narodowym, dotyczącej między innymi prowadzenia działań sprzyjających utworzeniu Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery “Roztocze” odbywały się spotkania robocze Parków, których tematem były kwestie dotyczące utworzenia Rezerwatu.

Istotnym wydarzeniem przyczyniającym się do zintensyfikowania prac nad znowelizowanym projektem Rezerwatu było wpisanie w roku 2011 do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery, jako części transgranicznego rezerwatu biosfery w regionie Roztocza (Ukraina – Polska) Rezerwatu Biosfery “Roztochya” na Ukrainie.

Nowym otwarciem w pracach nad utworzeniem Rezerwatu stało się spotkanie zorganizowane z inicjatywy Burmistrza Tomaszowa Lubelskiego w czerwcu 2013 roku, na którym określono potrzebę wznowienia prac na rzecz utworzenia TRB “Roztocze”. W listopadzie 2013 r. na Wydziale Zamiejscowym Nauk Prawnych i Ekonomicznych w Tomaszowie Lubelskim odbyła się polsko - ukraińska konferencja pt: “Roztocze: pogranicze – ludzie – wielokulturowość”, na której Burmistrz Tomaszowa Lubelskiego wygłosił wykład o rezerwacie biosfery i szansach na rozwój wynikających z jego utworzenia.

W 2014 prace przygotowawcze zostały zintensyfikowane. Koordynacje prac na polecenie Ministra Środowiska Rzeczypospolitej Polskiej przejął Dyrektor Roztoczańskiego Parku Narodowego. Powołano zespół ekspertów do opracowania wniosku nominacyjnego dla TRB “Roztocze”. Przeprowadzono ponownie szereg konsultacji społecznych, konferencji i warsztatów. Na stronie internetowej RPN zamieszczono informacje o idei i założeniach Programu UNESCO “Człowiek i Biosfera” (MAB). Kluczowymi były kolejne robocze spotkania organizowane przez Dyrektora RPN w siedzibie Parku. W dniu 9 maja 2014 roku w Roztoczańskim Centrum Naukowo-Edukacyjnym w Zwierzyncu odbyła się konferencja z udziałem przedstawicieli administracji samorządowej, przedstawicieli Ministerstwa Środowiska RP, instytucji zajmujących się ochroną przyrody, Lasów Państwowych, naukowców z UMCS w Lublinie, stowarzyszeń, organizacji pozarządowych (NGO-S) i pozarządowych organizacji proekologicznych, poświęcona projektowi Transgranicznego Rezerwatu Biosfery “Roztocze”. Na konferencji przedstawiono założenia projektu strefowania oraz procedury związane z ustanawianiem rezerwatów biosfery. Zidentyfikowano interesariuszy, do których skierowano list intencyjny wyrażający wolę poparcia dla idei utworzenia TRB “Roztocze”. Miesiąc później w dniach 3–6 czerwca w Roztoczańskim Centrum Naukowo Edukacyjnym (RCNE) na polsko-ukraińskiej konferencji naukowej pt. “Ocena stopnia przeobrażeń obszarów cennych

przyrodniczo” zorganizowanej w ramach obchodów Światowego Dnia Środowiska i 40lecia RPN dla szerokiego gremium (ok. 400 osób) wygłoszony został referat pt. Transgraniczny Rezerwat Biosfery “Roztocze”, a w sesji posterowej zaprezentowany został Rezerwat Biosfery “Roztochya”. Odbyto wiele rozmów, konsultacji zarówno z przedstawicielami organizacji rządowych, samorządowych i NGO-S [2]

W lipcu 2014 roku na spotkaniu zorganizowanym w OEM RPN w Zwierzyńcu Tadeusz Grabowski – Zastępca Dyrektora RPN przedstawił założenia dla utworzenia TRB “Roztocze”, projekt zasięgu granic Rezerwatu oraz koncepcję podziału na strefy o różnych reżimach ochronnych uwzględniających obszary Natura 2000. Dyskutowano nad funkcjonowaniem rezerwatu biosfery w uwarunkowaniach formalno-prawnych w Polsce i na Ukrainie.

W dniach 1–3 października 2014 roku w Użoku na Ukrainie odbyła się konferencja poświęcona rozwojowi rezerwatów biosfery na Ukrainie, podczas której ustalony został skład Komitetu Sterującego projektowanego Rezerwatu po stronie ukraińskiej.

W dniach 27–28 października 2014 roku w RCNE w Zwierzyńcu odbyło się kolejne polsko-ukraińskie spotkanie poświęcone utworzeniu Rezerwatu, na którym zaprezentowano opracowanie kartograficzne i projekt wniosku nominacyjnego.

Przez cały okres procesu nominacyjnego informacja o podejmowanych działaniach umieszczana była na stronie internetowej RPN i przekazywana przez lokalne media (radio, prasę, biuletyny elektroniczne).

Efektom w/w działań było przedłożenie Ministrowi Środowiska RP formularza nominacyjnego dla TRB “Roztocze”.

Formalny proces ubiegania się o wpisanie regionu Roztocza do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery w ramach programu UNESCO “Człowiek i Biosfera” (MAB), odbywał się równolegle po stronie polskiej jak i ukraińskiej i można podzielić go na pięć etapów:

- Od 1995 roku rozpoczyna się formalna współpraca, zapoczątkowana w 1986 roku pomiędzy ośrodkami naukowymi z Lublina i Lwowa, przede wszystkim Uniwersytetem Marii Curie Skłodowskiej z Uniwersytetem Ivana Franki we Lwowie i Uniwersytetem Leśno-Technicznym.
- Lata 2001–2004 – opracowanie wniosku aplikacyjnego Rezerwatu Biosfery “Roztocze – Puszcza Solska”. Po stronie polskiej opracowano dokumentację i formularz aplikacyjny, który jednak, ze względu na duże zaangażowanie przy tworzeniu sieci NATURA 2000, w Polsce nie został przedłożony do UNESCO.
- Lata 2005–2010 – organizacja polsko-ukraińskich spotkań konferencji, warsztatów, wymiana doświadczeń mająca na celu zacieśnienie współpracy pomiędzy samorządami, uczelniami i instytucjami zajmującymi się organizacją ochrony przyrody w obszarze Roztocza, popularyzacja idei rezerwatów biosfery po obu stronach polsko – ukraińskiej granicy.
- 2011 rok – wpisanie Roztocza na Ukrainie do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery, jako Rezerwatu Biosfery “Roztochya” w czasie 23 sesji Międzynarodowej Rady Koordynacyjnej Programu UNESCO-MAB w Dreźnie (Niemcy), jako części międzynarodowego Rezerwatu Biosfery “Roztocze”.
- Od 2013 roku – zintensyfikowanie wspólnych polsko-ukraińskich prac na rzecz utworzenia Transgranicznego Rezerwatu Biosfery “Roztocze” i przedłożenie Ministrowi Środowiska Rzeczypospolitej Polskiej 31 sierpnia 2015 roku formularza nominacyjnego TRB “Roztocze”.

Uzyskanie statusu transgranicznego rezerwatu biosfery będzie uznaniem na arenie międzynarodowej, wysokich walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych Roztocza oraz jego znaczącej roli w ogólnym systemie ochrony środowiska Polski i Ukrainy. Wpisanie regionu Roztocza do Programu MAB daje szansę na lepszą jego identyfikację na mapach Polski i Ukrainy, gwarantuje to prestiż, jaki mają rozpoznawalne na całym świecie obiekty UNESCO. Ta honorowa marka posiadająca wysoką wartość marketingową, nie narusza autonomii działających na jego terytorium podmiotów gospodarczych, administracji samorządowej, organów zajmujących się różnymi dziedzinami życia społecznego i gospodarczego, organizacji pozarządowych – partnerów tworzących TRB. Jest poparciem dla zrównoważonego rozwoju regionu z poszanowaniem człowieka i przyrody.

Literatura:

1. Chmielewski T. J. 2013. Roztoczański Park Narodowy w projektowanym Transgranicznym Rezerwacie Biosfery "Roztocze". [w:] Reszel R., Grądziel T. (red.), Roztoczański Park Narodowy – przyroda i człowiek. Wyd. RPN, Zwierzyniec.
2. Formularz nominacyjny Transgranicznego Rezerwatu Biosfery "Roztocze" 2015. [w:] Grabowski T. (red.), Maszynopis RPN, Zwierzyniec.
3. Grabowski T. 2009. Roztocze – pogranicze państw, regionów i kultur. [w:] Grabowski T. (red.), Roztocze region pogranicza przyrodniczo – kulturowego. Materiały polsko – ukraińskiej konferencji naukowej 35 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczo – kulturowego Roztocza – regionu pogranicza. Zeszyt II. Zwierzyniec.
4. Program Współpracy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w latach 2013–2015. Archiwum RPN.
5. Rezerwat Biosfery UNESCO 2015. <http://www.unesco.org/new/en/naturalsciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/world-network-wnwr/wnwr/>.
6. Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014 – 2020. Lublin 2013.
7. The Seville Strategy for Biosphere Reserves and Statutory Framework of the World Network of Biosphere Reserves. <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/related-info/publications/mab-official-documents/>.

УДК 911.3:339.92(1-192.7)

Ольга Мамчур

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ВИМІРИ ПРИКОРДОННОЇ
І ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ**

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
olyamail@gmail.com

The demand of researching of cross-border cooperation and the advantage of human geography among other sciences are analyzed in the article. Study of border and cross-border cooperation accords to the substantive specifics of human-geographical research. Conceptual-terminological system "Border" from early twentieth century was compare with this system at the beginning of twenty first century. The main condition for border and cross-border cooperation is border region which is located directly at the border.

Cross-border cooperation is a new object of research of human geography. It refers to the integration of geospatial processes that reflect the spatial and temporal aspects of the development and operation of human-geographical features. Theoretical aspects of cross-border cooperation considered in the light of scientific concepts of interterritorial cooperation and regional policy. European regional policy principles are: subsidiarity, decentralization and partnership, programming, resource concentration. Conceptual basic of cross-border regions was the idea of Europe of regions. Research of border and cross-border cooperation's forms contribute to the effective implementation of international politics of Ukrainian regions.

Ключові слова: кордон, державний кордон, прикордоння, транскордонний регіон, прикордонна співпраця, транскордонна співпраця, форми транскордонного співробітництва, фронтір.

Key words: border, state border, borderland, cross-border region, border cooperation, cross-border cooperation, forms of cross-border cooperation, frontier.

Актуальність дослідження. Одне із головних понять географії – кордон. На сьогодні, в часи глобальних, регіональних, локальних інтеграційних процесів, і, навпаки, різного роду дезінтеграцій, змінюється сприйняття людиною простору. А відтак змінюється розуміння кордону, що обмежує територію, чи ширше – геопростір. Особливості прикордонних і транскордонних територій, а також співробітництва на цих територіях є надзвичайно актуальним для суспільної географії.

Особливо важливими є проблеми прикордонного і транскордонного співробітництва для України. Не втрачає своєї актуальності теза Степана Рудницького: “Україна – це не тільки гранична країна, а також країна границь” [14, с. 116]. З відновленням незалежності нашої держави у 1991 р. ця теза набирає ще більшої ваги, адже 19 із 25 регіонів України – прикордонні.

За останні 25 років було ліквідовано “залізну завісу”, що утворювала майже герметичний кордон посеред Європи. Після розпаду Советського Союзу, Югославії та Чехословаччини в Центральній та Східній Європі постали нові державні кордони. Нерідко цей процес супроводили збройні конфлікти; а в деяких випадках, як в Боснії, Грузії, Україні з’ясування і становлення кордонів триває й досі. Хоч об’єднання Європи призвело до ліквідації багатьох кордонів, водночас постали нові обмеження – як-от кордони ЄС та Шенгенської зони.

Численні публікації з проблем прикордонного і транскордонного співробітництва серед українських вчених належать географам Волинського, Київського, Львівського, Харківського, Чернівецького та інших національних університетів, що аналізують прикордонне транскордонне співробітництво відповідних регіонів, також дослідникам із вітчизняних наукових установ, зокрема Інституту регіональних досліджень НАН України ім. М. І. Долішнього, Національного інституту стратегічних досліджень.

Суспільно-географічні проблеми кордонів, прикордоння й транскордонних регіонів розглядаються в процесі викладання навчальних дисциплін спеціалізації “Політична географія і геополітика” на кафедрі економічної і соціальної географії Львівського університету. Впродовж останніх восьми навчальних років читається навчальна „Транскордонне співробітництво”.

Мета роботи – проаналізувати суспільно-географічні основи досліджень прикордонного й транскордонного співробітництва; виявити та дослідити концептуальні особливості прикордонного, транскордонного співробітництва як об’єкта суспільної географії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження прикордонного і транскордонного співробітництва мають міждисциплінарний характер. Ось неповний перелік наукових сфер, де об’єктом дослідження є прикордонна і транскордонна співпраця: економіка (зокрема, міжнародна економіка); політологія; міжнародні відносини; правознавство, зокрема міжнародне право; екологія; етногеографія, географія, що має завдання дослідити територіальні особливості транскордонного співробітництва у різних сферах людської діяльності (економічній, військовій, екологічній тощо) та ін.

У американській та західноєвропейській науці актуальними нині є *прикордонні студії* (англ. *border studies*) – міждисциплінарні дослідження кордонів, прикордонних територій з погляду історії, географії, соціології, політології, соціальної та культурної антропології. Прикладна теорія з вивчення кордонів започаткована у 50-х рр. XX в. в США. У 1976 р. в Америці заснували Асоціацію дослідження прикордоння, яка стала найвагомішою академічною асоціацією північноамериканських науковців – дослідників прикордонних територій.

Перевагою суспільної географії серед інших наук є фундаментальне комплексне дослідження системи чинників того чи іншого об’єкта, явища, процесу. Суспільно-географічні дослідження розглядають складний об’єкт у геопросторі з позиції комплексного (системного), синергетичного підходів та ін. Аналогічно вплив кордону на довколишні території, на формування прикордонної й транскордонної співпраці аналізується з точки зору різних сфер людської діяльності – демографічної, екістичної, економічної, соціальної, культурної, зокрема етнокультурної, політичної тощо.

Зазначимо, що дослідження прикордонної і транскордонної співпраці відповідають специфіці суспільно-географічних досліджень [16, с. 121–122], адже мають:

- просторовий підхід (спрямовані на аналіз просторових відмінностей транскордонного співробітництва);
- системно-структурний підхід (розглядають форми транскордонного співробітництва як геосистеми і геоструктури);

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

- компонентний підхід (форми прикордонного і транскордонного співробітництва розглядаються як міжкомпонентні та міжгалузеві територіальні комплекси);
- історизм (розвиток співробітництва як суспільно-географічний процес);
- антропоцентризм і соціальні пріоритети оцінок;
- соціально-екологічний підхід (співробітництво у екологічній сфері є одним із головних завдань транскордонних структур);
- конструктивний підхід (прикордонне й транскордонне співробітництво – для вирішення прикладних проблем);
- прогнозність (передбачення головних тенденцій суспільного розвитку).

Серед суспільно-географічних наук, які досліджують прикордонне і транскордонне співробітництво, слід звернути увагу на такі: економічна географія (регіональна економіка, географія світового господарства), політична географія, соціальна географія. Особливе значення у дослідженнях прикордоння має політична географія, у складі якої розвивається *лімологія* (географічна лімологія, з лат. *limes* – кордон, межа) – наука, яка вивчає кордони і прикордонні території у аспекті їх генези, функцій, можливостей транскордонного співробітництва і т.п. Також нині зростає роль військової географії, одним із об'єктів дослідження якої є безпека кордонів. Маємо все більше підстав говорити про формування актуального напрямку суспільно-географічних досліджень – *транскордонної географії*.

Суспільно-географічна система знань має складну будову. Найпростіші компоненти наукового знання – терміни, поняття, категорії, більш складні – це наукові гіпотези, концепції, теорії. Для прикордонної і транскордонної співпраці важливо проаналізувати поняття “співпраця” та “кордон”. Так, співпраця і співробітництво – синоніми, що означають спільну з ким-небудь діяльність. А *кордон* – це поняття, що виступає центральним у *поняттєво-термінологічній системі*, пов'язаний із прикордонням, прикордонною та транскордонною співпрацею.

Простежимо за еволюцією поняттєво-термінологічної системи “Кордон” впродовж XX ст. (табл. 1).

Таблиця 1

Поняттєво-термінологічна система “Кордон” у суспільній географії в минулому і тепер

Початок XX ст.	<ul style="list-style-type: none"> • границя, межа • гранична віддаль • природна границя • політична границя • розвиток границь • гранична верхня • гранична область • розчленування границь 	<ul style="list-style-type: none"> • граничний пояс • гранична комісія • країна • гранична лінія • граничний знак • гранична смуга, готар • перебіг границі • граничний вал
Початок XXI ст.	<ul style="list-style-type: none"> • границя, межа, кордон, рубіж, фронтир • типи кордонів: природні; суспільні – політичні, куль-турні, етнічні, економічні тощо • географічний кордон, межа • державний кордон • класифікації кордонів • генеза (формування) кордонів • морфологія кордонів • методи дослідження кордонів • функції кордонів: бар'єрна, фільтруюча, з'єднувальна; • безпека кордонів • прикордоння • порубіжжя (фронтир) • периферія • демаркація • делімітація 	<ul style="list-style-type: none"> • прикордонна смуга • прикордонна інфраструктура: прикордонна служба, зона митного / санітарного контролю, пункти переходу через кордон • транзитність • прикордонний режим • прикордонні зв'язки • прикордонний рух • прикордонний регіон • транскордонні зв'язки • транскордонний регіон • форми транскордонного співробітництва: кластери, партнерства, євро регіони, промислові зони та ін. • прикордонне співробітництво • транскордонне співробітництво • лімологія та ін.

У праці Степана Рудницького “Начерк географічної термінології” (1908) подано найбільш повний перелік географічних термінів сучасності, сформований внаслідок аналізу наукових надбань найбільш передової на той час німецької школи географії. Відповідно, серед антропогеографічних понять вже тоді чільне місце посідало поняття “границя” (нім. *grenze*).

В німецькій мові маємо тільки поняття *grenze* – одне зі справді нечисленних німецьких слів, запозичених зі слов’янських мов (польської), що постало в контексті змінного середньовічного німецько-слов’янського кордону. Більш специфічними термінами були *rand* (межа), або ж *randgebiet* (межова область, територія). Якщо йдеться про сучасну англійську термінологію, то тут існують одночасно три терміни (усі перекладаються як “кордон”): “*frontier*”, що позначає мобільний та динамічний кордон, і стосується процесу та зони перетину; “*boundary*” – вказує на стійкий кордон, часто державний; “*border*” і “*borderlands*” є загальнішими поняттями, які об’єднують і *frontier*, і *boundary*. Поняття *borderlands* – прикордоння – також містить й уявні кордони [11, с. 50].

Протягом століття поняттєво-термінологічна система “Кордон” значно розрослася новими компонентами, що пов’язано із різними аспектами функціонування кордонів поміж державами. Також це пов’язано із ускладненням самої процедури встановлення кордону і формуванням прикордонної інфраструктури, існування таких властивостей, як транзитність кордону і, нарешті, характером й інтенсивністю прикордонної співпраці.

Чітко визначеними у законодавстві України є прикордонна смуга та контрольовані прикордонні райони, що мають особливий прикордонний режим і охороняються Державною прикордонною службою. Проте детального визначення поняття “*прикордонна територія*” у законодавчих актах немає. Лише у Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів подано коротке пояснення: прикордонний регіон (прикордонна територія) – адміністративно-територіальна одиниця різного рівня, розташована безпосередньо біля державного кордону. Тут критерії як щодо визначення рівня адміністративно-територіальної одиниці (це область, район чи місто), так і щодо розуміння місцевості “безпосередньо біля кордону” чітко не зазначені.

Для прикордонної і транскордонної співпраці головною умовою є діяльність в регіоні, що розташований безпосередньо біля державного кордону. Державні кордони виконують три базові функції – бар’єрну, контактну та фільтруючу. Від рівня впливу однієї із цих функцій залежить інтенсивність прикордонної співпраці.

Встановлення та трансформація функцій державних кордонів зумовлює й появу нових суспільно-географічних, зокрема політико-географічних явищ у прикордонній смузі. Змінюються функції поселень, формується своєрідний прикордонний уклад економічного життя, зорієнтований на переваги прикордонної співпраці [4, с. 104].

Згідно з теорією міжнародних відносин прикордонну і транскордонну співпрацю відносять до таких форм міжнародних відносин як двосторонні або багатосторонні. У двосторонніх інтеракціях учасники міжнародних відносин можуть домінувати, тобто односторонньо впливати (контролювати) один на одного, підтримувати партнерські відносини між собою (взаємодіяти) та конфліктувати (наприклад, українсько-польський туристичний транскордонний кластер). *Багатосторонні відносини* – за участю декількох, інколи багатьох сторін, які можуть бути пов’язані між собою як безпосередньо, так і через одного з учасників, роль якого в їх множині важливіша, ніж інших. Останні виникають, коли розв’язання певної проблеми, що становить спільний інтерес, неможливе або утруднене без участі декількох сторін [8, с. 177–180]. Прикладом є розвиток, хоча і повільний, Карпатського євро регіону за участю п’яти країн Європи.

Прикордонна співпраця – це постійні зв’язки між прикордонними регіонами сусідніх держав. У транскордонному співробітництві (лат. *trans* – через; англ. *cross-border* – через кордон) головною умовою є відносно стійкі зв’язки через державний кордон. Відтак, формується єдиний транскордонний регіон для двох держав, прилеглий до спільної ділянки державного кордону (рис.1). Вважаємо транскордонну співпрацю як наступний етап (рівень) розвитку прикордонної співпраці.

На нашу думку, транскордонне співробітництво – спільна діяльність, спрямована на переміщення інформації, фінансових ресурсів, товарів та послуг, енергії, людей через державний кордон і використання цих ресурсів у транскордонному регіоні для забезпечення зв'язків між учасниками співробітництва різної тривалості й рівня стійкості.

----- державний кордон; ————— прикордонні зв'язки; ————— транскордонні зв'язки.

Транскордонна співпраця є новим об'єктом дослідження суспільної географії. Мета такої співробітництва є багатогранною: збалансування рівнів життя населення у прикордонних регіонах держав-сусідів, збільшення конкурентоспроможності між прикордонними регіонами, впровадження інноваційних видів економічної діяльності, збереження миру між державами сусідами, етнокультурний розвиток та сприяння етнічним зв'язкам прикордоння; подолання спільних екологічних проблем і сприяння екологічній безпеці прикордонних регіонів. Такі масштабні завдання реалізуються різними формами транскордонної співпраці.

Попри очевидну соціально-економічну мету діяльності більшості транскордонних структур маємо також ряд географічних підстав їх формування і розвитку:

- 1) прикордонне географічне положення;
- 2) наявність просторових зв'язків прикордонних регіонів, зокрема, інфраструктурних, етнокультурних, економічних, військових тощо;
- 3) природно-географічні чинники функціонування стійких (складних) форм транскордонного співробітництва, а саме наявність спільного природно-територіального комплексу на основі річкового басейну, гірської системи, узбережного комплексу тощо. Так, переважна більшість євро регіонів утворені навколо природно-географічних одиниць, що виражене у їх назві, наприклад, Карпатський євро регіон, євро регіони "Буг", "Верхній Прут", "Дністер", "Нижній Дунай", "Дніпро" та ін. [8].

На нашу думку, транскордонне співробітництво відноситься до процесів геопросторової інтеграції, яка відображає часові і просторові аспекти розвитку та функціонування суспільно-географічних об'єктів.

Закон географічного об'єднання (інтеграції) праці – відображення суттєвих і необхідних всезагальних зв'язків між чинниками (просторово локалізованими) та формуванням і розвитком геопросторових утворень (єдностей) [16]. Такими єдностями є геопросторові системи різного типу (галузеві, міжгалузеві, інтегрально-господарські) та різного масштабу, в т. ч. регіональних – мезо- й макрорегіонів, зон та навіть світогосподарські. Цей закон є суттєвою основою формування просторових спільностей (утворень, систем) різного типу і масштабу [17], зокрема форм транскордонної співпраці – євро регіонів, транскордонних партнерств, транскордонних кластерів тощо.

Дослідженнях у галузі транскордонної географії слід розглядати через категорію зв'язків. Зв'язки – це потоки речовини (субстанції), енергії, інформації та переміщення людей. Суспільна географія розглядає ці потоки між трьома агентами зв'язків – людиною (суспільством), господарством (виробництвом) і природою (довкіллям) [16, с. 118–120]. Як зазначає Н. Мікула, характеристика зв'язності дуже важлива для транскордонного регіону і її підвищення – основне завдання транскордонної політики [12, с. 6–7]. До того ж усі зв'язки зазвичай групують на три просторові рівні – територіальні (міжтериторіальні), регіональні та міжнародні.

Зокрема, сукупність господарських зв'язків поділяють на такі типи: а) технологічні – об'єднують компоненти виробництва по лінії зміни стану, обсягу, форми і властивостей вихідної речовини (енергії, інформації) за винятком їх переходу у сферу споживання та ін.; б) відтворювальні (економічні), які об'єднують різні стадії відтворення суспільного продукту – його виробництво розподіл, обмін і виробниче споживання (можуть бути речовинними, інформаційними, енергетичними) [1].

Теоретичні аспекти розвитку форм транскордонної співпраці розглядають через призму наукових понять міжтериторіального співробітництва, регіональної політики, кластера, промислових зон та ін.

У Європейській рамковій Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 1980) зазначено: транскордонне співробітництво – це будь-які дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або для досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних община бо властей, визначеної внутрішнім законодавством [6, с. 180–184].

В прикладному аспекті прикордонна і транскордонна співпраця – це вияви узгодженої регіональної політики держав по обидва боки спільного кордону. Помітні результати транскордонної співпраці має Європейський Союз, де налагоджені чіткі механізми співпраці, діють інституції для сприяння транскордонним зв'язкам. До початку 1990-х рр. було сформульовано фундаментальні *принципи європейської регіональної політики*: субсидіарності (вищі рівні державної, або наддержавної, влади мають право і зобов'язані вирішувати тільки ті питання, з якими не здатні впоратися нижчі владні структури); децентралізації (перерозподіл владних компетенцій та повноважень на користь нижчих адміністративно-територіальних одиниць держав-членів ЄС); партнерства (активна співпраця між адміністративно-територіального рівня – від ЄС до територіальної громади); програмування (інтереси розвитку громад пов'язують із загальноєвропейськими інтересами), ресурсної концентрації (фінансові ресурси, які ЄС надає державам та їхнім регіонам, мають доповнюватись, збільшуватись за рахунок державних і місцевих бюджетів [6, с. 103–106].

Концептуальною основою зростання ролі європейських регіонів стала ідея *Європи регіонів* (англ. Europe of regions) – концепція, яка цілковито протистоїть централістичній концепції творення загальноєвропейських інституцій і передбачає активну участь регіонів країн Європи у владних функціях Євросоюзу. Вона була посилена загальновідомою “центр-периферійною” теорією з метою вирівнювання добробуту й соціальних стандартів сусідніх регіонів. Проте концепція Європи регіонів несе у собі й певні негативні політико-географічні аспекти, адже вона провокує сепаратистські настрої в окремих регіонах.

Точкою відліку для утворення сучасних форм транскордонної співпраці вважається ратифікація Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво (1980). Україна приєдналась до цієї конвенції 1993 р. Конвенція дала старт утворенню єврорегіонів. Єврорегіони, як форма міжнародної співпраці, визначаються, насамперед, тим, що основними суб'єктами відносин у них є не національні уряди держав, а органи влади тих адміністративних одиниць, які безпосередньо прилягають до кордону. Наприклад, у межах єврорегіону “Буг” співпрацюють між собою Люблінське воєводство з польського боку та Волинська область і частина Львівської — з українського. Загалом центральні уряди сприяють діяльності єврорегіонів, оскільки їх функціонування поліпшує стосунки між сусідніми державами та визначає децентралізацію двосторонніх відносин.

Завдяки глобалізації економіки, розвитку регіональної співпраці, кардинальним змінам на політичній карті світу, тенденціям до поглиблення демократії в суспільному розвитку транскордонні регіони у Європі стали у 2000-х рр. своєрідними полюсами зростання.

Зазначимо також, що для дослідження транскордонної співпраці важливою є соціологічна *теорія територіальних ідентичностей* (наприклад, регіональних). Ця теорія дозволяє

проаналізувати певні регіональні настрої, відчуття спорідненості із сусідами, налаштованість на співпрацю з ними, та загалом – рівень регіональної свідомості.

Соціолог Ульрих Бек так характеризує сучасні економічні процеси послаблення ролі національних економік: “Світова економіка діє транслегально, тобто ні нелегально, ні легально. Транслегальне панування означає тривалу, більш-менш інституціоналізовану можливість впливати поверх усіх національних систем і функціональних кордонів на результати державних рішень і реформ таким чином, щоб їхні пріоритети відповідали пріоритетам поширення світової економічної влади. ... Виникають форми суверенітету, поділеного між державами і світовими економічними акторами” [2, с. 120–121].

Серед міждисциплінарних наукових напрямків, що торкаються проблем прикордоння і транскордоння є концепція фронтиру (Великого фронтиру) Фредерика Тернера, яка зараз модернізується. У ній аналізується динамічний рухливий кордон, який є певною перехідною зоною, і, як правило, слабо інтегрована в державотворення, характеризується високою взаємодією різних, часто ворожих культур [11]. В сучасній науці цим терміном зазвичай позначають межі будь-якої цивілізації. У руслі прикордонних студій (border studies) розвиваються й сучасні концепції прикордоння. Ці міждисциплінарні концепції часто застосовують для досліджень прикордонних регіонів країн Центральної і Східної Європи.

Суспільно-географічні дослідження усього різноманіття форм прикордонної і транскордонної співпраці сприяють ефективній реалізації міжнародної політики регіонів України, впровадження світового досвіду транскордонного співробітництва для українських реалій.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Бек У. Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
3. Герасимчук З. В. Регіональна політика транскордонного співробітництва: механізм формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, О. М. Лютак. – Луцьк: Надстир'я, 2010. – 188 с.
4. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України: навч. посібник / М. С. Дністрянський. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – 344 с.
5. Закон України “Про транскордонне співробітництво” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
6. Козак Т. М. Європейська інтеграція та проблеми регіонів : навч. посібник / Т. М. Козак. – ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 236 с.
7. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – 4-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання ; Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 406 с.
8. Мамчур О. І. Форми транскордонного співробітництва як об'єкти дослідження суспільної географії / О. І. Мамчур // Географічна наука і практика: виклики епохи : матеріали міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16–18 травня 2013 р.) / відп. ред-ри: В. І. Біланюк, Є. А. Іванов : у 3-х т. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – Т. 1. – С. 158–162.
9. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво : навч. посібник / Н. А. Мікула, В. В. Толкованов. – К. : Крамар, 2011. – 259 с.
10. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2004. – 395с.
11. “Поверх кордону”: концепція прикордоння як об'єкт дослідження / А. Каппелер та ін. // Україна модерна. – 2011. -№18. – С. 48–53.
12. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / кол. авторів за ред. Н. Мікули. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – 150 с.
13. Розвиток транскордонного співробітництва : науково-аналітична доповідь / НАН України. ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2015. – 52 с. – [Серія “Проблеми регіонального розвитку”].
14. Рудницький С. А. Українська справа зі становища політичної географії // Чому ми хочемо самостійної України : упоряд., передмова О. І. Шаблія / С. А. Рудницький. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
15. Рудницький С. Начерк географічної термінології // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка / С. Рудницький. – Том XII. – Львів, 1908. – 151 с.
16. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: меодологія, методи, методика : навч. посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса, Астропринт, 2005.– 632 с.
17. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – 2-ге вид. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ
В СВІТЛІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ ТА АЛЬТЕРНАТИВИ**

ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України",
м. Львів,
sadlu2004@gmail.com, r.teslyuk@gmail.com

The development of regional labor markets takes place today against the new challenges of social development, globalization, regional specialization, pricing for the services of skilled workers, scientific and technological progress. The labor market is extremely deformed, supply and demand in Ukraine. For further development of regional labor markets need to determine the specific model of social policy of human welfare. Current trends in employment in developed countries indicate a departure from its traditional distribution models towards alternative types of employment.

In Ukraine, the past decade has seen a steady reduction in the dynamics of employment and unemployment, and also changes the structure of employment by sector. Modern European integration processes that contribute to the transformation of the employment system, forced to increase the willingness of both workers and labor market institutions to structural reforms in the labor market. Another manifestation of the globalization of the labor market is Ukrainian labor migration, serving as destructive and stimulating factor in regional development.

An important component of employment policy is eliminating vocational qualification retraining, which is associated with the reform of remuneration in general. To assess the real state of the regional labor market is necessary monitoring, analysis and forecasting its development.

To resolve these regional labor markets outlines the following alternatives: 1) the social functions of the state are reduced to the social welfare (now working model); 2) giving the central authorities broad powers in the regulation of national and regional labor markets and employment with emphasis on their effectiveness; 3) partial reallocation of functions of state regulation of the labor market and employment among government, non-governmental and municipal authorities.

Ключові слова: *зайнятість, регіональна політика, євроінтеграція, трудова міграція, міграційний капітал, регіональний ринок праці, робітничі кадри.*

Key words: *employment, regional policy, European integration, labor migration, migration capital, regional labor, workers.*

В Україні не перший рік триває дискусія з приводу проведення євроінтеграційних реформ. Слушними є зауваги щодо ризиків розвитку ринку праці. Їх можна розцінювати по-різному. Адже в умовах, що склалися, жодна країна світу не може бути гарантована від спустошливого впливу на зайнятість економічних воєн, міжнародного перерозподілу робочої сили й втрати кваліфікованих кадрів, і навіть від фізичного знищення інфраструктури національних чи регіональних ринків праці (особливо, коли це може бути частиною реалізації підступних планів геополітичних доктрин). Прикладів цьому багато. Такий гіркий досвід має і Україна.

Нині вітчизняний ринок праці має надзвичайно деформований (певним чином "паралізований") вигляд. Попит і пропозиція робочої сили не те що далекі від рівноваги, але практично ніяк не вписуються в стандарти європейської моделі конкурентоспроможності економіки з високою якістю товарів, послуг, ресурсів, а відповідають радше латиноамериканській моделі. Проте, події Революції Гідності 2013–2014 років показали, що європерспективи розвитку ринку праці таки існують. Вони визначаються інтересами передусім нової генерації молоді, яка вийшла на Євромайдан, та інших верств населення, котрі усвідомили себе як

рушійну силу, здатну забезпечити розвиток власної держави. Ці люди здебільшого є носіями української національної ідеї, “лобістами” європейських цінностей й соціальних стандартів. І якщо їх трудові аспірації починають свідчити про розуміння викликів євроінтеграційного розвитку України, то держава також повинна працювати у цьому напрямку. Інституційні зміни інфраструктури ринку праці мають відбуватися з врахуванням **викликів**: глобалізації, котра продукує інформаційну асиметрію на регіональних ринках праці (в т. ч. посилює проблему плинності кадрів); регіональної спеціалізації, котра через існування природних монополій веде до поглиблення сегментації у розрізі регіональних галузевих ринків праці (і навіть до структурних змін в національній економіці); ціноутворення за європейським і навіть світовим досвідом на послуги кваліфікованої робочої сили у сфері високотехнологічних виробництв (ІТ-сфера, біомедицина тощо – за умови належної якості цих послуг) при значно помірнішому підвищенні цін на послуги некваліфікованої робочої сили у межах традиційних виробництв; досягнень науково-технічного прогресу, котрий через просування нових товарів та послуг на місцеві ринки модифікує попит на кваліфіковану робочу силу, впливає на продуктивність її праці, диктує вимоги постійного підвищення компетенцій й відповідних затрат на це.

Акцентування уваги на викликах євроінтеграційного розвитку ринку праці України не матиме сенсу без визначення конкретних позицій держави у сфері його регулювання. Мова йде як про фундаментальні речі соціальної політики, так і про прикладні рецепти її реалізації. Адже ідеологія добробуту людини може відстоюється державою з різних позицій: як тягар, як соціальна згуртованість, як принцип розподілу, як капіталовкладення, як мережа безпеки, як система заохочення до праці, як право. Звісно, основою реалізації соціальної політики, і зокрема у сфері праці та зайнятості, є економіка. І лише через регулювання макроекономічних пропорцій держава впливає на реалізацію соціальних гарантій населенню у сфері праці, соціального захисту населення. Це є “альфою і омегою” ефективності програм зайнятості населення, які розроблялися в Україні з часу здобуття державної незалежності. На жаль, у жодній з цих програм не було враховано вимог контролю держави за дотриманням базових співвідношень між ВВП, інфляцією та рівнем безробіття, зайнятістю та ВНП, зайнятістю і продуктивністю праці, зайнятістю і доходами, структурно-кваліметричними параметрами зайнятості та попитом на робочі місця і вакансії, зайнятістю і добровільною незайнятістю.

У світі вищенаведеного не можна оминати увагою конкретні статистичні дані щодо стану та динаміки змін зайнятості населення України. Лише в 90-х роках ХХ ст. обсяги зайнятості населення України зменшилися більше, ніж на 4 млн осіб. Ще близько 4 млн втрат принесло нове ХХІ століття. За підсумками 2014 року в економіці України було зайнято 18 073,3 тис. осіб економічно активного населення (без тимчасово окупованих АР Крим та м. Севастополь). Зменшення показників відбувалося головню в промисловості, що водночас підвищило частку зайнятих у сільському господарстві. З погляду структури економіки, її динаміки і пріоритетів це можна вважати явищем негативним. Суттєво зросла за вказаний період зайнятість в апараті органів державного та господарського управління. На останнє можна було б і не звертати уваги, якби мало місце економічне зростання у вказаний період. Насправді процес мав зворотній характер – замість зростання спостерігалися спадні тенденції, причому доволі значними в окремих галузях.

Осмислення низки “історичних” переходів вітчизняної системи зайнятості з одного стану в інший (від працедефіцитної до праценадлишкової системи організації використання трудового потенціалу, від державно монополізованої до багатоукладної форми найму робочої сили, від формального до неформального статусу зайнятості економічно активного населення тощо), які у час української незалежності в певний спосіб супроводжували розбудову вітчизняного ринку праці, змушує звернути увагу на “готовність” як робочої сили, так й інститутів ринку праці до сучасних євроінтеграційних структурних перетворень.

Важливо мати на увазі, що державна політика зайнятості населення особливо ефективна, коли мова йде про формування нового економічного обличчя українських регіонів. Початком має бути розробки Генеральної схеми планування території країни, яка б включала принципи територіальної організації зайнятості населення, інфраструктурні, інституційні, інформаційні засади ведення відповідної політики та механізми її реалізації на місцях.

Формування нової політики зайнятості населення особливим чином визначається потребами самої людини (активністю людського фактора). У даному випадку особливу увагу слід звернути на українську трудову міграцію, обсяги якої величезні. Це явище має системний, майже функціональний характер. Його слід розглядати ситуативно. Міграція – це не лише робочі місця і доходи, міграційний капітал. Це передусім люди – носії реверсних потоків європейських цінностей, взірців економічної поведінки, соціальних стандартів, господарської етики. Міграція здатна диктувати зміни усій системі соціально-трудових відносин. Більше того, залежно від того як “осідатимуть” інвестиції, капіталовкладення, робоча сила, інтелект, так і формуватиметься нова геопросторова організація суспільства. На неї “нанизуватимуться” демовідтворювальні, економічні, соціальні відносини, – а далі й новий світовий соціокультурний й гео економічний простір (світове соціокультурне й гео економічне середовище), а також світова фінансова архітектура – каркас нової світової геополітичної системи.

На регіональному рівні існує ще один аспект впливу потенціалу міграції на трансформацію політики зайнятості населення – економічний. Міграційний капітал у депресивних регіонах виступає потужним джерелом зняття соціальної напруги, яка є наслідком кризи. Міграційний капітал слід коректно залучати для потреб регіонального людського розвитку, зокрема через вкладення в так звані міграційні облігації (досвід Греції). Більше того, міграційний капітал важливо трансформувати в міграційно-інвестиційне забезпечення, що передбачає ефективне використання доходів трудових мігрантів з запобіганням їх осідання у сім'ях, а перетворення у відтворювальний ресурс регіональної економіки через її інвестування. Це можуть бути прямі інвестиції у власний бізнес, купівля права власності вже існуючого суб'єкта підприємницької діяльності, непрямі інвестиції через споживчий ринок.

Принципово важливою компонентою майбутньої політики зайнятості населення України є вирішення питання професійно-кваліфікаційної перепідготовки кадрів. Нині вітчизняними працедавцями вона може не проводитися роками. І якщо в європейських державах фахівці проходять підвищення кваліфікації кожних два-чотири роки, то в Україні галузева асиметрія показників вражаюча (від кількох років у системі освіти чи охорони здоров'я до відсутності будь-якої системи перекваліфікації кадрів у переважній більшості підприємств різних видів економічної діяльності). Це на фоні того, що в Україні надзвичайно гостро стоять питання утримання кваліфікованих робітників та повернення тих, які мають міграційний досвід. Як свідчать результати соціологічні опитування, понад 80 % трудових емігрантів ніколи не повернуться в Україну із зарплатою на рівні прожиткового мінімуму. За таких умов вкрай важливо провести реформу оплати праці, де ключовим критерієм виступатиме її продуктивність (а як похідне, у собівартості продукції – система постійного підвищення й перекваліфікації кадрів).

Особливої уваги в світлі євроінтеграційних кроків розвитку держави вимагають регіональні ринки праці. Нині практично усі питання державної політики зайнятості населення є частиною стратегічного плану економічних реформ у сфері праці, реалізовувати які покликана Державна служба зайнятості населення України та її територіальні органи на місцях. Проте, далеко не завжди вдається мати якісну картину про стан справ. Це стосується аналізування та прогнозування попиту та пропозиції робочої сили, вироблення політики зайнятості населення та механізмів її реалізації на близьку та віддалену перспективу, моделювання альтернатив інфраструктурного забезпечення цієї політики тощо. У цих

умовах першим кроком маркетингового та інформаційно-аналітичного (моніторингового) забезпечення робіт можуть бути спеціальні програми відповідного профілю. Сучасні реалії свідчать, що підготовка фахівців, капіталізації знань людини мало. Має бути технічна сторона забезпечення вирішення проблеми. За таких умов важливо розпочати активну роботу щодо формування спеціальних регіональних, міських та інших програм, які були б спрямовані на вирішення демографічних, економічних та соціальних питань, що стосуються подолання ризиків у сфері праці та зайнятості населення. Серед таких програм особливу нішу повинні займати ті, що стосуються кадрової підготовки фахівців, серед яких і робітничих кадрів. Такими розробками активно займаються вже тривалий час науковці ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”, які у свій час розробили Програму забезпечення високопрофесійними кадрами у Львівській області до 2015 року. У рамках виконання цього проекту в 2007 році було проведено соціологічне опитування з метою визначення потреби підприємств Львівщини у робітничих кадрах. Аналогічне дослідження було повторно проведено в 2011 та 2015 роках. Результати аналізу яскраво показує, що кадровий потенціал – вичерпано (табл. 1). Має бути новий підхід у вирішенні проблем.

Таблиця 1

**Аналіз попиту економіки Львівщини на робітничі кадри
(за результатами соціологічного дослідження)**

Час проведення опитування	2007 р., серпень	2011 р., серпень- вересень	2015 р., квітень-травень
Основа вибірки – великі та середні підприємства (з чисельністю працюючих понад 50 осіб), одиниць	124	126	153
Чисельність зайнятих працівників робітничих професій, осіб	13 437	025	142 262
Потреба у працівниках на 100 працюючих	16	8	5

У ситуації, що склалася в Україні можна окреслити три альтернативні шляхи вирішення проблем зайнятості населення: залишати усе без змін, коли усі соціальні функції держави зведені до виключно однієї функції соціального захисту населення; наділити центральні органи державної влади повноваженнями максимально широкого кола функцій держави у сфері регулювання як загальнонаціонального, так і регіональних ринків праці та зайнятості, поставивши завдання забезпечити у максимально стислі терміни належну їх ефективність; здійснити частковий перерозподіл функцій державного регулювання ринку праці та зайнятості населення між державними, недержавними та муніципальними органами управління, які здійснюють діяльність в аспекті державної політики праці та зайнятості населення.

Альтернатива 1. Перша альтернатива практично не вимагає додаткових затрат. Вона має найменшу підтримку з боку населення, водночас, не може бути оптимістично сприйнята й з боку працівників державних центрів зайнятості, які розуміють, що механізм соціального страхування населення від ризику безробіття в Україні не може бути ефективним при рівні допомоги на одного потребуючого в середньому 1000–1300 грн (травень 2015 року: по Україні – 1247 грн, у Львівській області – 1095 грн (квітень 1134 грн)). Не має перспектив й політика зайнятості населення при рівні одноразової допомоги заявнику потреби для започаткування власної справи на рівні 15 тисяч грн (700 дол. США). Спеціальні обстеження інвестиційних проблем створення нових робочих місць показують, що мінімальні витрати на створення одного “примітивного” робочого місця коливаються у межах 2 000 дол. США (торгова ятка, вулична торгівля). В світлі євроінтеграційних перспектив розвитку України може бути показовою інформація про створення високотехнологічного робочого місця, вартість створення якого сягає 70 000 дол. США і вище.

Альтернатива 2. Велику спокусу містить друга альтернатива формування та реалізації державної політики зайнятості населення, суть якої зводиться до відновлення кола функцій держави у сфері регулювання регіонального ринку праці та зайнятості, котрі централізовано доводяться зверху. Без сумніву, така постановка питання має право на життя. Більше того, цілу низку загальних функцій в умовах суспільних збурень варто реалізовувати виключно на централізованих засадах – політичну, організаційну, соціального захисту, макроекономічного стратегічного планування, інформаційного зв'язку, примусу, тобто застосування державою встановлених у законодавстві заходів державного примусу в суворо визначених ситуаціях як необхідний елемент демократичного правового порядку; контролю. Однак, в умовах фінансових проблем розвитку України ціла низка спеціальних функцій формування та реалізації державної політики зайнятості населення виконана просто не буде. Дана альтернатива вимагає значних фінансових вливань для реалізації таких функцій: виховна, кар'єрна, освітня тощо.

Альтернатива 3. Пропозиція щодо перерозподілу частини функцій державного регулювання ринку праці та зайнятості населення між державними, недержавними (зокрема, страховими) та муніципальними органами управління, які здійснюють діяльність в аспекті державної політики праці та зайнятості населення має свої аргументи. Справа у тому, що в умовах євроінтеграційних перспектив розвитку України політика зайнятості населення мусить бути орієнтована на два вирішення двох принципово важливих блоків проблем – регулювання ринку праці та регулювання власне зайнятості населення. З одного боку, це регулювання має забезпечувати людині страхові гарантії на випадок ризику безробіття, давати шанс зміни місця праці шляхом перенавчання, перекваліфікації, з іншого – відповідати логіці функціонування бізнес-середовища з принципами гідної праці та відповідної її оплати. Перерозподіл частини функцій державного регулювання ринку праці та зайнятості населення має не лише економічне, але й соціальне підґрунтя. Власне на локальному рівні через соціальні мережі, соціальний капітал, практику рекомендацій має перспективи давати ефект працезберігаюча функція зайнятості кваліфікованих кадрів. Дана альтернатива варта на увагу й з позиції таких ефективізацій таких функцій як аналізування та прогнозування обсягів економічно активного та неактивного населення, а також зайнятості та незайнятості робочої сили, професійного навчання, створення робочих місць під клієнта (для молоді, для осіб з обмеженою працездатністю, для самозайнятих), працевлаштування шляхом укладання контрактних зобов'язань, перепідготовки та підвищення кваліфікації, формування банків професійних даних безробітних осіб, реемігрантів тощо. У концептуальному плані ідея перерозподілу функцій кореспондує як з положеннями концепції гідної праці, так й поширеною у європейських країнах регіональною парадигмою спільного ринку, згідно з якою міжнародна економіка є не безпосередньою взаємодією національного уряду з іншими національними урядами ("націоналістична економічна парадигма"), а економічною (не політичною) взаємодією між регіональними економічними спільнотами.

У прикладному аспекті дана альтернатива слугує узгодженню принципів політики зайнятості населення України з положеннями Концепції державної регіональної політики України, Концепції адміністративної реформи та Концепції реформування адміністративно-територіального устрою держави. Вона дозволяє активізувати потенціал роботи регіональних статистичних служб в частині забезпечення системи обліку і статистики регіональних ринків праці, закласти єдиний методологічний, організаційний, термінологічний, фінансовий, технічний, інформаційний підхід до створення баз даних територіального рівня; перейти до ширшого застосування в практиці роботи наукових регіональних центрів, органів територіального управління моделі соціального контракту, моделі регіонального соціального бюджету, розвитку регіонального міжкультурного менеджменту.

ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль upire@i.ua

The article deals with the essence of the concept “employment” of the population in a socially-oriented market economy. In accordance with the Law of Ukraine “On Employment” a definition of “complete” and “incomplete” employment of its forms and species is given.

The following concepts such as “economic and active population”, “unemployment”, “productive employment” are revealed.

The process of employment is investigated both in the whole country and in the areas of Podolsk economic district. In particular the dynamics of total population and economic and active and employed population for the period from 2000 to 2013 is explored. Tendencies of employment of urban and rural population and especially the peculiarities of age and sex structure of employees are discovered.

Taking into consideration the current employment features there was an attempt to identify their impact on standard of living. Therefore the process of population income formation is analyzed. It was stated that the salary in Ukraine is not dominant in income population, and their formation is carried out mainly by welfare and social transfers.

Analyzing the employment in Podolsk economic district the authors make a conclusion that in the period of economic crisis, low wages and low pensions a secondary employment, self-employment and even “shadow employment” is justified from the point of hired personnel.

The article presents the statistics that show that in Podolsk district the most economic indicators characterizing employment and standard of living in comparison with other districts are much lower. Hence, the growth of employment in the region will promote the economic growth and rising of living standards. The experience of European countries according to the use of flexible forms of employment deserves an attention especially in the case of a reduction of working hours, which is consistent with European legislation, conventions and recommendations of ILO concerning full employment

Ключові слова: зайнятість, доходи, заробітна плата, самозайнятість, рівень життя

Key words: employment, income, salary, selfemployment, standard of living

В умовах становлення ринкових відносин проходять інтенсивні трансформаційні процеси і в першу чергу у сфері зайнятості населення. Остання розглядається як діяльність людей, яка спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ для задоволення власних потреб. З іншої сторони зайнятість населення розглядається як джерело доходу, фінансових можливостей для забезпечення життєдіяльності членів суспільства. Разом з тим варто підкреслити, що тільки в результаті зайнятості виникають соціально-трудові відносини, тобто розв'язуються проблеми соціального характеру.

У сфері зайнятості в Україні за роки незалежності відбулися суттєві трансформаційні процеси. Вже в перші роки незалежності Верховна Рада прийняла закон “Про зайнятість населення”, який в останній редакції від 17.06.2015 р. був доповнений і вдосконалений. На черзі прийняття нового Кодексу про працю. Закон “Про зайнятість населення” чітко визначає зміст понять “повна” і “неповна” зайнятість, форми і види зайнятості.

Становлення соціально-ринкової економіки в Україні в першу чергу зумовило суттєві зміни у сфері зайнятості населення та формуванні адекватного ринку праці. Так, на відміну від командно-адміністративної системи господарювання, яка розглядала зайнятість як загальнообов'язкову, тобто тотальну, зайнятість в сучасному Законі трактується як не заборонена діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів

однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, в т. ч. безоплатно [1].

Особливістю сучасної зайнятості населення в Україні є наявність неповної зайнятості, яка в Законі визначається як зайнятість працівника на умовах неповного робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованого часу, або залежно від виробітку [1]. Законодавство України гарантує своїм громадянам право на працю, забороняє примусову працю, а добровільна незайнятість не є підставою для притягнення до відповідальності.

Сьогодні аналіз зайнятості населення України проводиться органами Державної служби статистики, виходячи з чисельності економічно активного населення (ЕАН), його загальної і економічної зайнятості та її структури. В середньому за 2014 рік чисельність ЕАН становила 19,92 млн осіб [4, с. 332]. Рівень економічної активності населення у віці 15–70 р. становив 62,4 %, а населення у працездатному віці – 71,4 %. Рівень зайнятості населення у віці 15–70 р. становив 56,6 %, а населення у працездатному віці – 64,5 %. За останні два роки у зв'язку з окупацією Криму і Донбасу чисельність ЕАН зменшилася. Таким чином, в останні роки в Україні простежується тенденція зменшення абсолютної чисельності економічно активного і зайнятого населення, а також зниження рівня зайнятості населення. Так, за 2000–2014 рр. економічно активне населення зменшилося з 22 830,8 тис. осіб до 19 920,9 тис. осіб, а чисельність зайнятого населення скоротилася з 20 175 тис. осіб до 18 073,3 тис. осіб.

Одночасно потрібно відзначити наявність регіональних відмінностей в рині зайнятості населення. Так, у 2014 р. мінімальний рівень зайнятості ЕАН спостерігався в Івано-Франківській і Тернопільській областях – 52,3 %, а максимальний у Дніпропетровській області – 60,2 % і в м. Києві – 62,1 % [4, с. 334]. Аналогічна ситуація спостерігається і в регіональних особливостях зайнятості працівників працездатного віку: мінімальна – в Івано-Франківській, Тернопільській і Чернівецькій областях (56–59 %) і максимальна – у Дніпропетровській області (69,7 %) і в м. Києві – 69,2 %.

Рівень зайнятості населення залежить від багатьох чинників: вікової і статеві структури, освіти, місця проживання. Аналіз даних вибіркового обстеження дає підстави говорити про значні відмінності в показниках зайнятості населення за віковими категоріями і статеві структурою. Економічні можливості населених пунктів з молодим населенням має більше перспектив для свого росту, оскільки володіє якісним трудовим потенціалом, який приваблює в першу чергу інвесторів.

Для розробки заходів щодо інвестиційної привабливості певний інтерес можуть мати наступні дані. У статевій структурі населення України домінують жінки (більше 52 %). В селах проживає більше 37 % населення держави. В той же час у 2014 р. в структурі ЕАН і зайнятих переважали чоловіки ≈ 53 %.

У структурі ЕАН жителі сіл становили лише 29 %, а серед зайнятих менше 29 %. Таким чином, трудовий потенціал в основному зосереджений в містах, а питома вага зайнятих в міських поселеннях становить ≈ 77 % їх загальної чисельності в державі.

Варто відзначити, що високі показники загальної зайнятості не завжди є свідченням її високої ефективності. Тому для суспільства і окремих економічних суб'єктів важливою є продуктивна зайнятість. Економічна результативність такої зайнятості залежить в першу чергу від її структури. Якщо в структурі зайнятих переважають працівники виробничої сфери, тоді можна очікувати порівняно більших обсягів валового регіонального продукту. Аналіз структури зайнятості аграрно-індустріальних регіонів показує, що значна частина їх трудового потенціалу зайнята в бюджетних установах і організаціях, а їх заробітна плата порівняно із зайнятими в матеріальному виробництві є значно меншою (окрім працівників органів державного управління, банків).

Для переважної більшості населення важливим є постійна зайнятість, яка істотно впливає на заробітну плату і морально-психологічний стан працівників. Тимчасова зайнятість, а

також сезонна, негативно впливають як на стабільність оплати праці так і на моральні аспекти життєдіяльності працівників. В ринкових умовах для забезпечення стабільних доходів багато працівників шукають додаткову зайнятість у вигляді внутрішнього або зовнішнього сумісництва, роботу в нічні зміни і т. д.

Для України варто переймати досвід країн з соціально-ринковою економікою. В першу чергу заслуговують уваги гнучкі форми зайнятості, які в багатьох випадках відповідають інтересам роботодавця і найманого працівника. Така форма зайнятості вигідна для жінок, які займаються вихованням дітей, чи доглядають за членами сім'ї. Переваги гнучкої форми зайнятості є досить відчутними для сімей, оскільки дають змогу поповнити сімейний бюджет.

Сьогодні кризові явища в економіці України супроводжуються не тільки вивільненням з виробництва, соціальної сфери, особливо з бюджетних організацій, значної кількості працівників, що останнім часом владними органами трактується як "оптимізація зайнятості", що, як правило, не відповідає інтересам простих працівників.

Альтернативою державній політиці оптимізації зайнятості є масове поширення "тіньової" зайнятості, яка трактується як не регламентована. Обсяги "тіньової" зайнятості мають значні регіональні відмінності, які зумовлені переважно структурою економіки регіонів, масштабами малого і середнього бізнесу, географічним положенням регіонів. Масштаби тіньової зайнятості істотно впливають на реальні доходи населення і тому в умовах браку робочих місць, населення вимушене погоджуватись на зайнятість в тіньовому секторі економіки. Отримуючи винагороду в конверті або продукцією чи товаром, працівник, не сплачуючи податку на фізичних осіб, соціальних внесків, позбавляє державу можливості виконувати соціальні функції і в першу чергу захищати інтереси соціально вразливих верств населення. Зайняті в тіньовій економіці не беруть участі у формуванні Пенсійного фонду, позбавляючи себе в майбутньому достойної пенсії.

В умовах соціально-ринкової економіки держава підтримує різноманітні форми регламентованої зайнятості і особливо індивідуальної, яку ще тлумачать як самозайнятість. Падіння промислового виробництва, індустріалізація аграрної сфери зумовили вивільнення десятків тисяч зайнятих, знизився попит на робочу силу, зросло безробіття і особливо структурне та інституціональне, зросла пропозиція робочої сили.

Аналіз регіональних особливостей зайнятості населення свідчить про незадовільну динаміку чисельності зайнятих працівників у Вінницькій області (табл. 1). У цій області значно скоротилася чисельність економічно активного населення. Навпаки, в Тернопільській області, порівняно з іншими областями, переважають відносні показники зростання зайнятості (табл. 1).

Таблиця 1

**Зайнятість населення Подільського економічного району [4, с. 332–334]
(у віці 15-70 р.)**

№ п/п	Область	2000 р.		2013 р.		ЕАН 2013 до 2000, %	Зайнятість 2013 до 2000, %
		ЕАН, тис.	зайня- тість, тис.	ЕАН, тис.	зайня- тість, тис.		
	Україна	22 830,8	20 175,0	21 980,6	20 404,1	96,2	101,1
1	Вінницька	919,1	839,4	769,0	704,6	83,6	83,9
2	Тернопільська	475,1	409,4	489,1	442,9	102,9	108,1
3	Хмельницька	652,7	562,9	623,6	573,7	95,5	101,9

Велику соціально-економічну роль в регіоні відіграє так звана відтермінована зайнятість. Статистична служба в Україні у даний час не публікує даних про чисельність осіб працездатного віку, які емігрували за межі країни. Ці особи за кордоном переважно працевлаштовані постійно або тимчасово і за їх рахунок пропозиція на ринку праці України менша і чисельність безробітних значно менша від можливої. За рахунок трудової емі-

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

грації напрута на українському ринку праці значно знизилася. В цей же час понад двадцять років трудові емігранти фактично дотують економіку України шляхом переказів, передач через знайомих, особистого ввозу валюти, яку використовують члени їхніх сімей для підтримки сімейних бюджетів, купівлі нерухомості, транспортних засобів і сільськогосподарської техніки, навчання дітей і внуків. Варто підкреслити, що трудова еміграція в країни Центральної і Західної Європи більше характерна для мешканців Тернопільської області. Оскільки оплата праці в цих країнах порівняно вища, тому доходи сімей трудових емігрантів формуються в значній мірі за рахунок зовнішніх надходжень.

Зайнятість населення безпосередньо впливає на рівень життя населення. Особливістю економічної ситуації в Україні є те, що рівень життя населення формується під впливом регламентованої і нерегламентованої зайнятості. В окремих випадках нерегламентована зайнятість, якщо вона є вторинною, сприяє підвищенню рівня життя, оскільки сучасна заробітна плата пересічних мешканців не завжди задовольняє їх потреби (табл. 2). Звичайна вторинна зайнятість в більшості випадків є нерегламентованою, а особи, що нею займаються, її не афішують. Таким чином, тіньова зайнятість, вторинна зайнятість, самозайнятість, сприяють росту доходів населення, які фактично є індикатором рівня життя населення. Виходячи з того, що рівень життя населення є мірою задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, яка забезпечується сукупністю доходів населення і соціальних гарантій, які надаються державою та роботодавцями.

Таблиця 2

Середньорічна номінальна заробітна плата [4, с. 366]

грн

Області	2010 р.		2013 р.		2013 р. у % до 2010 р.
	грн	%	грн	%	
Україна	2239	100	3265	100	145,8
Вінницька	1782	79,5	2651	81,1	148,7
Тернопільська	1650	73,6	2359	72,2	143,0
Хмельницька	1786	79,7	2641	80,8	147,8

Звичайно невелика частина населення отримує певні доходи не за рахунок трудової діяльності, а у вигляді дивідендів від акцій, депозитів, спадщини і т. д. Як зазначалося вище, багато мешканців більшості регіонів України отримують доходи у вигляді допомоги від родичів, які працюють закордоном. В останні роки частина населення отримує доходи від власності, здаючи в оренду нерухоме майно і землю. В цілому треба відзначити, що в Україні населення має порівняно низькі доходи, хоча простежуються певні відмінності у різних регіонах і особливо серед мешканців міст і сіл.

Таблиця 3

Структура доходів населення в 2014 р. [4, с. 362]

грн

Області	Всього	в тому числі			
		зарплата	у % до доходів	соціальні допомоги і соціальні трансфери	у % до доходів
Україна	1 531 070	611 656	39,9	569 972	37,1
Вінницька	49 754	15 779	31,8	18 668	37,5
Тернопільська	27 191	8408	30,9	11 518	42,3
Хмельницька	39 132	12 251	31,3	15 106	38,6

Доводиться констатувати, що в сільській місцевості основною статтею доходів домогосподарств є пенсія, плата за оренду землі і соціальні трансфери (субсидії, соціальні виплати). Значна частка доходів у селах припадає на фермерів. Доходи селян від особистого підсобного сільського господарства є невеликими, але могли б бути набагато більшими, якби

Таблиця 4

Доходи і витрати населення, млн грн [4, с. 362]

Області	2011 р				2014 р.				Витрати в 2014 р.		
	всього	Наявний дохід			всього	Наявний дохід			всього	В т. ч. придбаних товарів та послуг	%
		усього	на душу населення грн	у % від середнього по Україні		усього	на душу населення грн	у % від середнього по Україні			
Україна	1 266 753	988 983	21 637,9	100	1 531 070	119 139	27 700,3	100	1 531 070	1 305 001	85,2
Вінницька	38 990	31 265	19 090	88,2	49 754	39 184	24 271,6	87,6	49 754	43 459	87,3
Тернопільська	22 712	17 697	16 351,3	75,9	27 191	20 653	19 273	69,6	27 191	25 370	93,3
Хмельницька	31 336	24 800	18 738	86,6	39 132	30 705	23 545	85,0	39 132	32 847	83,9

держава більше уваги приділяла розвитку аграрних бірж. Фактично не виконує своїх функцій споживча кооперація, а її керівники спокійно живуть за рахунок здачі в оренду і розпродажі приміщень та підприємств, які належать споживчій кооперації.

Труднощі в реалізації продукції особистого підсобного господарства не заохочують селян виробляти сільськогосподарську продукцію на продаж і тому їхні доходи обмежуються власною продукцією для особистого споживання.

Істотно впливає на рівень життя населення високий рівень безробіття, особливо в сільській місцевості. Так, сьогодні за даними МОП близько 10 % економічно активного населення залишилися без роботи. В Україні продовжується вивільнення робочої сили з бюджетних установ, яке не супроводжується ростом чисельності робочих місць в матеріальному виробництві. Такий процес отримав назву “оптимізації” зайнятості, хоча заходи щодо її реалізації не сприяють підвищенню рівня життя населення, а навпаки зумовлюють його зниження.

Дослідження доходів населення регіонів дозволили виявити цікаву тенденцію зміни їх структури. Так, в окремих регіонах, в яких переважає сільське населення, у структурі доходів населення переважають соціальні трансфери, які є більшими ніж заробітна плата (табл. 3). Правда, окремі дослідники такими фактами аргументують зростання ролі соціально-орієнтованої економіки.

Проведене дослідження зайнятості, доходів і витрат населення в областях Подільського економічного району дало підстави стверджувати про наявність певних відмінностей між областями, що входять до його складу. Так, якщо у Вінницькій області за 2000–2013 рр. чисельність економічно активного і зайнятого населення суттєво зменшилася, відповідно на 16,4 % і 16,1 % то в Тернопільській області за цей час вона зросла відповідно на 2,9 і 8,1 %. Аналіз доходів населення за останні чотири роки показав, що вони зросли у Вінницькій області на 27,6 %, у Тернопільській – на 19,7 %, а у Хмельницькій – на 24,8 %. Фактично спостерігається парадоксальна ситуація. У Вінницькій області абсолютна зайнятість знизилася, а доходи зросли, у Тернопільській області зайнятість зросла, а доходи, у порівнянні з іншими областями, є найнижчими. Цікавими є і дані про доходи населення на душу населення, які у Вінницькій і Хмельницькій областях становлять 87,6 % та 85,0 % від середньо республіканського показника, то в Тернопільській області вони становлять лише 69,6 %. У порівнянні з Вінницькою і Хмельницькою областями, де витрати населення на придбання товарів та послуг становлять відповідно 87,3 % і 83,9 % доходів, в Тернопільській області вони становлять 93,3 % (табл. 4). Враховуючи те, що середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у Тернопільській області у 2013 р. була найнижчою в Україні – 2185 грн

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки, а саме:

- в Україні є істотні регіональні відмінності у динаміці і тенденціях зайнятості населення;
- рівень зайнятості населення в країні та в окремих регіонах, і особливо її структура, впливають на формування доходів населення, які визначають рівень життя;
- рівень доходів населення у регіонах перебуває в залежності від структури зайнятості, яка віддзеркалює спеціалізацію господарства регіону;
- в окремих регіонах у структурі доходів населення домінують соціальна допомога, соціальні трансфери, тобто заробітна плата не завжди реально впливає на рівень життя;
- низький рівень зайнятості населення, високі показники безробіття, низький рівень виробництва валового регіонального продукту, незадовільна демографічна ситуація свідчать про депресивний характер економіки в аграрно-індустріальних регіонах;
- в умовах дефіциту робочих місць, неефективної податкової політики, бюрократичне гальмування розвитку самозайнятості, малого і середнього бізнесу, подолання “тіньової” зайнятості, оптимізація її структури є запорукою підвищення рівня життя населення.

1. Закон України “Про зайнятість населення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/665/97-%D0%B2%D1%8B>
2. Брич В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення : методологія, практика, шляхи вирішення: монографія / В. Я. Брич. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 375 с.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. А. М. Черенько. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. – 428 с.
4. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За ред. Осаулєнка О. Г. // Державна служба статистики України – К. : Техніка, 2014 рік. – 560 с.

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
mvlakhr@ukr.net

The scientific geographical concepts as an example of dead metaphors that got rid of figurative meaning during the process of cognition are described. The evolution of concepts: word-metaphor – naive concept-metaphor– logical concept-metaphor is revealed; the efficient role of metaphors in the processes of primary and secondary categorization of the new concepts, result of those is conceptual metaphors appearance. The role of metonymy as metaphor variety

is elucidated, when comparison occurs not on the similarity feature, but on the adjoining feature (belonging to the same range of phenomena, to the concepts of one order), in particular, in geographical scientonyms.

The metaphorical character of polysemic concepts, the increasing use of megametaphors in geographical science (house, organism, space, territory, organization, center, place, system, complex, management) is emphatic. The decreasing of artistic imagery of Ukrainian geographical terminology as a result of substitution by foreign languages equivalents in Russian transcription is established. The necessity of resolving problem of correlation between specific geographical term and international terms is emphatic.

The primary metaphoric of the particular terms – toponyms (hydronyms, oronyms, oykonyms, politonyms) is emphatic, in particular, that are built on the anthropomorphic principle. The relationship between terms creation and toponymy is revealed.

The role of alive metaphors, sophisticated languages constructions in geographical cognition is elucidated, it's role as in the pre-scientific (mythological), and in scientific cognition, in particular, during geographical creating images in geopolitics, country studies, globalistics, regional management, urban studies, territory branding and rebranding, tourism is emphatic.

Ключові слова: географічна метафора, мертва метафора, жива метафора, терміни, топоніми, метонімія, міфологія, наукове пізнання.

Keywords: geographical metaphor, dead metaphor, alive metaphor, naïve concept, logical concept, terms, toponyms, metonymy, mythology, scientific cognition.

Актуальність дослідження. Метафору досліджують різні наукові дисципліни – мовознавство, літературознавство, психологія, психолінгвістика, історична лінгвістика та ін., кожна з яких виокремлює свій аспект розгляду, для прикладу, як художній троп у літературознавстві чи функція мислення у психології. Однак розуміння міждисциплінарного характеру метафори, створення її цілісної загальнонаукової інтегральної концепції не заперечує, а навіть посилює необхідність узагальнення практики використання у конкретних напрямках наукового пізнання.

Приклади широкого використання метафор подає й географічна наука з її понад двотисячолітнім досвідом світосприйняття і світорозуміння. У сучасних умовах феномен метафори, її гносеологічну сутність і прикладне значення розглядає гуманістична географія – наука, що вивчає геопростір на філософських засадах феноменалізму, екзистенціалізму, з активним використанням принципів перцепційності, герменевтики тощо.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз наукових публікацій на тему дослідження дає змогу зробити висновок про його недостатнє висвітлення у вітчизняній географічній науці. Окремі аспекти створення і використання географічних метафор розкриті у публікаціях М. Влаха (географічне образознавство) [2, 4, 6], І. Ровенчака (географія культури, вчення про колір) [20, 21], М. Дністрянського (політико-географічні образи країн і макрорегіонів) [8], Д. Ніколаєнка (метафора і простір) [18], О. Шаблія (геопоетика, геометафоричність поезії Т. Шевченка) [24]. Проблематика географічної метафоризації більше висвітлена в англomовній, а також у російськомовній науці, зокрема в рамках імажинальної географії [10–15].

Для розкриття сутності і гносеологічної ролі географічних метафор доцільний міждисциплінарний підхід з використанням теоретичних напрацювань базових (філософія) і суміжних наук.

Постановка мети і завдань дослідження. Метою дослідження є розкриття феномену географічної метафори та її значення у науковому пізнанні. Виходячи з мети були поставлені такі завдання дослідження:

- розкрити гносеологічну сутність географічної метафори;
- здійснити типологію географічних метафор;
- визначити головні наукові напрямки географічної метафоризації.

Виклад основного матеріалу. Уперше означення поняття метафори подав Арістотель, якого вважають основоположником філософії метафори. Він дослідив зв'язок цього феноме-

на з таким прийомом пізнання як порівняння: “Переносне слово (metaphora) – це невластиве ім’я, перенесене з роду на вид, чи з виду на рід, чи з виду на вид, чи за аналогією” [1, с. 669]. На взаємозв’язок метафори і порівняння також звертав увагу В. Ф. Гегель [7, с. 112–113].

Теза Арістотеля про метафору як різновид імені дає підстави стверджувати, що метафора має здатність виражати *логічні поняття*. Власне при аналізі й описі метафоричних конструкцій дослідники систематично звертаються до терміна *поняття*, яке розглядається як значення слова. З поняттям *значення слова* часто ототожнюють й поняття *зміст метафори*.

Визначити, коли проста лексема виступає у буквальному (прямому), а коли у переносному значенні, можна тільки з контексту її використання. Метафора з мовного погляду є фігурою мови, у якій створюються нові смисли мовних виразів на основі трансформації (переосмислення) “звичайних” смислів слів. Метафора пов’язана із заміною буквальних смислів переносними, зіставленням достатньо віддалених один від одного об’єктів.

Філософське переосмислення, фахове опрацювання багатьох лексем зумовлює втрату їхньої метафоричності й появу так званих мертвих метафор (номінативних, лексичних, лексикалізованих, скам’янілих, стертих, генетичних, термінологічних, однобічних семасіологічних, ексметафор). Наукова термінологія у формі переносних значень простих слів також наповнена такими мертвими метафорами, образність яких вже не сприймається.

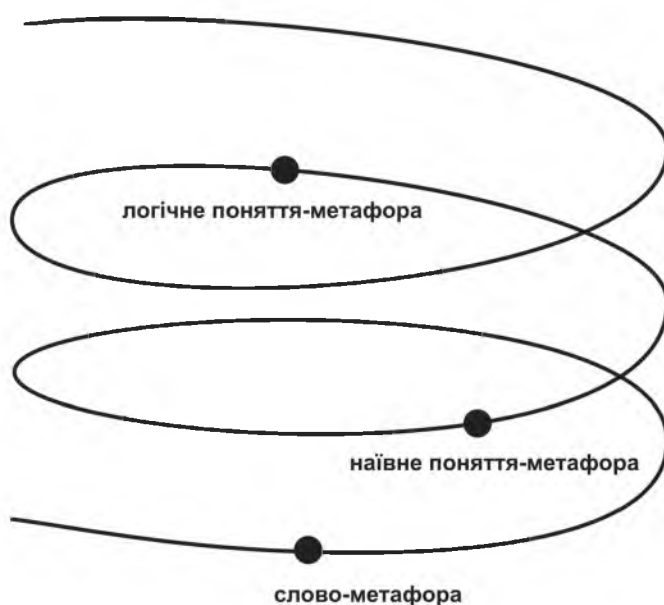

Рис. 1. Діалектика наукової географічної метафоризації

Діалектика наукової географічної метафоризації відображає процес перетворення первинних слів-метафор на наївні поняття, створені на основі безпосереднього порівняння і прямої аналогії, і далі – на логічні поняття з використанням мислительних операцій (рис. 1).

Як приклад такого спірального розвитку понять-метафор може слугувати логічний ряд: *хребет* – *гірський хребет* (наївне поняття, що виникло на основі вербалізації чуттєвого сприйняття світу за принципом антропоморфності) – *гірська система Карпат* (конкретне логічне поняття, у якому мисляться ознаки конкретного об’єкта) – *рельєф* (абстрактне поняття – ознаки мисляться окремо від об’єктів). Якщо для наївних понять властива різка, контрастна метафоричність (діафоричність), то для логічних понять – звична, стерта метафоричність (епіфоричність).

Логічні поняття за умови їхнього міждисциплінарного використання можуть набувати статусу живих метафор. Для прикладу, Український кристалічний щит – хребет України (етнічної, державної території України). *Детермінологізація* (перехід терміну до стану загальноновживаної лексики) торкнулася й таких загальногеографічних понять як екологія, ландшафт, які у неприродничих галузях знання набувають яскравої метафоричності. Метафоричне переосмислення характерне також для *транстермінологізації* (перенесення існуючого терміну з однієї галузі в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім). Для прикладу, статистичний рельєф, економічний рельєф, хмарні технології, дисперсне розселення. Розвиток суспільно-географічної науки, особливо її нових напрямків, відзначається також *ретермінологізацією* (запозичення термінів з інших наук). Для прикладу, нація, політика, демографія, управління.

Становлення географічної термінології, починаючи з античних часів і до сьогодення, під-

тверджує метафоричність космо- і географічного пізнання. Особливо яскраво метафоричність виявляється при аналізі географічних грецизмів і латинізмів [3, с. 66–68], які набули статусу інтернаціоналізмів: наприклад, такі широкоживані як *полюс* (із давньогрец. вісь), *паралель* (уздовж одне одного), *меридіан* (полуденник), *екватор* (рівноденник), *зона* (пояс).

З погляду формальної логіки сутність мертвих метафор-понять можна охарактеризувати через їхній обсяг і зміст.

Еволюція наукового географічного пізнання подає приклади дедалі частішої появи понять із ширшим обсягом (відповідно вужчим змістом). У науковій літературі використовуються навіть поняття *мегаметафори*. До останніх належать такі метафори як машина, організм, організація, система, ринок, театр, простір, територія, дім, управління тощо.

У географічній науці використано (надалі використовується) метафоричний потенціал таких мегаметафор: *дім* – за Страбоном, “*Orbis Terrarum – Domus Humanitatis est*” (економіка, екологія і похідні від них видові поняття – геоэкономика, геоэкология, екістика); *простір* у його розмісницькому, феноменалістському, структуралістському і функціональному аспектах (хорографія, хорологія; просторологія, топологія, топографія; соціально-економічний, політичний, культурний, інформаційний, віртуальний, кібер-простір тощо); *організм* (організмична метафора у геополітиці (Ф. Ратцель), кібернетиці, синергетиці); *територія* (площина, ресурсна основа, дух, ідея); *центр, точка* – місце, географічна номінація якого має метафоричне значення, котре викликає асоціацію з певним об’єктом чи місцем його розташування; *система (комплекс)* – базове поняття закону системності Всесвіту, що охоплює також взаємозв’язок географічних об’єктів, процесів і структур (геосистемологія); *геопросторова (територіальна) організація*, яка трактується через взаєморозташування об’єктів у двовимірному просторі земної поверхні, геопросторові зв’язки між розташованими у межах земної поверхні об’єктами, територіальні суспільні утворення, функціонування територіальних утворень (О. Шаблій). З наведеного можна зробити висновок, що метафоричний характер мають усі полісемні терміни.

З розвитком науки, зокрема із розширенням її об’єктно-предметної сфери, збільшенням кількості міждисциплінарних зв’язків і запозиченням нових методів дослідження, географічна метафоричність за принципом аналогії тільки посилюється. Для прикладу, яскравий метафоричний ряд створюють прикметникові морфеми різних видів життєдіяльності людини і традиційні лексеми – *пункт, центр, округ, куш, вузол, мережа, система, комплекс, кластер, габ* (промисловий пункт, агропромисловий центр, освітній округ, економічний вузол, промисловий кластер, газотранспортний габ, транспортна мережа, геологістична система).

В основі географічних термінів-метафор лежить схожість:

- за розміщенням (схід, захід, північ, південь, півніжжя гори, підношва хмари, передмістя, середмістя);
- за висотою, розміром, масштабом (низовина, височина; мале, середнє, велике місто; місто-мільйонник; мегалополіс; дрібно-, середньо-, великомасштабні карти);
- за формою (гірський хребет; кристалічний щит; річкова долина; жерло (горло) вулкана; річкова губа; річкова мережа; купчасті, шаруваті, пір’ясті хмари; плоскогір’я; коритоподібна долина; транспортний вузол; промисловий куш; каркас розселення; рисунок розселення; лінійне місто; дерево-, зіркоподібна, шахова структура);
- за кольором (зелений туризм, зелена революція, зелена економіка, зелена логістика, “червоний” пояс у політичній географії та геополітиці);
- за віком (молоді, старі гори; нове місто);
- за зв’язком (агент зв’язку; матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові потоки; готельно-ресторанний ланцюг; геологістичний канал);
- за процесом (“міська” революція, “сум нових міст”, макроцефалія міської мережі, урбанізаційний вибух, демографічний вибух; “зіткнення” цивілізацій);
- за виконуваною функцією/функціями (місто-супутник, країни-сателіти, держава-організм, міське ядро, світові (глобальні, альфа-) міста, євромісто, західне місто,

місто-привид, технополіс, місто-сад, місто-замок, прото-(ембріональне) місто, “полюси розвитку”, “центри зростання”).

Особливо яскравий метафоричний характер мають терміни, побудовані на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття довкілля за розміщенням, розміром, висотою, формою, кольором об’єктів.

Системна сутність географічної науки потребує широкого використання інтегрального підходу при створенні географічної термінології, що найбільше виявляється при означуванні геотеріальних одиниць різного рангу шляхом накладання окремих змістів (метафора “палімпсесту”). Такий широкий загальногеографічний характер мають, наприклад, терміни-інтернаціоналізми: *геосистема* (В. Сочава), *геоверсум*, *геоторія* (Е. Алаєв), *космогеоторія*, *світи* (О. Шаблій), *землесвіти* (Ю. Кисельов).

Різноаспектність побудови географічних метафор дає змогу зробити висновок про те, що вони є універсальним способом світовідчуття і світорозуміння. За допомогою метафори здійснюється семантичний рух, відбувається перенесення, поширення або з’єднання сенсів. З’єднання нібито непом’янутих образів породжує новий сенс.

Для кожної національної мови характерна власна образно-метафорична системність. Приклади багатогранної географічної метафоричності подає й українська мова, яка належить до найдавніших, а отже, й вироблених (розвинених) у лексикографічному плані. Актуальною проблемою українського термінознавства на сьогодні є активне відродження (а не лише лексичне збереження) первинних українських номінацій, вилучених із широкого наукового вжитку в часи великого терору 20–30-х рр. ХХ ст. чи “зближення” братніх народів і творення “ нової історичної спільності людей” у радянський період, а також формування *Lingua Sovietica* як феномену тоталітарної політичної культури.

Аналіз географічної термінології в історико-лінгвальному контексті показує значні втрати української науки внаслідок заміни правильно орієнтованих, емотивно-оцінних, експресивних термінів-метафор російськомовними замінниками або термінами-інтернаціоналізмами у російській транскрипції. Через це була втрачена яскрава образність, яка дає змогу заглибитись у те чи інше наукове поняття, окреслити контури його семантики і створює основу для подальшого розвитку.

Оскільки утворення термінів способом метафоризації зумовлене тим, що географічна наука формувалася на основі народних узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу, то можливості відносно молодій штучній російській мові, початки формування якої пов’язують з XII–XIV ст. на основі запозичень з інших слов’янських мов і місцевих угро-фінських говірок, обмежені щодо первинної образності світосприйняття і світорозуміння. Як приклади втраченої метафоричної образності географічної термінології можна навести заміну таких українських за побудовою термінів як *підсоння* (клімат), *гірське пасмо*, *гряда* (гірський хребет), *водозбір*, *сточище* (басейн), *доплив* (притока), *міжгір’я*, *межигір’я* (ущелина), *бережина* (берегова лінія), *поділ*, *низькоділ* (низина), *розточчя*, *стоковище* (вододіл), *улоговина* (западина) [9]. Посиленню метафоричної образності природничо-географічної термінології може сприяти, зокрема, розширення використання місцевих назв, які слід розглядати як важливе джерело, що підживлює українську наукову лексику. Багато унікальних географічних назв має Карпатський регіон. Для прикладу, *зеір*, мн. *звори* (залісна гірська долина, чи гірський яр), *жереп* (зарості гірської сосни вище межі лісу), *рінь* (гірський галечник) тощо. Наведені лексеми розширюють поняттєво-термінологічні можливості географічної науки, з одного боку, і проблему лінгвістичної норми/стандарту, з другого боку.

Проблеми розвитку української географічної термінології на основі збалансування питомих термінів і термінів-запозичень опрацьовані фундатором наукової географії акад. С. Рудницьким [5].

Географічна лексикографія подає приклади використання й такого різновиду метафор як *метонімія*, коли зіставлення відбувається не за схожістю об’єктів, а за ознакою суміжності

ті (належності до одного кола явищ, до понять одного порядку тощо). На нашу думку, метонімічний характер мають назви сучасних міждисциплінарних понять і наукових суспільно-географічних напрямків: геоэкономика – економічна географія; геоекологія – екогеографія; геопоетика – поетична географія – поетика простору; геоімагологія – імажинальна географія; геокультура – культурна географія; геофілософія (геософія) – філософія простору (місця), геологістика – логістична географія(?) тощо. Правило метонімії, за якого назва, як правило, переноситься з родового поняття на видове, потребує, щоб у складних лексемах родове (географічне) поняття подавалось у повному, а не скороченому форматі (для англійської мови – наукової мови сучасності – ця проблема неактуальна, оскільки немає смислових навантажень від перестановки термінотвірних частин (*geography of culture* або *cultural geography*)). Дотримання власне такого підходу дозволить модернізувати, осучаснити систему суспільно-географічних наук, що, однак, не заперечує чинної практики і необхідності подальшого широкого застосування загальнонаукового геометоду в суміжних із географією сферах наукового пізнання. На актуальність зазначеної проблеми вказують дискусії щодо назви і змісту суспільної географії [23].

Географічна наука широко послуговується таким специфічним видом мертвих метафор як *топоніми*. Назви багатьох рік (гідроніми), гір (ороніми), окремих місць розселення людини (ойконіми), держав (політоніми) створені на основі подібності чи аналогії з іншими об'єктами. Наприклад, лаколіт у Криму Аю-Даг (Ведмідь-гора) справді нагадує спину ведмедя, що піднімається із барлога і п'є воду; дві звивисті річки України названі Ужем (у Закарпатській і Житомирській області); окремі форми рельєфу в Карпатах мають назви Ребра, Сивуля, Близниця. Географічна метафоричність топонімів Українських Карпат найповніше досліджена Б. Ляцком [17]. Метафоричність географічного назовництва особливо яскраво виявилась у період розширення уявлень про Ойкумену – епоху Великих географічних відкриттів, що відображено на географічній карті світу (мис Доброї Надії, Гренландія – Зелена Земля, Ісландія – Країна льоду, Бразилія – Червоне дерево, Аргентина – Срібна земля тощо).

Географічні топоніми – це приклади художніх метафор-уподібнень чи метафор-аналогій. У метафорах-уподібненнях підстави порівняння не задані явно, а тільки розуміються. Метафори-уподібнення виконують експресивну (емотивну) функцію, що має на меті формувати у реципієнта метафори емоційне ставлення до предмету розгляду. За своєю генезою емотивна функція пов'язана з явищем антропометричності. Явище антропометричності є фактором, котрий зумовлює наявність суб'єктивності у структурі будь-якої метафори. Прикладом метафор-уподібнень є всі антропоморфні топоніми (г. Вухатий Камінь, Лиса гора, Дівич-гора). Метафори-аналогії побудовані за принципом “швидкого ототожнення” без пояснення і зазначення основи порівняння (Стрімчаки, Ребра).

Деякі конкретні географічні назви унікальних об'єктів набули статусу абстрактних наукових понять (своєрідна термінологічна індукція). Наприклад, від назви античної звивистої ріки Меандрос у Малій Азії (тепер Великий Мендерес) утворилося поняття меандра; від назви вапнякового плато Крас на Динарському нагір'ї (словенською мовою), або Карст (нім. мовою) – поняття карст.

Таким чином, географічна метафоризація охоплює взаємозв'язані процеси як термінотворення, так і географічного назовництва.

У розвитку географічного пізнання важлива роль належить *живим метафорам*. На відміну від мертвої (проста лексема), жива метафора має складну вербальну будову (наприклад, виражену у формі порівняння).

Живі метафори особливо характерні для побутової географічної свідомості у її вищій системній формі – міфології. Міфи надають побутовій свідомості системність такого рівня, що не потребує і не передбачає апеляції до сутності, обмежуючись тільки зовнішніми кореляціями та зв'язками між явищами. Міфи є зв'язуючою ланкою між побутовою і раціонально-систематизуючою свідомістю. Власне метафора була тим механізмом, який дав змогу побутовій свідомості первісної людини у формі міфу створити цілісну синтетичну картину

довкілля. Роль метафори тут визначається тим, що парадоксальна суть метафоричного зіставлення ("поєднання протилежного") якнайкраще відповідала синтетичному характерові первісного мислення, котре постійно додало роз'єднаність світу, зближуючи віддалені одне від одного явища. Відкриття факту подібності між по-різному названими сутностями, власне, і є пізнанням їхньої прихованої сутності.

Інший аспект ролі метафори у міфології пов'язаний з її використанням для уособлення (персоніфікації) сил природи: Сонце-Геліос (Дажбог, Хорс у слов'янській міфології), що роз'їжджає по небу на колісниці; Посейдон, що стрясє (збурює) морські глибини (у слов'ян богиня води Дана, що породила Любов, Землю та природу на ній – ліси, трави, струмки, ріки і т. п.). Уособлення у міфологічному мисленні виконує пояснювальну функцію. Представляючи явища навколишнього світу як уособлені, за аналогією зі собою, людина могла примітивно пояснити першопричини подій, що відбувались у природі, освоювала мову детермінації.

Міфологічне мислення функціонувало на рівні чуттєвих сприйняття, вражень, образів, тобто на рівні уявлень, а не понять. Метафору в міфологічному мисленні слід розуміти як перенесення за допомогою уявлень яких-небудь рис чи ознак одного об'єкта на інший об'єкт, що подібний, аналогічний у певному сенсі до першого об'єкта. Власне метафоричне перенесення уявлень з одної сфери буття в іншу слугував основою для кристалізації в надрах міфології справжніх понять (наївні поняття, що з часом переросли в логічні поняття). Власне спеціалісти виділяють два типи утворення понять – лінгво-міфічний і логіко-дискурсивний.

Міфологія – це середовище, у надрах якого формувалося логічне мислення. Окремі елементи давньої міфології наявні й на вищому рівні свідомості – у філософії. Античні філософи систематично використовували міфологічні образи й ідеї для викладу власних поглядів, для розкриття емоційно-оцінкового ставлення людини до явищ дійсності, для обґрунтування раціонально сформульованих суджень.

До Нового часу метафору використовували як одну з фундаментальних форм пізнання абсолютно "легально". Однак в епоху Ф. Бекона (1561–1626), Т. Гоббса (1588–1679), Р. Декарта (1596–1650), Дж. Локка (1632–1704) й інших представників філософської думки Нового часу ставлення до метафори як інструменту пізнання різко змінюється. Дж. Локк стверджував, наприклад, що "всьяке риторичне мистецтво, яке виходить за межі того, що вносить порядок і ясність, всьяке штучне й образне використання слів, що створені красномовством, викликає неправильні ідеї, збуджує пристрасті, вводить в оману розум і, таким чином, є чистим обманом" [22, с. 108].

Якщо позитивістська наука другої половини XIX–XX ст. обмежувала гносеологічні можливості метафоризації, то розвиток гуманістичної географії, навпаки, повертає дослідників до просторової метафори як методу наукового пізнання, а також до її праксеологічної функції.

У публікаціях із географічного образознавства (геоімагології) визначено такі напрямки використання живих метафор: геополітика, культурно-образне країнознавство, регіональний менеджмент, туристика [4].

Динаміка наукового гуманітарно-географічного пізнання демонструє перехід від географічних метафор – складних лексем, словосполучень, побудованих на основі подібності форми, розміщення, до стислих форм із акцентом на функціональну сутність, а також їхнє включення у відповідні поняттєво-термінологічні системи. Як приклади зазначеної тенденції можна навести заміну метафор класичної геополітики (*hartland*, *coustland*, *hinterland*, *core-area*, геополітичні осі, хрести, трикутники тощо), що акцентували увагу на топологічній і аксіологічній сутності простору, *орієнтаційними метафорами* цивілізаційних відмін (Захід – Схід, Європа – Азія, землесвіти, "зіткнення цивілізацій"), економічного розвитку і соціальної стратифікації (Північ – Південь; центр, напівпериферія і периферія), а також метафорами понять *сила* (баланс сил, центр сили, "м'яка" сила, "інтелектуальна" сила), *інтерес* (національні інтереси, динамічна рівновага інтересів), *безпека* (національна, економічна, екологічна, продовольча, військова та ін.).

Метафорами регіональної ідентичності, образно-національної стратегії послуговується культурно-образне країнознавство. Наприклад, символічний капітал регіональних культурних просторів включає метафоризацію ландшафтів пам'яті й бажання, території ностальгії, екзистенційний простір тощо.

Однак праксеологічна функція метафори найкраще виявляється при осмисленні сутностей, цінностей місць нижчих територіальних рангів, зокрема у регіональному менеджменті, при брендуванні територій, моделюванні гуманітарно-географічних образів міст тощо.

Прикладом конкретного дослідження з використанням просторової метафоризації є напруження щодо гуманітарно-географічних образів малих міст Львівської області [6]. Запропоновані автором геообрази створені переважно на основі метафоризації їхнього історико-культурного і природно-екологічного ресурсного потенціалу. Вони мають переважно констатуючий характер без прогностичної складової. Перспективи урбообразотворення вбачаються у появі метафор-катализаторів регіонального розвитку, метафор-трансформаторів суспільно-територіальних систем. При цьому, як правильно зазначає М. Дністрянський, практика геообразотворення має відбуватися з дотриманням принципу ізоморфізму між геореальністю і формою її суб'єктивізованого відтворення [8, с. 60]. Власне науковий системний підхід, комплексне географічне мислення забезпечують створення образів-метафор як ґносеологічних відповідників об'єктивних геореалій.

Висновки. Географічна метафоризація як перенесення назви з одних об'єктів, явищ, процесів (як географічних, так і негеографічних) на інші на основі подібності між ними – важливий дескриптивний метод пізнання геореальності, що допомагає розкрити її глибинну сутність на основі порівняння, аналогії.

У процесі дослідження встановлено еволюцію географічних метафор від метафор-уособлень і антропоморфних емотивно-оцінкових уподібнень до раціоналізованих форм метафор-порівнянь, метафор-аналогій з використанням логічних процедур і критеріїв встановлення подібності об'єктів.

Встановлено необхідність дослідження первинної метафоричності топонімів (гідронімів, оронімів, ойконімів, політонімів) з метою створення відповідних геообразів, а також удосконалення географічної терміносистеми.

Перспективним є детальний аналіз географічної терміносистеми у плані виявлення в ній окремих груп і моделей термінів-метафор (мертвих метафор) для термінологічної та лексикографічної практики.

Розвиток нових суспільно-географічних напрямків (геополітика, геоглобалістика, геотуризм, геоєкологія тощо) пов'язаний з активним застосуванням живих метафор як засобів смислових інновацій, що виражають нове розуміння світу, зміну наукових парадигм.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Поэтика. – В кн. Аристотель. Сочинения : В 4-х т. Т. 4 / пер. с древнегр.; общ. ред. А. И. Довигура. – М. : Мысль, 1984. – 830 с.
2. Влах М. Р. Геообразний потенціал територій: сутність і напрямки використання / М. Р. Влах // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю географ. ф-ту Тернопіль. нац. пед. ун-ту, 21–23 травня 2015 р. – Тернопіль, 2015. – С. 68–70.
3. Влах М. Р. Історія географії / М. Р. Влах. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 330 с.
4. Влах М. Р. Поняття “географічний образ” у гуманістичній географії / М. Р. Влах // “Проблеми української термінології”: зб. наук. праць учасників XIII Міжнар. наук. конф. “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (м. Львів, 25–27 вересня 2014 р.). – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. – С. 63–65.
5. Влах М. Р. Степан Рудницький : розвиток української суспільно-географічної термінології / М. Р. Влах // Історія української географії та картографії: матеріали третьої міжнар. наук. конф., присв. 130-літньому ювілею акад. Степана Рудницького. – Тернопіль, 2007. – С. 21–22.
6. Влах М. Р. Урбообрази як напрям регіонального туристичного менеджменту (на матеріалах Львівської області) / М. Р. Влах, Т. О. Коропецька // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : матеріали VIII наук. конф. з міжнар. участю. – Львів, 2014. – С. 151–155.
7. Гегель В. Ф. Эстетика : в 4-х т. Т. 2. – М. : Искусство, 1969.

8. Дністрянський М. С. Політико-географічні образи держав і макрорайонів: поняття, структура, пізнавальне і практичне значення // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю географ. ф-ту Тернопіль. нац. пед. ун-ту, 21–23 травня 2015 р. – Тернопіль, 2015. – С. 60–61.
9. Єценко Т. Географічна терміносистема в історично-лінгвальному контексті / Т. Єценко // Донецький вісник НТШ. – Донецьк : Укр. культурологічний центр, 2006. – С. 42–46.
10. Замятин Д. Н. Власть пространства и пространство власти: Географические образы в политике и международных отношениях. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭП). – 2004. – 352 с.
11. Замятин Д. Н. Гуманитарная география : Пространство и язык географических образов. – СПб. : Алетейя, 2003. – 331 с.
12. Замятин Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов. – М. : Знак, 2006. – 488 с.
13. Замятин Д. Н. Моделирование географических образов: Пространство гуманитарной географии. – Смоленск : Ойкумена, 1999. – 256 с.
14. Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства. – М. : Аграф, 2004. – 512 с.
15. Замятин Д. Н., Замятина Н. Ю., Митин И. И. Моделирование образов историко-культурной территории: методологические и теоретические подходы / отв. ред. Д. Н. Замятин. – М. : Институт Наследия, 2008. – 760 с.
16. Кулаков В. В. Гуманістичний ресурсний потенціал ландшафтних комплексів (на прикладі півдня Миколаївської області) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – К. : Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, 2011. – 18 с.
17. Ляцук Б. В. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. – К.: Інститут системних досліджень освіти України, 1993. – 202 с.
18. Николаенко Д. В. Гуманистическая география Запада. Критический анализ: автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – Ленинград. гос. ун-т, 1983. – 20 с.
19. Равшанов М., Асланова О. И. Антропоморфность языковой картины мира // Мир науки. Науч. интернет-журнал, 2013. – Вып. 2.
20. Ровенчак І. І. Вчення про колір та естетично-аксіологічні дослідження в географії культури // Часопис соціально-економічної географії. – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – Вип. 12 (1). – С. 5–8.
21. Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методологія та методика дослідження. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 240 с.
22. Сибиряков И. В. Метафора: гносеологический статус, механизмы реализации и роль в познании. – Челябинск, 2006. – 128 с.
23. Трейвиш А. И. Как нас теперь называть (о содержании и наименовании нашей науки) // Социально-экономическая география. Вестник АРГО, 2012. – № 1. — С. 5–19.
24. Шаблій О. І. До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка) / О. І. Шаблій // Часопис соціально-економічної географії. – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17 (2). – С. 10–17.

УДК 911.3:314(447)

Леся Заставецька

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль
nika1122@ukr.net*

In the article the basic problems of implementation of the administrative-territorial reform in Ukraine today. The main attention is paid to the peculiarities of the formation of communities as

a basic unit of governance. The principles of forming such communities, the problem is defined delimitation of its borders, territorial allocation community center. It is noted that the current reform is decentralization of power, which is, in fact, part of the administrative-territorial reform must take place in accordance with the governing provisions of the Charter, and taking into account the allocation of new units of administrative-territorial system of specific geographic and economic characteristics Ukraine: depopulation population heterogeneity of human settlement, transport accessibility between settlements, underdeveloped socio-economic base of rural settlements and narrowing their functions and others. Interestingly while for Ukrainian scientists would use the successful experience of administrative-territorial reform in European countries, especially in Poland and France. Having reviewed the current approaches to the selection of communities boundaries author warns against unnecessary creation of new, often large in size and populations, communities in modern times can lead ultimately to the final decline and degradation of settlements at the periphery of this community.

To create local communities must take a number of measures, namely, to distinguish those settlements that are centers of new local communities, when it should be taken into account a number of characteristics: population size of settlements, socio-economic potential, accessibility to other settlements, geographical location of settlements, etc.; determine the boundaries of communities through the installation zone "gravity center", developed resettlement relations, taking into account transport accessibility settlements, natural boundaries; justify the possibility of comprehensive economic and social development of the community to its effective functioning, ensuring high quality of life of its residents.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, територіальна громада, децентралізація, субсидіарність, населення.

Key words: administrative divisions, local community, decentralization, subsidiarity, population.

Останнім часом в Україні почала активно здійснюватись реформа децентралізації влади. Відзначимо, що принцип децентралізації влади є лише однією з складових частин більш необхідної на сучасному етапі розвитку українського суспільства *реформи адміністративно-територіального устрою*. В основу такої реформи, згідно з основними положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, мають бути закладені, окрім вже відомої децентралізації, ще й такі:

- побудова громадянського суспільства – впровадження нових рівнів урядування, які мають наблизити кожного громадянина до процесу управління, стимулювати подальший розвиток громад, водночас роблячи їх відповідальними за результати своєї діяльності;
- субсидіарність – шляхом деконцентрації центральний уряд передає ряд функцій, що можуть ефективно здійснюватись на нижчому рівні, ближче до громадянина, місцевим органам влади, або делегує їх територіальним спільностям, залишаючи водночас частину з них у сфері своєї компетентності;
- ефективність – передбачає ефективність використання здібностей громадян конкретної країни і спроможність локальних і регіональних громад успішно використовувати свої можливості для власного розвитку;
- прозорість, відкритість і підзвітність – означає ліквідацію зайвих адміністративно-бюрократичних структур, радикальне реформування системи публічних фінансів, делегування нових, ширших повноважень для демократично вибраних місцевих влад;
- гнучкість – здатність оперативно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх чинників, підвищення рівня гнучкості і встановлення ефективного зворотного зв'язку з публічною владою.

Такі принципи мають бути закладені у реформування системи адміністративно-територіального устрою нашої країни, головним в якій має бути як реформування територіального устрою, так і місцевого самоврядування.

Необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні назріла вже давно. І політиками, вченими-економістами і суспільно-географами проблема проведення такої реформи вже обговорюється не один рік. Було розроблено і апробовано ряд схем нового адміністративно-територіального устрою і однією з найвідоміших була представлена Р. Безсмертним. Особлива увага у всіх цих підходах приділяється формуванню найменших одиниць територіального устрою – територіальних громад. Формування таких громад, на думку вчених, має бути спрямоване на надання громадянам максимальної кількості якісних послуг. Саме в межах громади здійснюватиметься дошкільне виховання та освіта дітей, первинне медичне обслуговування, культура і дозвілля мешканців, побутове забезпечення (водо-, енерго-, теплопостачання, каналізація), використання землі і охорона довкілля, транспорт та зв'язок тощо.

Територіальні громади не можуть охоплювати територію одного села чи сучасної сільради, бо з огляду на їх розміри (за невеликими винятками) та наявність ресурсів (фінансових, земельних та ін.) вони не можуть бути самодостатніми, тобто забезпечувати сучасний рівень економічних та соціальних потреб населення. Необхідні нові базові одиниці адміністративно-територіального устрою, більші за розмірами, за соціально-економічним і ресурсним потенціалом.

Такими одиницями було визначено територіальні громади з людністю понад 5 тис. осіб і адміністративні райони з числом жителів понад 70 тис. осіб (за проектом Р. Безсмертного).

Однак практика реалізації таких реформ (а експеримент відбувався у Київській області) та їх громадське обговорення показали, що рамки людності чи розмірів території громади не можуть бути строго визначеними через ряд особливостей, а саме:

- 1) депопуляцію населення, передусім сільського, у всіх регіонах України, погіршення вікової структури сільських жителів ;
- 2) неоднорідність розселення: різні показники щільності населення і поселень, неоднакова відстань між ними; значна дисперсія поселень;
- 3) погіршення транспортної доступності між поселеннями, недостатній розвиток інформаційних технологій у життєзабезпеченні сільського способу життя;
- 4) недостатній розвиток соціально-економічної бази сільських поселень та звуження їх функцій, обмежене фінансування соціальної сфери сіл та ін. Ці та інші особливості необхідно враховувати в процесі проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні, передусім у процесі делімітації меж нових територіальних громад.

Сучасна ж реформа децентралізації пропонує збільшити розміри цих громад приблизно у 2 рази, порівняно з проектом Р. Безсмертного (середня людність громади буде налічувати близько 9 тис. осіб і займати площу 400 км²). Найчастіше при цьому опираються на досвід адміністративного реформування в Польщі як найбільш ефективний. В результаті реформи у цій країні кількість гмін як базової самоврядної одиниці було зменшено майже вчетверо – з наявних 9,5 тис. у 1955 р. до 2,5 тис. у 1996 р. У середньому площа однієї гміни тепер становить 128 км², а населення – 11,1 тис. осіб (параметри сільрад України відповідно – 58,7 км² і 14 тис. осіб). Однак, тут слід зазначити, що коли й найбільш вдалу модель перекласти на інший ґрунт, не врахувавши особливостей, то результат може виявитися неочікуваним. Не можна об'єднувати громади уніфіковано, не підходячи до кожної індивідуально. У тій-таки Польщі, де середня кількість жителів на сільську гміну – близько 7 тис., є гміни з населенням 2,5 тис. осіб (це найменші). У французькій комуні середня кількість жителів становить 1,6 тис. осіб (2014 р.), тоді як у 2/3 комун — до 700 осіб, тим часом є й удесятеро більші сільські комуни. Різновеликі громади (муніципалітети) у Швейцарії, більше половини їх мають до 1 тис. жителів. Отже, річ не в кількості населення самоврядної одиниці, а в здатності органів місцевого самоврядування, як зазначається в Європейській хартії, в межах закону здійснювати регулювання та управління істотною часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення [4]

У сучасних умовах актуальним стає питання обґрунтування меж нових одиниць

адміністративно-територіального поділу, зокрема територіальних громад, при цьому необхідно виходити з таких принципів :

- 1) розселенського, тобто територія громад має базуватись на вже сформованих системах розселення, функції при цьому мають розширюватися, при встановленні меж громад необхідно враховувати міжпоселенські зв'язки;
- 2) територіального, тобто громади мають охоплювати компактну територію, всі пункти, на якій мають високий рівень транспортної доступності;
- 3) демографічного, тобто враховувати тенденції відтворення населення, зміну його вікової структури, міграційні потоки;
- 4) соціально-економічного, тобто громада має здійснювати економічну діяльність з ефективним використанням місцевих ресурсів, вона має забезпечувати повсякденні потреби людей;
- 5) самоврядного, тобто представляти інтереси громади, забезпечувати їхнє право на самоврядування.

При цьому населені пункти у такій громаді будуть розвиватися у тісному взаємозв'язку один з одним. На відміну від сучасних сілрад, що відзначаються низьким економічним потенціалом, недостатньо розвиненою виробничою та соціальною інфраструктурою. Маючи у своєму складі по 5–10 населених пунктів, значну територію (понад 90 км²) та кількість населення (5–7 тис. осіб), такі громади забезпечуватимуть комплексний розвиток території.

Питання зараз тільки у тому, чи завжди чисельність 5 тис. осіб і більше є оптимальною для громади. На нашу думку, такий підхід не може бути єдиним для різних регіонів України, бо до складу територіальних громад входять переважно села, а вони не відзначаються значною людністю. Встановлено, що середня людність сільського поселення в Україні загалом становить близько 540 осіб, а тому для територіальної громади з людністю 5 тис. осіб необхідно об'єднати в середньому 8–10 сіл, або одне невелике міське і декілька сільських поселень. А для регіонів із дисперсним розселенням (північні і східні області України) цей показник є ще вищим. Тому функціонування громад у такому складі призведе у майбутньому до поступової деградації тих сіл, які не виконуватимуть роль центрів цих адміністративно-територіальних одиниць (вже доведено на практиці, що зниження статусу поселення знижує перспективність його соціально-економічного розвитку). Тому для регіонів України, що відзначаються дисперсним розселенням, кризовою демографічною ситуацією, показник мінімального критерію людності має бути зменшений хоча б до 3 тис. жителів (сучасні дослідження у сфері регіонального управління доводять, що при показнику нижче 3 тис. осіб громада не може нормально функціонувати).

Населені пункти, що входитимуть у громаду, розвиватимуться згідно з їх місцем і роллю у цій громаді. Звичайно, найбільший соціально-економічний розвиток має бути передбачений для центрів громад, якими визначені великі села і селища міського типу. У них мають бути зосереджені важливі виробничі і соціальні об'єкти, що забезпечуватимуть населення роботою і різноманітними послугами. Такий пункт повинен мати добре транспортне сполучення із всіма селами громади, із районним центром. Це будуть своєрідні “полюси зростання”, які стануть своєрідними центрами сфери територіального управління.

Інші поселення громади повинні також отримати соціально-економічний імпульс, позаяк вони не повинні стати “периферійними” у прямому значенні. У випадку нерозвитку в них неаграрних видів діяльності, невисокої транспортної доступності такі села можуть стати знелюдненими і поступово зліквідованими. Тому населені пункти у кожній громаді мають розвиватися відповідно до встановлених для них функцій, згідно з їх соціально-економічним потенціалом.

Для створення територіальних громад необхідно здійснити ряд заходів, а саме:

- 1) виокремити ті поселення, які будуть центрами нових територіальних громад, при цьому має бути враховано ряд ознак: людність поселень, соціально-економічний потенціал, транспортна доступність до інших поселень, географічне положення поселень та ін.;
- 2) визначити межі територіальних громад на основі встановлення зони “притягання” центру, розвинених розселенських зв'язків, врахування транспортної доступності поселень, природних меж;

3) обґрунтувати можливості комплексного економічного і соціального розвитку громади з метою її ефективного функціонування, забезпечення високого рівня життя її жителів.

Одним із найважливіших завдань при запровадженні нового адміністративно-територіального устрою є визначення тих поселень, які могли б стати центрами нових територіальних громад. Найчастіше ними будуть населені пункти, що мають порівняно з іншими поселеннями значний соціально-економічний потенціал. Виділяючи центр громади, потрібно враховувати низку ознак, а саме: людність поселення; транспортну доступність до нього інших населених пунктів громади; особливості територіального розміщення поселення в громаді; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури.

Проте, не завжди при визначенні центра громади можна рівноцінно враховувати всі означені ознаки. Інколи окремі з них відіграють домінуючу роль. В умовах території, що має густу мережу сільських поселень, що більш-менш рівномірно розміщені та мають відносно добре транспортне сполучення, при складанні схеми враховується відстань між поселеннями (вона не повинна перевищувати 0,5-годинної транспортної доступності в один бік). Важливим критерієм визначення центру і периферії громади є концентрація виробничих та соціальних об'єктів у поселеннях, а також встановлені зв'язки між ними.

Формування територіальних громад, які охоплюватимуть територію декількох сіл/рад, вже само-собой є чинником депресії (занепаду) т. зв. периферійних сіл. Існує загроза того, що люди все більше селитимуться у центральних селах, які зосереджуватимуть управлінські, виробничі, соціальні, інформаційні функції. А інші села, зважаючи на демографічну ситуацію та старіння сільських жителів, поступово занепадатимуть. Щоб цього не сталося, необхідні заходи з боку держави і органів місцевого самоврядування щодо соціально-економічного розвитку всіх поселень та системи загалом.

Головним завданням адміністративно-територіальної реформи є створення самодостатніх громад, які спроможні генерувати власні доходи на основі ефективного використання власного потенціалу. Саме на рівні сільської громади мають бути створені умови для продуктивної зайнятості населення, збільшення доходів сільських мешканців, задоволення їх соціальних потреб. Крім сільськогосподарської діяльності, яка є традиційною для сільської громади, варто сформувати “пульсуючі” виробництва, які забезпечили би доходи мешканців. Окремі позитивні приклади в Україні вже є: це і вирощування лохини у селах Рівненської області, садівництво у селах подільських областей, тепличне господарство у с. Сеньків Тернопільської області, потужні тваринницькі комплекси у Дніпропетровській, Київській, Чернігівській областях, транспортно-логістична діяльність у прикордонних селах, рекреаційна діяльність у селах навколо курортів та ін.

Подолання проблем забезпечення збільшення доходів сільського населення не слід пов'язувати тільки з сільськогосподарським виробництвом. Необхідно активізувати підприємницьку діяльність у селах, особливо малолюдних, у плані розвитку неаграрних виробництв (рекреація, переробка сільськогосподарської сировини, ремонт господарської техніки, виробництво швейних матеріалів, тари тощо). Села можуть також розвиватися “у фарватері” міських територій. Це особливо характерно для промислових та рекреаційних територій. Але навіть у сільських регіонах “пульсаторами” соціально-економічного розвитку можуть бути несільськогосподарські галузі.

Складається таке враження, що сучасна політика децентралізації влади має на меті замінити собою повноцінну адміністративно-територіальну реформу. Оскільки, як відомо, для усіх областей України вже складено карти, на яких відзначено межі нових територіальних громад, визначено їх центри. На основі яких принципів виділені межі таких громад? І чи є доцільним таке необґрунтоване “перекроювання” територій на сучасному етапі? Адже, насамперед необхідно подбати про соціально-економічне піднесення цих територій, розвиток нових і відродження деяких старих виробництв, які зроблять ці території конкурентоспроможними, підвищення соціального обслуговування населення і покращення соціальної інфраструктури, ремонт доріг тощо, а вже потім виділяти межі громад. На сьогоднішній день

маємо стійку тенденцію “вимирання” українського села – молодь виїжджає на навчання і роботу у міста і назад, як правило, не повертається. А без створення нових робочих місць і елементарних соціальних гарантій криза лише поглибитися. Необґрунтоване створення нових, часто великих за площею і людністю, громад в сучасний період може призвести в кінцевому результаті до остаточного занепаду і деградації населених пунктів, що знаходяться на периферії такої громади.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про засади державної регіональної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
2. Закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. Заставецька О. В. Географічні засади формування територіальних громад у світлі нового адміністративно-територіального устрою України / О. В. Заставецька, Т. Б. Заставецький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Географія. – 2005. – № 2. – С. 10–13. Попова Ольга. Реформуємо місцеве самоврядування “як у Польщі” : хто більше? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/reformuємо-misceve-samovryaduvannya-yak-u-polschi-hto-bilshe-.html>
4. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад” від 8 квітня 2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
5. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : [монографія] / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.

УДК 711.1

Микола Габрель

ПРОСТОРОВИЙ ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ

Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів

In the article was analysed spatial factor and its place in the system of factors that promote efficiency of activity on territories, being based on the model of multidimensional space “PROGRES”. This model give the opportunity to emphize subsets of one-, two-, three-, four- and five-dimensional elements of space, where descriptions of space and task are formed. The author grounds and offers the changes of theoretical bases of spatial organization of territories for new terms in Ukraine. Problem-resource methodological approach that includes the system of methods of analysis of problem of spatial situations and estimation of present in the system potential of their decision is reasonable, and also concrete changes of procedures of projects implementation such level complication.

Існуючі чинники соціально-економічного розвитку територіальних громад можна класифікувати як: державні й регіональні, соціально-політичні, економічно-фінансові, організаційно-управлінські, зовнішні та внутрішні стосовно певного об’єкта. За ступенем впливу на ефективність доцільно розрізнити загальні та специфічні. Загальні, відповідно, можуть бути розділені на лімітуючі та стимулюючі. Лімітуючим називають чинник, вплив якого визначає можливості існування системи в даних умовах. Наприклад, запаси води, родючість ґрунтів та інші компоненти, необхідні для життя й діяльності людей. До специфічних відносяться чинники, що зустрічаються тільки в конкретному середовищі, для при-

кладу, висока сейсмічність чи історична цінність території, яка обумовлює певну форму її заселення й загосподарювання.

Просторовий чинник є множиною характеристик і взаємодій, за допомогою яких фактори можуть впливати на просторову ситуацію та процеси розвитку систем. У результаті його дослідження потрібно окреслити напрями і пріоритети розвитку, обґрунтувати чинники й механізми для підвищення ефективності організації систем та управління процесами.

З теорії управління відомо, що складність системи зумовлюється кількістю її елементів і зв'язків, а обсяг інформації, який потрібно опрацьовувати для цілеспрямованого управління системою, зростає у квадраті від її складності, тобто складність управління підвищується значно швидше, ніж складність самої системи. Отож стосовно територіальної громади як складного комплексу з великою різноманітністю цілей, кількістю елементів і зв'язків говоримо про спрямований розвиток. На відміну від керованого розвитку, тут конкретні цілі не ставляться, проте виробляються процедури системного аналізу об'єктів і ситуацій, встановлення пріоритетів і цілеутворення, пошуку компромісів і механізмів саморозвитку, встановлюється певна система норм і обмежень, а також моніторингу стану та його змін [4–5].

У містобудівній діяльності необхідність переходу до нових засад цілеспрямованого розвитку підтверджується наявністю гострих суперечностей і конфліктів, зумовлених розміщенням, параметрами і властивостями територіальних систем, збереженням духовних цінностей і природного середовища. Вирішення таких завдань потребує спеціального дослідження моделі простору та взаємодій просторових характеристик.

Глобальна мета гармонійного розвитку людини і природи супроводжується, з одного боку, наявністю чітких моральних норм у діяльності людей, тобто категоричними обмеженнями, які не повинні порушуватись за жодних обставин. З другого боку, функціональна діяльність людей повинна обмежуватись подібним екологічним імперативом. Отже, два імперативи – внутрішній і зовнішній щодо людини, задають коридор, у якому повинні реалізовуватися всі процеси життєдіяльності людей, у т. ч. й на рівні територіальної громади. Моральний і екологічний імперативи є взаємопов'язаними категоріями, що стосуються загальнолюдських цінностей.

Формування морального імперативу включає систему впливів на внутрішній духовний світ людини протягом усього її життя. У просторовій моделі це відображається структурою функцій, спрямованих на задоволення духовних і культурно-освітніх потреб населення, створення умов для розкриття творчого потенціалу людини. У стратегії вироблення критеріїв морального імперативу велику роль повинні відігравати національні та регіональні традиції, заповідні зони й історичні цінності регіону. Їх мета – активізувати генетичний потенціал і спрямувати його на розв'язання проблем розвитку громади і регіону. Водночас спроби уніфікації культури, домінування суто економічних критеріїв викликають руйнівні процеси.

Важливого значення набуває формування системи цінностей населення, яка включає множину цілей, критеріїв, пріоритетів і обмежень. Хоча система цінностей є динамічною, бо критерії та пріоритети можуть змінюватися в часі, існує й стабільна ієрархія критеріїв за рівнем їх узагальнення. Система цінностей передбачає необхідність узгодження рішень із критеріями й обмеженнями вищих ієрархічних рівнів навіть тоді, коли рішення приймаються за критеріями нижчих рівнів. Екологічний імператив більшою мірою пов'язаний з обґрунтуванням системи кількісних показників відновлення просторового потенціалу, гранично допустимих впливів на довкілля через споживання невідновлюваних ресурсів і шкідливі наслідки техногенного характеру.

Отже, у просторовому чиннику людський вимір є визначальним. Він проявляється як у тому, наскільки чітко й обґрунтовано будуть сформульовані вимоги імперативів стосовно всіх інших просторових характеристик і взаємодій, так і в тому, наскільки люди будуть здатними прийняти нові норми та дотримуватися їх. Вирішення таких проблем потребує об'єднаних зусиль сфер науки, освіти і законодавства.

Важливою функцією містобудівної науки є підвищення рівня організації систем. Щабель просторової організації можна оцінювати за рівнем корисного використання потенціалу. У

свою чергу, цей показник пов'язаний з інформаційною складовою систем. Зокрема, це стосується рівня технологічних втрат на всіх етапах життєвого циклу систем, ресурсомісткості й шкідливих наслідків функціонування систем, а в загальному виразі – їх наукоємності.

Проблема підвищення організації системи пов'язана з ефективним використанням усіх вимірів містобудівного простору, зокрема, це стосується зниження затрат праці людей (підвищення продуктивності праці), економії території і часу. Досягти високої ефективності простору можна за умови раціонального територіального розподілу функцій, їх масштабів і оптимальної концентрації, узгодження взаємодій у просторі та часі, впровадження ресурсоощадних і екологічно безпечних технологій, виробництв із замкнутим циклом. Зазначимо, що тут задачі містобудування тісно переплітаються з питаннями суто технологічного характеру й повинні вирішуватися сумісно фахівцями різного профілю на єдиній методологічній платформі та обґрунтованих нормативах використання простору й часу.

На містобудівну діяльність впливає рівень невизначеності ситуацій (невизначені або типові ситуації). Невизначеність ситуації зумовлюється також рівнем інформаційного забезпечення та наявності аналогів. У сьогодишніх умовах різко зростає кількість задач, алгоритм розв'язання яких не до кінця сформований, а інформаційне забезпечення недостатнє. Діяльність залежить і від масштабів об'єктів. Стосовно територіальних об'єктів виділяються рівні держави, області, району, громади. Традиційно вважається, що організація об'єктів більшого масштабу є складнішою, оскільки вимагає опрацювання більшого масиву інформації та пов'язується з завданнями формування простору для більшої кількості населення.

Застосування системної моделі ПРОГРЕС дозволяє виявити резерви просторової організації на будь-якому з етапів життєвого циклу територіальних систем, які полягають у:

- реалізації системного аналізу та прогнозуванні процесів, комплексного розвитку території. Прикладом суттєвих диспропорцій на сьогодні є розпорошеність інвестиційних діянок, що негативно впливає на соціально-економічні та екологічні показники, природно-ландшафтну основу території. Відсутність належної орієнтації в часовому вимірі призводить до помилкового резервування територій, а також дрібних забудов, які не доцільні з огляду перспективного розвитку. Вони переважно відірвані від основних зон освоєння, нерационально вирішуються інженерно-технічні функції;

- втіленні системного проектування територій, що охоплює всі просторові виміри й складові проекту (функціональне зонування, структурне планування, розвиток функціональної інфраструктури, благоустрій територій тощо). Прикладами порушення принципів системності є наявність численних транзитів через рекреаційні території, неефективне використання територій. Особливо завищеними є території під господарськими системами, що знижує питому ефективність простору;

- впровадженні просторово-часового проектування та планування рішень. Аналіз реалізації великих територіальних проектів свідчить, що навіть за належної якості проекту має місце неповна або непослідовна їх реалізація, що істотно впливає на стан і ефективність функціонування систем. Настав час перейти від просторового до просторово-часового проектування об'єктів і способів їх використання. Це особливо актуально для проектів, реалізацію яких доцільно здійснювати поетапно з введенням окремих об'єктів як завершених циклів;

- системному проектуванні всіх етапів життєвого циклу територіальних систем (передпроектний аналіз, проектування, реалізація, використання, ліквідація). Особливо показовим і трагічним прикладом порушення цього принципу є проектування об'єктів, коли на стадії проектування не розроблялися належним чином питання розміщення, а також його закриття й ліквідації.

Вивчення теоретичних, методичних і законодавчих основ містобудівної діяльності та просторової організації територій дає підстави передбачити, що основна частина просторового чинника їх вдосконалення і розвитку зосереджена на поліпшенні взаємозв'язку між вищеназваними складовими цього фактора. Водночас у сучасних умовах реалізації та

управління містобудівними процесами відсутня можливість коригування проекту на основі необхідного зворотного зв'язку "від практики функціонування – до процесу проектування". Потреба у такому зворотному зв'язку відчувається щораз гостріше.

У результаті вивчення просторово-часових протиріч, усунення яких бере на себе просторовий фактор удосконалення і розвитку регіональних територіальних систем, можна зробити висновок, що їх виникнення зумовлено відставанням участі фахівців у виробленні регіональної політики, у регулюванні взаємозв'язків між основними підсистемами територій, у ліквідації невідповідностей між архітектурно-розпланувальними, природно-ландшафтними, соціально-економічними та іншими умовами регіону. Явно недостатнім є й рівень наукової розробки цього питання.

Реалізація просторового фактора можлива на різних щаблях, на кожному з яких вплив його складових проявляється по-різному. На щаблі регіону основні резерви закладено в комплексному прогнозуванні й плануванні усіх елементів і зв'язків. На нижчих щаблях поряд із плануванням особливо важливими є вдосконалення проекту та його реалізація.

Необхідно виокремити дві групи засобів реалізації просторового фактора: прямі й опосередковані. Прямі засоби – це такі архітектурно-розпланувальні нововведення в організацію територій, які не зачіпають інших чинників (економічно-фінансових, організаційно-управлінських і т. д.), забезпечують удосконалення містобудівних систем і окреслюють ефективні напрями розвитку за рахунок поліпшення архітектурно-розпланувальних параметрів і властивостей. Опосередковані засоби передбачають зміни просторової організації території, що призводять до суттєвих або часткових змін в інших сферах діяльності, і як результат – обумовлюють зміни соціально-економічних, екологічних та просторових процесів у регіоні. Просторовий фактор, таким чином, виступає складовою загальної системи засобів підвищення ефективності функціонування територіальних систем, не замінюючи і не применшуючи значення інших чинників. Разом із тим слід відзначити, що саме на просторовий фактор покладається завдання координації зусиль, спрямованих на вдосконалення адміністративно-територіального устрою держави.

Детальний аналіз суті просторового фактора та його місця в системі чинників підвищення ефективності територіальної діяльності обумовив необхідність розробки теоретичної моделі містобудівного простору [1–3, 6]. Вже згадувана модель багатовимірного простору ПРОГРЕС включає п'ять вимірів: людський, функціональний, умов, геометричний і часовий. Структуризація простору у вигляді моделі ПРОГРЕС дозволила виділити підмножини одно-, дво-, три-, чотири- і п'ятивимірних елементів простору, в яких формуються відповідні характеристики простору, а також задачі; взаємне узгодження просторових характеристик є умовою гармонізації територіальних систем. Аналіз моделі містобудівного простору ПРОГРЕС, окремих вимірів та їх поєднань супроводжується необхідністю поглиблення методів оцінки потенціалу територій, що охоплює геометричні, функціональні, складові умов, часу та людину. Дослідження показників, які пов'язуються з моделлю багатовимірності простору: оцінка просторового потенціалу розглядається як дійовий інструмент і вихідна методологічна умова оптимізації простору й ефективного його функціонування.

Базуючись на багатовимірній моделі простору та оцінці його потенціалу, обґрунтовано показник соціально-еколого-економічної ефективності функціонування систем, який враховує потенційну корисність системи, втрати корисності, ресурсомісткість, шкідливі щодо екології наслідки функціонування системи, віднесені до характеристик людського, геометричного і часового вимірів. Мають бути визначені умови екстенсивного й інтенсивного розвитку територій та роль інформаційної складової розвитку та її зв'язок з просторовою організацією систем.

З окреслених теоретичних та методичних положень розвитку територіальних громад випливають загальні завдання, водночас конкретизуються проблеми методології просторового планування територій, зокрема:

1. *Зберігається нормативно-прогностичний підхід до розробки необхідних документів, який ґрунтується на демографічному прогнозі та визначенні економічних перспектив.*

В основу має бути покладено проблемно-ресурсний підхід, що включає поглиблений аналіз проблем об'єкта, оцінки наявного просторового потенціалу та обґрунтування шляхів його використання для розвитку території за ефективністю. Аналіз проблем – це їх виявлення (інвентаризація), ранжирування за важливістю, аналіз взаємопов'язаності та причинно-наслідковий аналіз їх виникнення і розвитку. Автором запропонована методика аналізу проблем територій, яка є принциповим розвитком методики аналізу дефіцитів (дефектів) та конфліктів середовища.

Окрім того, автором обґрунтовано методику оцінки просторового потенціалу систем, що проектується. Важливою складовою розроблення проекту просторового планування є оцінка наявного потенціалу розвитку. Для охоплення всіх складових потенціалу доцільно застосовувати модель п'ятивимірного простору, окремі виміри якого дають можливість оцінити: “людина” – трудовий та інтелектуальний потенціал міста; “функція” – виробничий потенціал та розвиток інфраструктури; “умови” – природні умови та ресурси; “геометрія” – структура і характеристика територій; час – історичний та сучасний, а також перспективи розвитку. Важливу інформацію надають і взаємодії вимірів простору. Оцінку просторового потенціалу слід здійснювати експертними методами, оцінюючи кількість ресурсу, його якість та рівень використання.

Для локальних проектних задач нормативний підхід виправданий, проте для задач стратегічних він неефективний. Усунення нормативного підходу передбачає проектування та просторове планування за такими етапами:

1-й етап – обґрунтування мети і вибір критеріїв оцінки просторового рішення;

2-й етап – формування вхідної інформації, необхідної для пошуку ефективних шляхів досягнення мети (в умовах проектування включаються лише дані, необхідні й достатні для розв'язку задач);

3-й етап – усунення невизначеності умов, для чого реалізується процедура аналізу невизначеності;

4-й етап – обґрунтовується модель системи на перспективу, що має розкривати функції і структуру системи, а також варіанти складу її елементів;

5-й етап – розробка альтернативних варіантів структури та структурний синтез системи;

6-й етап – оцінка варіантів за встановленими раніше критеріями, вибір оптимального;

7-й етап – проектна реалізація остаточного варіанта складу і параметрів системи.

2. Проблема міжпредметної диференціації й поглиблення розриву між різними предметними сферами та між містобудівною наукою і практикою. Ускладнюються процеси функціонування та розвитку територій, зростає їх складність як систем.

Диференціація знань та інформації про ці об'єкти вимагає, щоб синтез був на високому теоретичному і практичному рівнях. Системний підхід декларує такі вимоги, але відсутні механізми його прикладного використання. Суть проблеми поглиблення розриву між наукою й практикою проявляється в тому, що наука дозволяє собі ігнорувати важливі аспекти практичного життя, зосередилась на “дрібних” темах або відірваних від практики проектах; практика, відповідно, орієнтується на інтуїцію, не вбачає конструктиву в науці. Одним із чинників такого розриву є економічні інтереси, які ведуть до прийняття вольових рішень, а не теоретичні обґрунтування. Центальною ланкою між наукою і практикою виступає влада як замовник і наукових розробок, і проектів. Некомпетентність влади на всіх рівнях чи її свідомо діяльність на протиставлення науки і практики обумовлює ситуацію поглиблення розриву між ними.

3. Проблема відсутності системи критеріїв оцінки пропонованих вирішень та їх узгодженості з цілями. Цілі розвитку територіальних систем можуть бути сформульовані на змістовому рівні, тому важливо задати кількісні критерії оцінки. Критерії повинні однозначно відображати мету і мати кількісний вимір, бути взаємно незалежними, а їх число має бути мінімально доступним для оцінки об'єкта. Невизначеність чи невідповідність критеріїв реальним потребам і умовам може стати джерелом конфліктів.

Цілі просторової організації й розвитку територій чітко розділяються в три групи: соціальні, економічні, екологічні, а будь-яке проектне рішення можна оцінювати за показниками корисності, витратами, безпечності та часовим критерієм. Так, соціальна корисність рішень у просторовому плануванні оцінюється підвищенням рівня зайнятості мешканців, покращення житлових умов і рівня життя, забезпеченням культурних, духовних та інших потреб. Витрати за корисність включають затрати праці і ресурсів; безпечність характеризується показниками безпеки життєдіяльності, а часовий критерій стосується часу реалізації проектних рішень. Це щодо екологічних та економічних цілей. Інтегральним критерієм розвитку територіальних систем є показник її соціально-еколого-економічної ефективності (приросту ефективності).

Процес цілеутворення є одним із найвідповідальніших етапів оновлення документації, оскільки нечіткі цілі можуть призвести до помилкових або неефективних рішень. Отож при розробці проектів потрібно забезпечити об'єктивність оцінки ситуації та вибору адекватних цілей, а також передбачити засоби їх досягнення. Ідея гармонійного розвитку задає загальний напрям та глобальну мету, яка стосовно територіальних систем може бути визначена як підвищення соціально-еколого-економічної ефективності їх функціонування. Деталізація глобальної мети обумовлює множину цілей різного рівня та ступеня узагальнення.

При побудові деревоподібного графа цілей його доцільно подавати в якнайповнішому вигляді, після чого здійснити конкретизацію і спрощення за результатами передпроектного аналізу шляхом "відтинання" певних гілок дерева. Відповідно буде зменшуватися й число задач, які потрібно розв'язувати при розробці проекту просторового планування та розвитку територій.

Існують й інші проблеми, які не дозволяють ефективно використовувати просторовий фактор у соціально-економічному розвитку територій. Серед проблем передпроектного аналізу відсутність фахового аналізу (діагнозу стану системи), дослідження складають рутинну працю зі статистики та картографії. Часто проектні рішення не обґрунтовані аналізом. На сьогодні:

- відсутні інтегральні кількісні показники, які описують функціонування територій;
 - мало експериментальних фактів і прикладних досліджень міст та територій щодо нинішніх умов у державі;
- формальний підхід до цього етапу роботи, як і в цілому до просторового планування.

Особливо слабо виконується аналіз економічних процесів, соціальної складової, ландшафтно-естетичних характеристик та екологічних проблем, з якими не справляємося на практиці. Економічні процеси вимагають оцінки ефективності інвестицій, зміни структури власності й системи багатств та впливу на неї соціально-економічних трансформацій. Розмір середньої зарплати чи рівня валового доходу на душу населення не характеризує акумуляції багатств (збережень, нерухомості тощо). Зміна форм власності й повернення приватної власності обумовило нагромадження багатств, тільки не на засадах "від батька до сина", тобто успадкування багатств поколіннями, як це є в країнах демократичних, а в дикий спосіб пограбування суспільства незначною частиною злочинців. Питання структури власності й багатств вимагають аналізу під кутом зору їх просторового прояву на територію.

Оцінити економічну ефективність можна через відповіді на поточні виклики та вирішення перспективних завдань шляхом виявлення:

- структури власності й багатств, а також міри "розсіювання" капіталу;
- оцінки ділової активності й економічного піднесення (спаду) активності населення та акумуляції їх внутрішніх коштів для внутрішніх інвестицій;
- структури та ефективності зовнішніх інвестицій, зокрема у високі технології;
- структури місцевого бюджету, аналізу соціальних програм (соціальне житло, розвиток та підтримка соціальної й інженерної інфраструктур).

З'ясування окреслених питань та дослідження їх впливу на просторову структуру територій є центральним питанням аналізу економічної складової просторового фактора. Ви-

значивши економічні перспективи, в документації слід створити просторові умови для їх реалізації. Зокрема доцільно: визначити пропорції між державою, місцевим та приватним капіталом в усіх сферах економічного життя території (у т. ч. й структури власності); обґрунтувати перспективну структуру інвестицій (від участі транснаціональних корпорацій до місцевого бюджету та приватних інвестицій місцевого населення) і підтримки створення середнього класу шляхом передачі майна в руки найманих працівників і “розсіювання” акціонерного капіталу. Створення просторових умов для реалізації таких перспектив передбачає виділення й підготовку ділянок для нових інвестицій з різними характеристиками, що включають різноманітні форми та види інвестицій.

В Україні зростає роль територіальних громад та робляться спроби побудови громадянського суспільства. Це об’єктивні процеси, які передбачають розвиток суспільних контактів, зростання мобільності, творчої ініціативи громадян, що вимагає поглибленого аналізу соціального чинника. Важливою є категорія якості життя мешканців, що дозволяє виділити території з різними умовами та обґрунтувати стимули для їх розвитку. Слід обмежити втручання держави в життя суспільства, дати простір вільній ініціативі людини, звільнити її від дріб’язкової оцінки з боку влади, а владі повернути авторитет та довіру.

Завдання аналізу стану територіальних систем потребують:

- аналізу будови системи – наявність необхідних структурно-функціональних складових, внутрішніх і зовнішніх зв’язків;
- аналізу рівня розвитку окремих складових системи, включаючи складові інфраструктури;
- оцінку параметричної узгодженості складових, забезпеченості системи ресурсами;
- оцінку проблем та невідповідностей, що перешкоджають ефективному функціонуванню системи.

Вирішення завдань дозволяє оцінити структурну досконалість та параметричну узгодженість складових системи, виявити недоліки й можливості їх усунення. В аналізі доцільно застосовувати запропонований автором п’ятивимірний простір (L–F–U–G–T), який дозволяє не лише змінити ідеологію передпроектного аналізу, а й об’єктивізувати обґрунтування проектних рішень.

Проблеми нормативної бази містобудування. Увага проектувальників концентрується на дотриманні нормативів, а не на пошуку ефективних вирішень. Існує надзвичайно складна система процедур експертизи та погоджень, яка має формальний підхід і ґрунтується на старій нормативній базі. До певного рівня задач такий підхід працює, проте для задач концептуальних, у т. ч. і просторової організації та розвитку великих територіальних систем – ні.

Має відбутися зміна нормативно-правової ідеології містобудування та просторового планування. Радянське нормування відбувалося на принципі “не більше”, і орієнтувалося на економію державних коштів, тобто мало економічний пріоритет, який обумовив і соціально-екологічні вимоги в нормативах. В основу нових нормативів слід покласти принцип “не менше” та соціально-екологічні пріоритети. Нормативами слід гальмувати порушення екологічних і моральних імперативів. Економічні аспекти регулюватиме ринок.

Надмірна регламентація є гальмом розвитку, тому слід позбутися надмірної “нормативної опіки” над виконанням потрібних документів, використовувати “рекомендаційне нормування” та довіряти досвіду спеціалістів. Адже для робіт з проектування об’єктів такого рівня залучаються спеціалісти найвищої кваліфікації, досвід та інтуїція яких є ціннішими в обґрунтуванні рішень порівняно з необґрунтованими регламентаціями.

Проблеми прогнозування розвитку. Характерним недоліком існуючого підходу до розвитку територій є твердження, що з допомогою доступних нам методів прогнозування можемо об’єктивно окреслити майбутнє на 20–25 років. Великі зусилля концентруються на прогнозуванні, а також визначенні перспективних просторових структур розвитку. Документ містить бажаний кінцевий ефект і не включає елементи руху, динаміку змін та шлях до нового стану. В плановій економіці та тоталітарній державі можна було досить об’єктивно

окреслити демографічний прогноз і визначити економічні перспективи, а шлях реалізації здійснювався через етапи (п'ятирічки).

Прогнозна складова на сьогодні примітивна – спираючись на минуле для прогнозування майбутнього. Минуле в умовах таких радикальних змін, які відбулись у державі, не може бути базою для прогнозування майбутнього. Сьогоднішнє містобудування і просторове планування потребує вдосконалення прогнозування. Науковий прогноз має виступати не як проста систематизація даних про мешканців та їх потреби, а базуватись на дослідженні й прогнозуванні стимулів розвитку й механізмів саморозвитку, зміст яких зводиться до обґрунтування стратегій розвитку. Знання та використання цих механізмів сприятиме розвитку територій, їх культури, підвищенню ефективності використання просторового потенціалу та прогресу суспільства в цілому.

Стратегією розроблення плану просторової організації та розвитку слід вважати вибір засобів ефективного використання просторового потенціалу для досягнення цілей розвитку територій. Для вибору стратегії розвитку потрібно задати цілі, характеристики просторового потенціалу території, альтернативи засобів і процедури вибору ефективної стратегії. Складність полягає в тому, що: по-перше, вибір стратегії має здійснюватися за соціальними, економічними, екологічними та естетичними критеріями (багатокритеріальна задача); по-друге, досягнення цілей може відбуватися різноманітними засобами (багатоваріантна задача); по-третє, задачу складно звести до розв'язку аналітичними методами, оскільки важко встановити аналітичні залежності між змінними.

Кожна окрема ціль може бути досягнута різними засобами, тому потрібно сформувати множину можливих варіантів проектних рішень і оцінити їх за критеріями соціальної, екологічної, економічної та естетичної ефективності. Розв'язок задач передбачає застосування аналітичних та евристичних методів, а також експертних процедур. На всіх етапах розробки такого документа слід враховувати громадську думку та поєднувати зі спілкуванням з громадою.

Проблеми підвищення обґрунтованості проектних вирішень. Складність завдань, які постають перед фахівцями, потребує не тільки відповідної теоретичної платформи та зміни методологічних засад їх вирішення, а й удосконалення процедур виконання цієї роботи. Зокрема, слід ширше застосовувати експертні процедури. Потрібно здійснювати підготовку експертів з необхідними знаннями і досвідом, озброювати їх відповідним інструментарієм. Не для всіх завдань надаються експертні методи, але для адекватного встановлення пріоритетів розвитку територій вони є головними. Окрім того, має відбутися конструктивна участь громадськості в обґрунтуванні рішень, а не на етапі завершальних процедур виконання проекту. Для цього також потрібно готувати громадськість, що сприятиме зменшенню непрозорості прийняття рішень та усуненню конфліктів, які спостерігаємо в практиці сьогоденного територіального планування.

Проблеми структурного синтезу плану просторової організації та розвитку територій полягають у тому, що визначені соціальні, економічні та екологічні цілі можуть досягатися різними комбінаціями елементів, зв'язків і відношень територіальної системи. За матеріалами передпроектного аналізу та оцінки стану системи встановлюються проблеми (дефекти) й відхилення від вимог гармонійного розвитку території, а також оцінюється наявний просторовий потенціал розвитку. Спираючись на принципи функціональності, встановлюємо функції, які необхідно передбачити в новому плані для усунення наявних недоліків. Функції відрізняються своєю значимістю, тому важливо впорядкувати їх за відношенням переваг, використовуючи метод попарного порівняння. За кількістю переваг визначається ранг функцій. За переліком необхідних функцій встановлюємо елементи, які потрібно включити в оновлений проект. Так, у сфері забезпечення життєдіяльності слід передбачити захист від стихійних загроз, а технологічна безпека, як правило, стосується виробничої сфери. Система управління територією повинна забезпечити ефективне функціонування і розвиток усіх систем, зв'язок усередині системи та на зовні. Часткові проектні рішення з удосконалення просторової структури системи мають узгоджуватись із загальними цілями розвитку та вимогами екологічного й морального імперативів.

Висновки

1. Завдання просторової організації та розвитку територій не можуть бути вирішені по-старому. Водночас створюються умови для «прориву» в теоретично-методологічних засадах містобудівного проектування і розроблення якісно нових проектних матеріалів, які мали б широко впроваджуватись у практику просторової організації та розвитку об'єктів нижчого ієрархічного рівня.

2. Автором запропоновано зміни теоретичних основ просторової організації територій для нових умов в Україні, обґрунтовано проблемно-ресурсний методологічний підхід, який включає систему методів аналізу проблемності просторових ситуацій та оцінки наявного в системі потенціалу їх вирішення, а також конкретних змін процедур виконання проектів такого рівня складності.

3. Розкрита суть і структурна модель просторового фактора в соціально-економічному розвитку територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи держави.

Список використаної літератури:

1. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем : моногр. / М. М. Габрель ; [Нац. акад. наук України ; Ін-т регіональних досліджень НАН України]. – К. : Видавничий дім А.С.С, 2004. – 400 с.
2. Габрель М. М. Організаційні форми та методи просторового планування на внутріобласному рівні в Україні / М. М. Габрель // Організаційні форми та методи просторового планування адміністративних районів України з урахуванням досвіду Німеччини : матеріали між-нар. наук.-метод. семінару. – [23 листопада 2007 р.] / Редкол. : В. С. Кравців, М. М. Габрель, А. В. Гоблик, В. В. Демченко. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2008. – С. 60–70.
3. Габрель М. Рекомендації з просторового планування території області : навч. посіб. / М. Габрель, І. Олійник, М. Габрель. — Львів : Львівська обласна рада, 2008. — 192 с.
4. Гусаков В. Регулювання використання і забудови територій населених пунктів (зонінг). Зміст та методика : довід. / [Гусаков В., Валетта І., Нудельман В., Вашкулат О.]. — К., 1996. — 85 с.
5. Демин Н. М. Основные направления развития и преобразования украинских городов / Н. М. Демин, Т. Ф. Панченко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. — К. : КНУБА, 1997. — № 1. — С. 96–104.
6. Habrel M. Economic and Social Functions of Polish and Ukrainian Big Cites at the Beginning of the 21 st Century / Edited by Mykola Habrel and Tadeusz Marszal. — Lodz : University Press, 2010. — 130 s.

УДК 911.3

Володимир Грицевич

УКРАЇНА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
gvsmg@ukr.net

Considered the criteria of ingoing of Ukraine to the information society: technological, economic, employment, spatial, consumer, cultural, creative. Described changes in education under the influence of informatization. Three levels of information activity in society and the concept of socio-geographical study of the world are shown. Considered the characteristics of human in the information society. The production of intelligent products as a separate sphere of productive activity is substantiated. The geospatial effect of the information society and one aspect of Ukrainian entry into the information society are shown.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформатизація, інтернет, глобалізація, геознання, геомісце.

Key words: *information society, informatization, internet, globalization, geoknowledge, geoplacement.*

Перша проблема, яка постає перед дослідником розвитку інформаційного суспільства в країні – це вибір критерію ступеня належності країни до інформаційного суспільства. Існують різні критерії визначення інформаційного суспільства [5]: технологічний, економічний, трудовий, просторовий, споживчий, культурний, креативний.

У технологічному критерії ознакою інформаційного суспільства вважають нові інформаційні технології (кабельне та супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, мобільний зв'язок, нові офісні технології). Цей критерій використовував відомий американський економіст Мануель Кастельс. За технологічним критерієм Україну можна віднести до інформаційного суспільства, особливо урбанізовану її частину. Водночас слід сказати, що інформаційні технології ще охоплюють усіх верств населення, зокрема в аспекті комп'ютерної освіченості.

Економічний критерій передбачає зростання економічної цінності інформації, а також зростання частки інформаційного бізнесу у валовому внутрішньому продукті. До інформаційних галузей відносять освіту, право, видавництво, засоби масової інформації. Економічний критерій використовували Фріц Махлуп, Марк Порат, Герберт Шіллер. В Україні спостерігається постійне зростання роді інформаційних галузей (на жаль на фоні деградованої виробничої сфери).

Трудовий критерій передбачає зміну структури зайнятості населення. За трудовим критерієм суспільство стає інформаційним, якщо більшість зайнятого населення працює в інформаційній сфері. Цей критерій використовував Даніель Белл. За трудовим критерієм Україна є постіндустріальним суспільством з переважанням сфери послуг над виробничою сферою, однак ще не інформаційним.

Просторовий критерій передбачає врахування глибокої трансформації сучасного суспільства у зв'язку з його інтеграцією на основі інформаційних мереж. Ця інтеграція поєднується з глобалізацією людської діяльності, а розвинута інформатизація створює передумови для часткової децентралізації управління. Глобалізація конкурентної боротьби перетворює великі корпорації в павутину локальних мереж. Цей критерій також використовував Мануель Кастельс. Україна бере участь у цих процесах.

Споживчий критерій передбачає, що в постіндустріальному світі зростає рівень інформаційної опосередкованості споживання благ. Виникає інформатизація споживання. В Україні є розвинута мережа інтернет-магазинів різноманітного споживчого профілю, налагоджені інтернет-продажі залізничних квитків, однак частка населення, що користується цими послугами є невеликою, особливо в селах. Трохи поширенішою є участь громадян України в соціальних мережах, особливо в молодших вікових категоріях. Останнім часом постає питання ширшого залучення громадян до споживання інтернет-послуг у зв'язку з перспективами проведення реформи адміністративно-територіального устрою.

Культурний критерій передбачає врахування культурних зрушень у суспільному житті під впливом інформатизації. Він проявляється дуже різнопланово і охоплює такі аспекти, як глобалізація культури, збереження і доступність надбань світової культури та національних культур у глобальній інформаційній мережі, виникнення специфічних культур інформаційної взаємодії в глобальній мережі, розгляд самої глобальної мережі, як феномену світової культури та інші. До цього причетні майже всі інтернет-активні українці.

Креативний критерій передбачає, що в інформаційному суспільстві домінує творча діяльність, а сукупний обсяг цієї творчої діяльності, виражений в одиницях часу, відображає ступінь зрілості інформаційного суспільства. Цей критерій був обґрунтований в працях американського економіста Йозефа Шумпетера. В Україні така діяльність прослідковується лише для найактивнішої частини творчої та інтелектуальної еліти.

Процеси інформатизації суспільного життя ведуть до кардинальних змін у свідомості людей, їх світосприйнятті, до глибоких змін у розумінні мети і сенсу людської життєдіяльності. Вони також ведуть до величезних змін у структурі виробництва та споживання, бо, спочатку на перше місце виходить виробництво та споживання послуг, потім серед цих послуг чільне місце займають інформаційні послуги, а далі зростає роль виробництва інтелектуальних товарів.

Виникають нові форми освіти такі, як дистанційна. Змінюється роль освіти. В інформаційному суспільстві освіта стає самоціллю, а не засобом підготовки до успішного обслуговування індустріальної системи, як в індустріальному суспільстві. Водночас з'являється можливість вузького цілеспрямованого онлайн-навчання під конкретну професійну діяльність. Різко підвищується доступність світових інформаційних ресурсів. Самі інститути інформаційного суспільства стають інструментом глобального перерозподілу ідей та інформації.

Сьогодні потрібно говорити про розвинуту інформаційну діяльність людства загалом і в Україні зокрема, і в зв'язку з цим можна виділити декілька логічних рівнів інформаційної діяльності. У першу чергу ми поділяємо інформаційну діяльність на три великих класи [1]:

1. *Діяльність, пов'язана з інформаційними ресурсами.* Вона включає по-перше пошук, добування та збирання інформаційних ресурсів, по-друге їх нагромадження, зберігання та впорядкування.

2. *Діяльність, пов'язана з перетворенням інформаційних ресурсів у продукти.* Інформаційні продукти створюють переважно у сферах науки та мистецтва.

3. *Діяльність, пов'язана з інформаційними продуктами.* Вона включає передавання, трансляцію, тиражування інформаційних продуктів, представлення, надання, інформаційних продуктів використання їх з метою навчання у сфері освіти.

Якщо в контексті сучасної інформаційної діяльності говорити конкретно про суспільну географію, то логічно приходимо до такої важливої категорії як *“суспільно-географічне пізнання світу”* [3]. Ця категорія в свою чергу може поділятися на дрібніші: економіко-географічне пізнання світу, соціально-географічне пізнання світу, політико-географічне пізнання світу та інші. Визначаємо *суспільно-географічне пізнання світу* як категорію, що позначає діяльність, спрямовану на отримання, збереження та передачу суспільно-географічних знань.

Існуючий сьогодні досвід показує, що наукове (зокрема суспільно-географічне) пізнання дійсності передбачає її розгляд в аспектах кількох головних категорій, серед яких виділимо три: мінливість, організованість та функціональність. Їхню суть можна показати такими означеннями. *Мінливість* – це категорія, що позначає здатність дійсності до різноманітності свого прояву. *Організованість* – це категорія, що позначає здатність дійсності перебувати у зв'язках із собою. *Функціональність* – це категорія, що позначає здатність дійсності до саморуку і виконання певної ролі в процесі своєї діяльності.

Суспільно-географічне пізнання передбачає роботу науковця з геоданими, геоінформацією та геознаннями. *Геодані* – це значення ознак (сукупності ознак) досліджуваного геопросторового об'єкта. Геодані можуть відображати геопросторову локалізацію об'єкта, його якісні та кількісні характеристики. Вони можуть мати різний тип (числовий, текстовий, логічний, графічний і т.д.), а також, незалежно від типу, вони можуть бути скалярними, векторними, матричними і т. д. *Геоінформація* – це висловлювання (сукупність висловлювань) про геодані, тобто вони можуть мати форму предикату – функції, яка приймає логічні значення. Тому геоінформація може бути картографічною та атрибутивною. Геодані та геоінформацію використовують у географічних інформаційних системах (ГІС).

Геознання – це висловлювання (сукупність висловлювань) про геоінформацію. У формалізованій формі вони фігурують у географічних експертних системах. У неформалізованій формі геознання є результатом географічних досліджень, а також предметом вивчення в освітніх закладах. Геознання, як висловлювання про висловлювання, є якісно новою субстанцією. Геоінформація і геознання з'являються в результаті взаємодії суб'єкта і об'єкта дослідження [4].

В інформаційному суспільстві, за рахунок розвинутих комунікацій, людина перетворюється з точково-локалізованого об'єкта в геопросторово-поширений об'єкт, який не має чіткої просторової локалізації. У минулі часи діяльність майже кожної людини на протязі тривалого часу локалізувалась у дуже обмеженому просторовому ареалі, який з позицій географії можна було розглядати як точку. У нових умовах активність людини на протязі певного проміжку часу означає, що вона просторово "розпливається", бо людина на протязі року особисто буває в десятках міст, здійснює особистий інформаційний телефонний контакт ще з десятками інших поселень, а через мережу Інтернет особисто взаємодіє з сотнями інших населених місць.

У зв'язку з цим була запропонована низка понять, які є головними для характеристики діяльності людини в інформаційному суспільстві, а саме: людино-доба, людино-рік і людино-життя. *Людино-доба* – це сукупність усіх геомісць та суспільно-географічних об'єктів, з якими людина мала безпосередню справу на протязі доби шляхом усіх видів комунікацій (транспортних та інформаційних). *Людино-рік* – це сукупність усіх геомісць та суспільно-географічних об'єктів, з якими людина мала безпосередню справу на протязі року шляхом усіх видів комунікацій (транспортних та інформаційних). *Людино-життя* – це сукупність усіх геомісць та суспільно-географічних об'єктів, з якими людина мала безпосередню справу на протязі життя шляхом усіх видів комунікацій (транспортних та інформаційних).

Стосовно людини в інформаційному суспільстві, має місце *принцип співвідношення невизначеностей*, який формулюється так: "Чим меншу часову одиницю ми беремо для дослідження людини, тим точніше можна просторово локалізувати людину, але тим менше будемо знати про її діяльність. І навпаки, чим більшу часову одиницю ми візьмемо, тим більше знатимемо про діяльність людини, однак при цьому її просторова локалізація стає менш визначеною".

Поняття постіндустріального суспільства виникло в результаті усвідомлення переважання сфери послуг над сферою виробництва матеріальних товарів.

Однак, розвинене постіндустріальне суспільство набирає форми інформаційного суспільства і з'являється нова сфера продуктивної діяльності людини – виробництво інтелектуальних продуктів. У зародковій формі ця сфера існувала і раніше, однак саме тепер вона стає істотною складовою продуктивної діяльності.

Сферу виробництва інтелектуальних продуктів доводиться виділяти окремо, у зв'язку із значною специфікою інтелектуальних продуктів, які за своїми властивостями та спосо-

бом виробництва суттєво відрізняються від матеріальних товарів. Деякий час виробництво інтелектуальних продуктів намагалися розглядати в рамках сфери послуг, однак такий підхід також не витримує критики. Саме тому, в складі продуктивної діяльності людини в інформаційному суспільстві, виділяємо три сфери (рис. 1).

Розглянемо вплив інформатизації на суспільство та його геопросторову організацію. Потрібно сказати, що Україна знаходиться лише на етапі становлення інформаційного суспільства і, відповідно його геопросторової організації. В інформаційному суспільстві зростають наукові та інформаційні суспільні потреби і це по-новому ставить проблему взаємодії людини з природними ресурсами. Інфор-

Рис. 1. Сукупність продуктивних сфер інформаційного суспільства [2]

маційне суспільство переходить від переважаючого видобутку природних ресурсів до переважаючого видобутку інформаційних ресурсів, у тому числі і з природного середовища.

Під впливом інформатизації змінюються територіальні властивості, відношення та процеси. До сфери суспільних територіальних властивостей підключаються аспекти пов'язані з виробництвом інтелектуальних чи інформаційних продуктів. Серед просторових відношень зростає роль тих, які пов'язані з територіальним і функціональним розширенням сфери електронних мережових комунікацій людини. Це спостерігається і в Україні. Змінюються пріоритети у відношеннях положення, зростає значення географічного положення відносно інформаційних ресурсів та джерел інформації. В результаті, нового бачення набуває географічний потенціал території на базі ресурсно-функціонального його розуміння.

Виникають нові процеси, зокрема інформаційно-функціональна диференціація території. В Україні названі вище рівні інформаційної діяльності перебувають у частково прямому зв'язку з ієрархічним місцем досліджуваного поселення у системі розселення.

На основі інформаційних мереж відбувається інформаційна інтеграція суспільства. При об'єднанні людей у мережі спостерігаються синергетичні ефекти. З'являються елементи електронного урядування. В Україні був розроблений проект електронного уряду, однак, він ще повною мірою не впроваджений.

В інформаційному суспільстві за рахунок мережових комунікацій виникають нові суспільні утворення та структури. Частина з них має виражений територіальний характер, а інші набувають ознак територіальності при застосуванні спеціальних методів дослідження. Ці утворення характеризуються функціонуванням та взаємодією із зовнішнім середовищем. Мільйони українців беруть участь у різних соціальних мережах, об'єднуються у віртуальні співтовариства, частина з яких має геопросторовий характер.

Все це дає підстави стверджувати наявність, хоча і відносно повільних, але неухильних сучасних змін у геопросторовій організації суспільства.

Розглянемо інформаційне суспільство в одному українському аспекті. Серед негативних рис українського народу (в інформаційному плані) нерідко помічають легкість, з якою наш народ переходить зі своєї мови на мову чужинців на мову завойовників. Як би там не було в минулі віки, сьогодні і в майбутньому цю рису можна використати в дуже позитивному аспекті. Адже із сказаного випливає, що українці – це часто природжені поліглоти. Йдеться про трансмовну діяльність, тобто про великомасштабні переклади з одних мов на інші. У наш час більшість націй світу (і українці в тому числі) потерпають від засилля англійської мови в глобальній мережі Інтернет. Окремою проблемою є також читання і розуміння Інтернет-ресурсів, створених на різноманітних національних мовах. Перед людством лежить величезна незорана цілина трансмовної діяльності в Інтернеті, в якій зацікавлені абсолютно всі і на якій можна було би дуже непогано заробити. Хтось повинен взяти на себе цю місію. Чому би не українці? *Тим більше, що сусідні з нами держави, як на схід так і на захід, у складі яких колись була Україна, не відзначаються ні масовим поліглотством ні навіть масовою двомовністю.* Тут напрошується аналогія з середніми віками, коли Київська Русь серйозно заробляла на транзитних потоках товарів з півночі на південь (з варягів у греки) і зі сходу на захід (Китай-Європа). Сьогодні Україна реально могла би стати транзитною державою для тих колосальних інформаційних потоків, які потребують трансмовної діяльності. Той факт, що переважна більшість українців володіють кількома мовами є величезним потенціалом, який потрібно перетворити в національний капітал.

Список використаних джерел:

1. Грицевич В. С. Сучасна інформаційна діяльність у світлі суспільно-географічних досліджень / В. С. Грицевич // Часопис соціально-економічної географії, № 5 (2). – Харків, 2008. – С. 40–45.
2. Грицевич В. С. Деякі аспекти суспільно-географічного дослідження постіндустріального суспільства / В. С. Грицевич // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Регіон-2012 : Стратегія оптимального розвитку". – Харків : РВВ Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С. 23–25.

3. Грицевич В. С. Теоретико-методичні основи пізнання геопросторової організації суспільства / В. С. Грицевич // Географія та екологія : наука і освіта. – Умань, 2014. – С. 68–72.
4. Грицевич В. С. Концептуальні підходи до картографування суспільно-географічних знань / В. С. Грицевич // Географія, картографія, географічна освіта : історія, методологія, практика. – рнівці: “Родовід”, 2014. – С. 104–105.
5. Корнейчук Б. В. Информационная Экономика. Учебное пособие / Б. В. Корнейчук. – Санкт-Петербург : Питер, 2006.
6. Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д. э. н., проф. А. Г. Мельника. – Сумы : ИТД “Университетская книга”, 2005.

УДК 911.3

**Костянтин Немець, Катерина Сегіда,
Людмила Немець, Людмила Ключко**

КОНЦЕПЦІЯ БАГАТОВИМІРНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

This article describes the use of multidimensional features space for analyzing social and geographic components process by mathematical modeling that is being developed at the Department of Social and Economic Geography and Regional research of V. N. Karazin Kharkiv National University.

Socio-geographic process integrates all the socio-geographic system processes of different hierarchical levels and which can be combined in a mental, cultural, social, economic, and geo-information components. According to geographical, systematic and synergetic approach all these processes are described in hundreds of parameters. Adequate and correct mathematical processing of such actual material is possible only with use of virtual rated multidimensional space to a scope where the mathematical model of a real development trajectory of object or process is offered. It is shown that in a multidimensional space hyper cube main diagonal can consider as an ideal development trajectory which is a standard of optimum development. Comparing a real trajectory with optimum, find a development vector projection to an optimum trajectory that is an advancement assessment in development, and deviations from an optimum trajectory, reflects shortcomings of social management. This information is used for the analysis of a state and dynamics of socio-geographic system development and also for updating of the operating decisions.

Also application of multidimensional space for classification of objects and processes by such indicators as the square of a image projection of object at the plane, the sum or average value of statistical indexes and an indicator of development uniformity which have unambiguous interpretation is shown and reflect various aspects of social development.

Examples of results of social and geographical researches with use of the described methods are given.

Ключові слова: соціально-географічний процес, соціально-географічна система, багатовимірний ознаковий простір, нормування вихідних даних, оптимальна траєкторія розвитку, модель реальної траєкторії, коефіцієнт прогресу, відхилення від оптимальної траєкторії, багатовимірна класифікація, площа проєкції багатовимірного простору на площину, сума (середнє) індексів, показник однорідності розвитку.

Keywords: social and geographical process, social and geographical system, multidimensional features space, rationing of basic data, optimum development trajectory, real trajectory model, progress coefficient, deviation from an optimum trajectory, multidimensional classification, square of a projection of multidimensional space at the plane, sum (average) of indexes, indicator of development uniformity.

Об'єкт суспільної географії можна ідентифікувати як соціально (суспільно)-географічний процес (СПП) в соціально-географічних системах (СГС) різних ієрархічних рівнів. Ці поняття

є фундаментальними в методології географічної науки, мають однозначну інтерпретацію і чітко визначають, який саме фрагмент дійсності досліджує суспільна (соціально-економічна) географія. Слід наголосити, що поняття “соціогеосистема” сформовано, виходячи з теорії соціоактогенезу [14, 15], тобто воно, в першу чергу, відображає діяльнісний аспект існування суспільства. Це обґрунтовує конструктивний підхід у дослідженні територіальної організації суспільства і пояснює прагнення вбачати активну роль і відповідальність соціуму у всіх процесах, які відбуваються в СГС і узагальнюються в понятті СГП.

В 2003 році одним із співавторів [15] запропоновано виділяти в СГП такі складові: ментальна, культурологічна, соціальна, економічна, геоекологічна, інформаційна, в яких можна виділяти більш конкретні процеси в залежності від тематики дослідження. Виходячи з вимог географічного, системного та синергетичного підходів, повнота опису та аналізу СГП залежить від кількості його ознак, що потрапляють до поля зору дослідника. Це, в свою чергу, визначається тематичним спрямуванням, детальністю, методологічною обґрунтованістю та іншими характеристиками дослідження. В загальному випадку можна теоретично визначити критерії оцінки загальної інформаційної насиченості матриці вихідних даних, що вносить елементи оптимізації в науково-дослідницьку діяльність вже на підготовчому етапі. Але найголовніше питання – про семантичну наповненість вихідних даних – залишається в межах компетенції дослідника і поки що не має надійного алгоритму вирішення, внаслідок чого результати дослідження принципово мають суб’єктивний характер.

Очевидно, що матриця вихідних даних повинна вміщувати інформацію, яка б вичерпним чином відображала б досліджувану складову СГП. На перший погляд, формально можна було б обмежитись простим і очевидним правилом – вносити у вибірку сукупність тільки ті статистичні показники, які характеризують предмет дослідження. Наприклад, у дослідженні соціальної складової СГП це набір параметрів соціальної сфери. Саме так виконувались дослідження в економіці, соціально-економічній географії та інших споріднених науках ще порівняно недавно, коли ідеї синергетики тільки “пробивали” консервативну кригу класичної науки, а синергетичний підхід визрівав в свідомості наукової спільноти. Розрізненість результатів таких досліджень не давала можливості досягнути протікання СГП у всіх його взаємозв’язках і багатогранності. З часом прийшло розуміння того, що синергізм суспільних процесів проявляється у взаємодії всіх складових СГП і їх з методологічної точки зору не можна розглядати розрізнено. Сучасна методологія просторового аналізу в суспільній географії [наприклад, 5, 6, 13, 14, 19, 20, 22, 23 та інші] передбачає комплексне дослідження СГП, коли аналізуються найважливіші показники всіх його складових, причетних до предмету дослідження. Враховуючи характеристики сучасних комп’ютерних технологій, кількість таких параметрів СГП обмежена тільки можливостями отримання їх надійних та достовірних кількісних оцінок. Реально матриці вихідних даних в сучасних технологіях моніторингу СГП можуть містити сотні параметрів. У зв’язку з цим постало питання про застосування в суспільно-географічних дослідженнях адекватного математичного апарату, здатного охопити всю багатовимірність, багатоплановість і різноманіття СГП.

Подібні задачі у фізиці, хімії, кібернетиці, технічних науках тощо, де аналізуються процеси з великою кількістю параметрів, вирішуються у багатовимірному фазовому просторі, визначеному у багатовимірній системі прямокутних координат, які відповідають конкретним параметрам досліджуваного процесу. В географії у XX сторіччі для дослідження взаємозв’язків і взаємовпливу географічних об’єктів почали використовувати поняття географічного простору [1, 2, 3, 4, 7, 18, 21, 22 та інші], яке згодом формально стало аналогом багатовимірною фазового простору і географами визначається як багатовимірний ознаковий простір [6, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 23 та інші]. Важливою властивістю багатовимірною простору є те, що на нього формально розповсюджуються всі математичні операції, які застосовуються у звичайному (фізичному) тривимірному просторі, зокрема векторний аналіз та лінійні перетворення координат. Отже, доцільно зупинитися на порівнянні фізичного тривимірною простору (ФТП) і багатовимірною ознакового простору (БОП) з точки зору осо-

бливостей відображення процесів в них.

Спочатку розглянемо загальні питання відображення процесів у просторі. Якщо до базису простору не входить координата часу (а саме такі простори розглядаються у даній статті), стан процесу у певний момент часу відображається точкою, координати якої є поточними характеристиками процесу. З'єднуючи послідовно у часі такі точки, отримуємо траєкторію розвитку процесу, яка є найбільш інформативною узагальнюючою характеристикою процесу у даній системі координат. Траєкторія розвитку процесу дає уявлення про динаміку розвитку, спрямування процесу, його кількісні параметри (через кутові і лінійні характеристики траєкторії) та багато іншої корисної інформації, що показано нижче.

Очевидно, що у ФТП таким процесом є механічний рух певної матеріальної точки (об'єкту), який можна характеризувати набором різноманітних параметрів – напрям і швидкість руху, прискорення, шлях, пройдений об'єктом за певний час, зміни відстані від інших об'єктів тощо. Всі ці показники визначаються як часові (швидкість і прискорення) або просторові (напрямок, відстань) похідні вектору руху. Механічний рух об'єкту у даній системі координат відбувається тільки тоді, коли будь-яка похідна відмінна від нуля, інакше він залишається у спокою і всі точки траєкторії збігаються (хоча в іншій системі координат він може рухатись).

Аналогічно можна розглядати рух об'єкту у БОП, але інтерпретація траєкторії розвитку процесу має зовсім інший зміст. Так, переміщення об'єкту у БОП (перехід від точки до точки на траєкторії) є зміною його стану, бо кожна координата простору є параметром об'єкту. Виходячи з цього фундаментального положення, можна порівняти основні показники процесів у ФТП і БОП.

Одним з основних статичних лінійних показників місцеположення об'єкту у просторі є відстань. У фізичному просторі евклідова відстань між двома об'єктами символізує шлях, який треба пройти для їх зближення. У БОП евклідова відстань є мірою подібності об'єктів за сукупністю ознак. Дійсно, об'єкти, які знаходяться у БОП “близько” один до одного, мають близькі за значенням параметри, що зумовлює їхню подібність.

З динамічних метрик доцільно порівняти швидкість руху об'єктів у фізичному і ознаковому просторах. Як відомо, вектор швидкості має дві характеристики – довжину (яка відображає швидкість руху) і напрям. Відповідно до цього, у фізичному просторі швидкість механічного руху об'єкту (довжина вектору руху, або пройдений за одиницю часу шлях чи відстань між суміжними точками траєкторії) мають у БОП аналогом інтенсивність (швидкість) зміни стану об'єкту. Розклавши вектор розвитку (руху) за базисом простору, можна кількісно оцінити швидкість змін об'єкту за кожною координатою (параметром). За значенням їх часових похідних визначаються параметри процесу, за якими спостерігається прогрес або регрес і відповідно до цього коригується процес, що актуально, наприклад, в соціальному управлінні. Напрямок вектору розвитку у БОП дає інформацію про генеральне спрямування процесу (як об'єкт переходить від старих значень параметрів до нових). Зокрема, аналізуючи напрям векторів розвитку сукупності об'єктів, можна встановити ступінь подібності або відмінності їхнього розвитку, або відхилення їх реальних траєкторій від, наприклад, заданої.

БОП дає можливість розглядати задачі взаємодії і класифікації об'єктів з позицій теорії ймовірностей. Тоді границі власних областей (полів впливу) об'єктів визначаються ймовірнісними екстремально можливими значеннями їх параметрів по кожній вісі, а самі поля впливу мають вигляд багатовимірних об'ємних тіл. В задачах дослідження взаємодії об'єктів перетин полів їхнього впливу є мірою їхньої взаємодії, що можна оцінити кількісно за різними методиками, наприклад, за кількістю перетинів довірчих інтервалів параметрів, ступенем їх перекриття, величиною спільного об'єму тощо. В задачах багатовимірної класифікації границі власних областей об'єктів обґрунтовуються та оптимізуються відповідно до алгоритмів розпізнавання образів і дискримінантного аналізу. У будь-якому випадку просторовий аналіз у БОП спроможний дати більш достовірні та надійні результати порівняно з традиційними методами.

Окремого обговорення заслуговує питання нормування БОП. Справа у тому, що досліджувані в суспільній географії об'єкти характеризуються різнорідними параметрами, які мають різні одиниці, числові інтервали та шкали виміру, що призводить до метричної неоднозначності ознакового простору. Внаслідок цього формальні процедури кількісного аналізу виглядають некоректними. Наприклад, результат обчислення евклідової відстані і всіх похідних від неї показників суттєво залежить від одиниць виміру вихідних параметрів. Це стосується і визначення куткових показників векторів руху. Отже, є необхідною процедура лінійної ізометричної трансформації ознакового простору шляхом нормування вихідних параметрів для приведення їх варіацій до одного числового інтервалу. За багатьох умов оптимальним є інтервал коливань нормованих значень координат БОП від 0 до 1. Найбільш обґрунтованою з точки зору математичної статистики є процедура нормування вихідних параметрів на середньоквадратичне відхилення, але у цьому випадку будь-які зміни вихідної сукупності параметрів призводять до повторного перерахунку цієї статистики, що, врешті-решт, ускладнює розрахунки. Тож краще скористатися більш простими процедурами лінійного шкалювання вихідних даних, наприклад, нормуванням на максимальне значення, розмах варіаційного ряду, фіксовану константу тощо. В задачах управління доцільно використовувати в якості максимальних значень параметрів їх проектні значення, які відповідають очікуваному стану керованої системи на кінцевий момент часу.

При нормуванні БОП треба врахувати, що статистичні параметри відображають або позитивні зміни процесу (наприклад, народжуваність в геодемографічному процесі), або негативні (смертність у наведеному прикладі). Для забезпечення однозначної інтерпретації нормованих параметрів необхідно здійснити інверсію “негативних” параметрів так, щоб їх зростання відображало прогрес процесу.

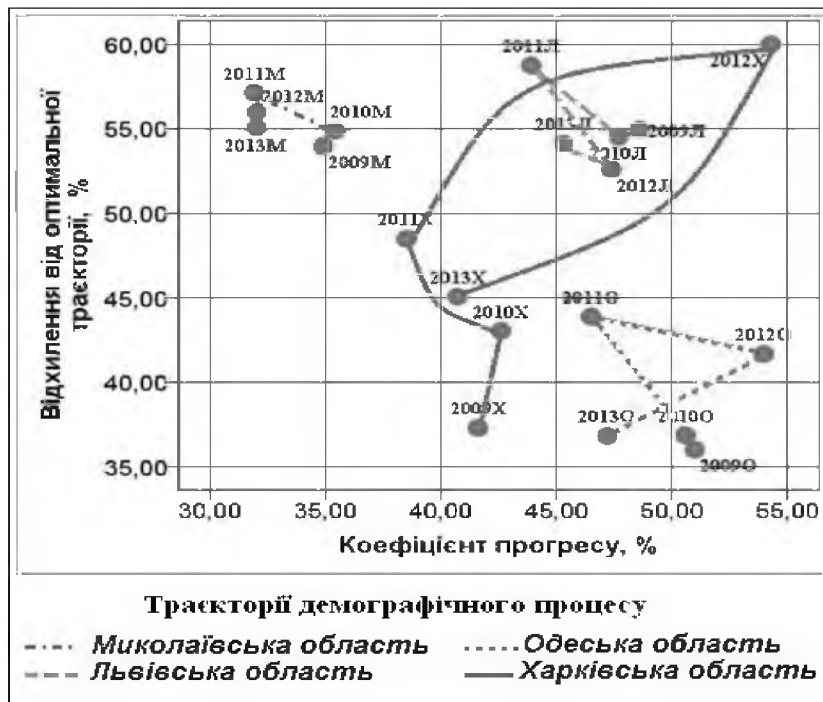

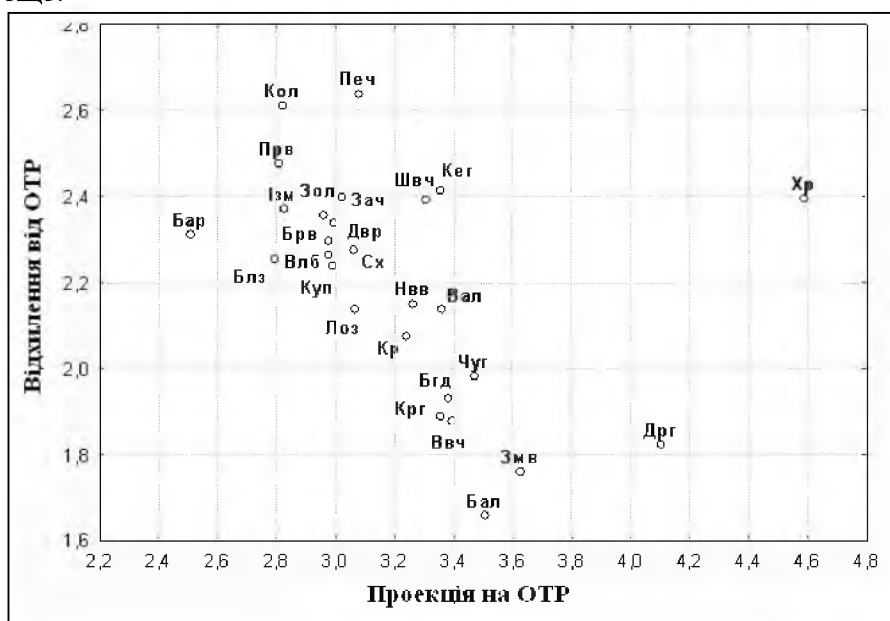
Рис. 1. Траєкторії демографічного процесу областей України третього типу: високо-урбанізованих, орієнтованих на послуги (за період 2009–2013 рр.)

Отже, після операції нормування БОП являє собою гіперкуб з довжиною ребра 1. В ньому виділяються дві особливі точки, які утворюють головну діагональ гіперкубу. Це точка мінімального розвитку з нульовими координатами і точка максимального розвитку з максимальними значеннями координат (дорівнюють 1). Очевидно, ця діагональ, як найкоротша відстань між точками мінімального і максимального розвитку, є оптимальною (ідеальною)

траєкторією розвитку (ОТР) [11]. Принаймні, при всіх інших рівних умовах, вона забезпечує найшвидший перехід об'єкту з вихідного до очікуваного (запланованого) стану. В реальних умовах розвиток об'єктів за оптимальною траєкторією неможливий, бо реальний об'єкт не може розвиватися з однаковою інтенсивністю за всіма без винятку координатами. Тому ОТР є зручним еталоном для аналізу і порівняння реальних траєкторій розвитку об'єктів. Зокрема, найбільш інформативними є два показники реальних траєкторій – проекція на ОТР (відображає просунутість об'єкту у розвитку), за якою обчислюється коефіцієнт прогресу як відношення проекції траєкторії до довжини ОТР, і відхилення від неї (відображає ефективність використання ресурсів розвитку) [13].

Метод моделювання траєкторії розвитку суспільно-географічних об'єктів у нормованому БОП втілюється та розвивається на кафедрі соціально-економічної географії та регіоналістики Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з 2003 року. Його суть і технічні особливості висвітлені у низці публікацій (наприклад, у роботах [9–13, 16 та інші]), він пройшов апробацію в десятках наукових досліджень науковців, аспірантів і докторантів кафедри і продовжує вдосконалюватись. На сьогодні кафедра працює над обґрунтуванням використання цього методу у суспільно-географічних дослідженнях найрізноманітнішого спрямування. Так, доведено ефективність використання методу моделювання траєкторії розвитку для аналізу різних складових СГП в регіональних соціогеосистемах, для соціального управління соціогеосистемами різних рівнів, для суспільно-географічного моніторингу СГП в різних соціогеосистемах тощо.

Рис. 2. Розподіл районів Харківської області на фазовій площині за середніми показниками траєкторії демографічного процесу (за період 2009–2013 рр.)

Але можливості застосування БОП у суспільно-географічних дослідженнях не обмежуються моделюванням траєкторії розвитку об'єктів. Науковцями кафедри розроблено і вдосконалюються також методи багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів за різними показниками системного розвитку. Основою багатовимірних класифікацій є графоаналітичний метод – побудова графічного образу БОП у вигляді його проекції на площину – пелюсткової діаграми [9, 10]. При цьому об'єкт, який у БОП відображається точкою, перетворюється на багатокутник в проекції на площину. Далі, аналізуючи різні ознаки багатокутників сукупності об'єктів (наприклад, площа, векторна сума сторін, сума координат тощо), можна будувати класифікації за різними критеріями, які мають чітку інтерпретацію. Очевидно, що площа багатокутника як і сума координат (або середній індекс) відображають рівень розвитку кожного об'єкту [9]. Векторна сума сторін є оцінкою ізометричності багатокутника (у випадку ідеальної симетричності вона дорів-

нює нулю), що можна трактувати як показник однорідності розвитку [10]. Для об'єктів, що мають екстремально високий або низький розвиток за кількома координатами внаслідок їх спеціалізації, особливостей управління, помилкової стратегії управління тощо, векторна сума сторін буде відрізнятися від нуля і величина цього відхилення є мірою неоднорідності розвитку.

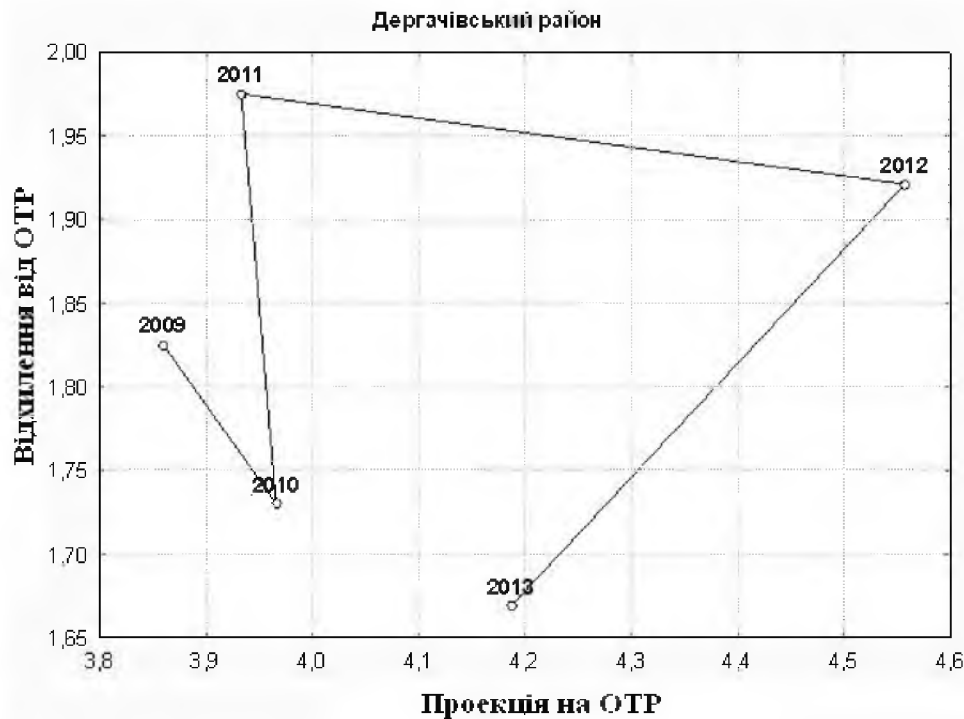

Рис. 3. Траєкторія розвитку демографічного процесу Дергачівського району Харківської області (за період 2009–2013 рр.)

В якості прикладу застосування зазначених методик дослідження пропонуються деякі результати окремих досліджень, виконаних, зокрема, в рамках розробки проекту Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року (демографічний та соціально-економічний блоки).

На рис. 1. представлена траєкторія демографічного процесу чотирьох областей України (Львівська, Миколаївська, Одеська та Харківська), які за даними Міністерства регіонального розвитку України відносяться до типу високоурбанізованих, орієнтованих на послуги. Для Миколаївської області характерним є зворотній напрям траєкторії розвитку демографічного процесу. Протягом всього досліджуваного періоду для області характерний високий показник відхилення від оптимальної траєкторії розвитку.

Схожа ситуація для Львівської області, за винятком 2011–2012 рр., коли траєкторія демографічного процесу відображає зменшення значення відхилення від оптимальної та збільшення коефіцієнту прогресу. Всі інші періоди характеризуються рухом у зворотному напрямку від оптимальної траєкторії та незначним числовим розбігом даних. Для Одеської області також характерний зворотний напрям руху за винятком 2011–2012 рр. (враховуючи позитивні зміни в траєкторії демографічних процесів Одеської, Харківської та Львівської областей за цей період, можна говорити про підвищення міграційної активності в наслідок проведення Євро-2012). Коефіцієнт прогресу значно вищий за аналогічний показник попередніх областей, та відхилення від оптимальної траєкторії – менше. Найбільш складною є траєкторія, яка описує демографічний процес у Харківській області за 2009–2013 рр.: періоди збільшення коефіцієнту прогресу змінюються його зменшенням, а до 2012 року відхилення від

оптимальної траєкторії досягає максимального для всіх чотирьох областей значення. Останній рік характеризується зменшенням як зазначеного показника, так і коефіцієнту прогресу.

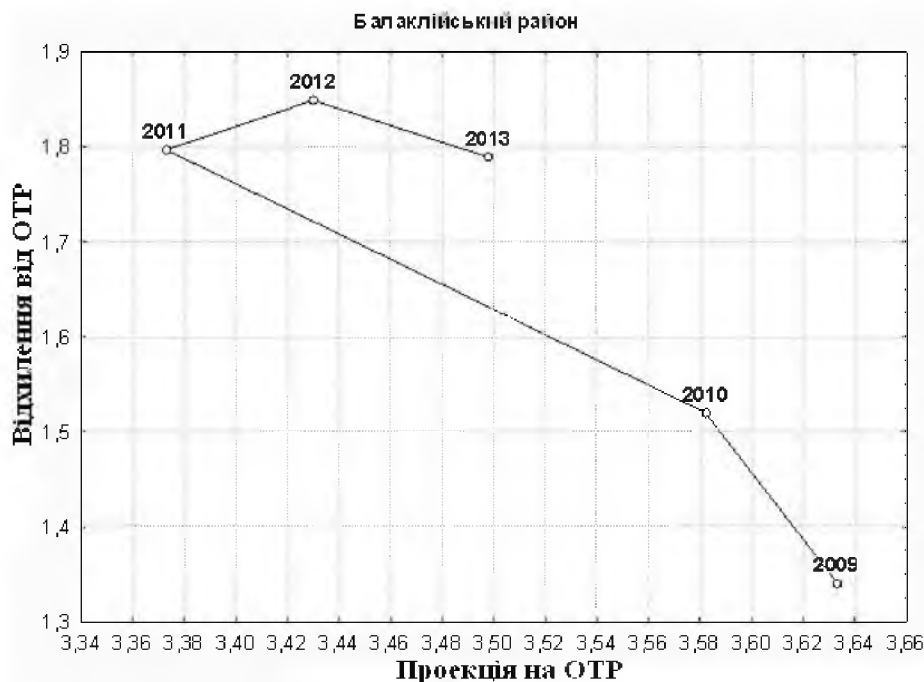

Рис. 4. Траєкторія розвитку демографічного процесу Балаклійського району Харківської області (за період 2009-2013 рр.)

Таким чином, траєкторія розвитку – в даному випадку – траєкторія демографічного процесу – виступає зручним інструментом суспільно-географічного аналізу, дає змогу оцінити перебіг процесу за комплексом ознак, виявити періоди з різним напрямом руху тощо. Представлення траєкторій розвитку кількох об'єктів на одній фазовій площині є зручним інструментом порівняльного аналізу.

Розподіл географічних об'єктів (країн, областей, районів, міст тощо) на фазовій площині дає змогу визначити особливості розташування цих об'єктів за комплексом ознак відносно один одного та відносно оптимальної траєкторії. Для прикладу наведено розподіл районів Харківської області на фазовій площині за траєкторією демографічного процесу за період 2009–2013 років (див. рис. 2).

Як видно з рис. 2, в середньому за досліджуваний період найкращі тенденції демографічного процесу спостерігаються у Харківському районі. За ним йде Дергачівський район, де показники демографічного процесу гірші у порівнянні з Харківським районом, але є дещо кращим у порівнянні з іншими районними соціогеосистемами. Далі розташована відносно щільна група, до якої входить більшість районів області. Проте тут слід відзначити Зміївський та Балаклійський райони, які характеризуються найвищою ефективністю демографічного процесу (мають мінімальне відхилення від ОТР). Найгірші тенденції демографічного процесу за відхиленням від ОТР спостерігаються в Коломацькому та Печенізькому районах, за коефіцієнтом прогресу – у Барвінківському районі.

Нижче наводяться графіки траєкторії демографічного процесу районів з екстремальними показниками.

Для Дергачівського району (рис. 3) періоди 2009–2010 рр. та 2011–2012 рр. відображають позитивну динаміку, регресивний розвиток відзначається у 2010–2011 рр., а також у 2012–2013 рр., проте слід зазначити зменшення значення відхилення від оптимальної траєкторії розвитку.

Для Балаклійського району (рис. 4) період 2009–2011 рр. характеризується регресивним розвитком із значним збільшенням відхилення від оптимальної траєкторії, період 2011–2013 рр. – позитивною динамікою.

Для Печенізького району (рис. 5) траєкторія є ламаною, періоди регресивного і прогресивного розвитку змінюються. Найвищого демографічного розвитку як за коефіцієнтом прогресу, так і за ефективністю розвитку Печенізький район досягнув у 2011 році.

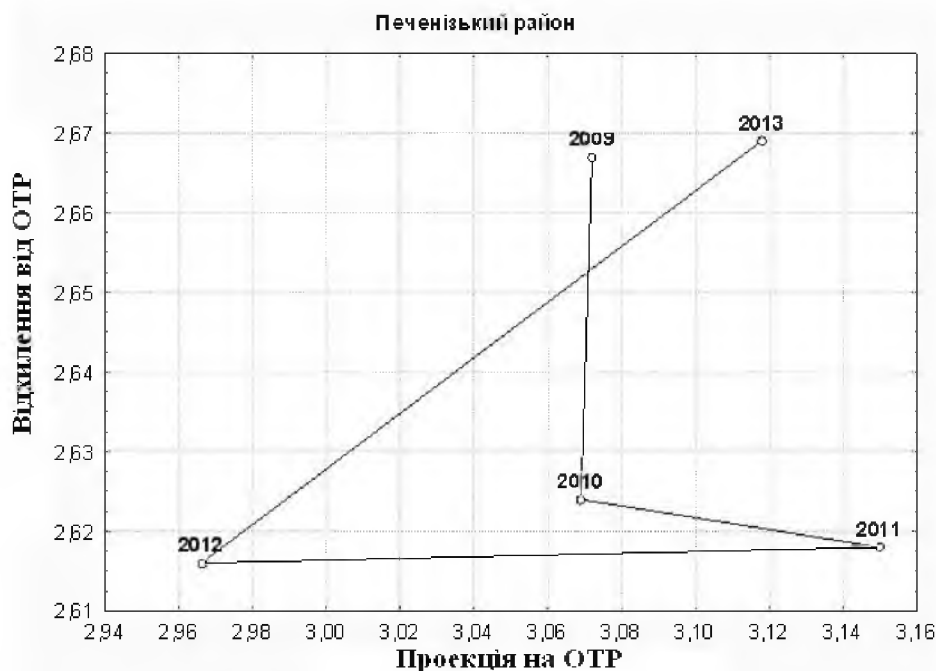
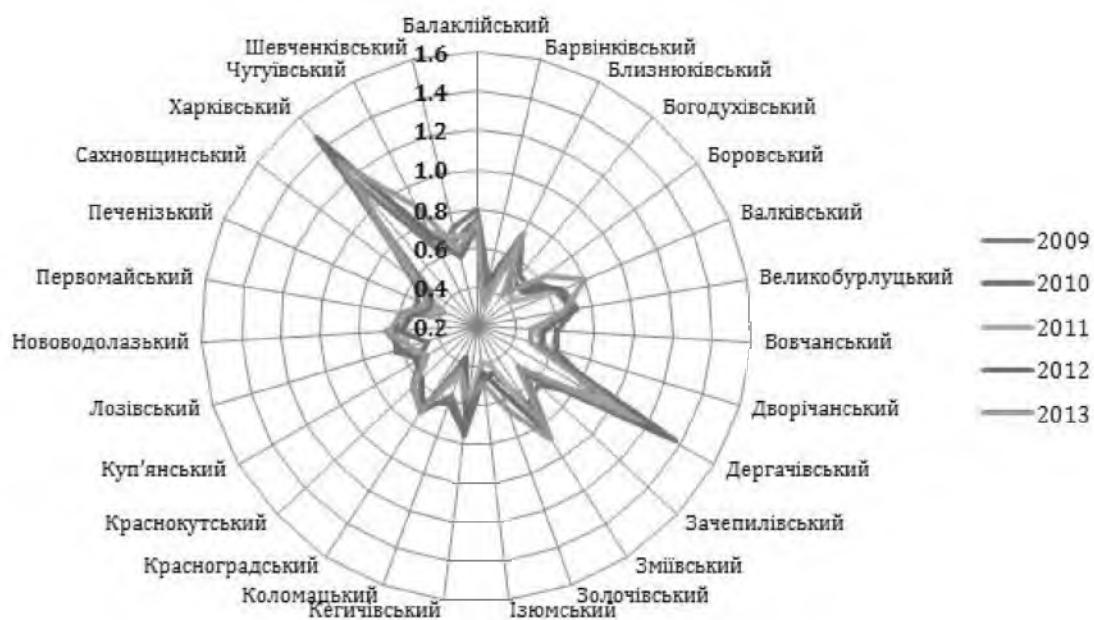
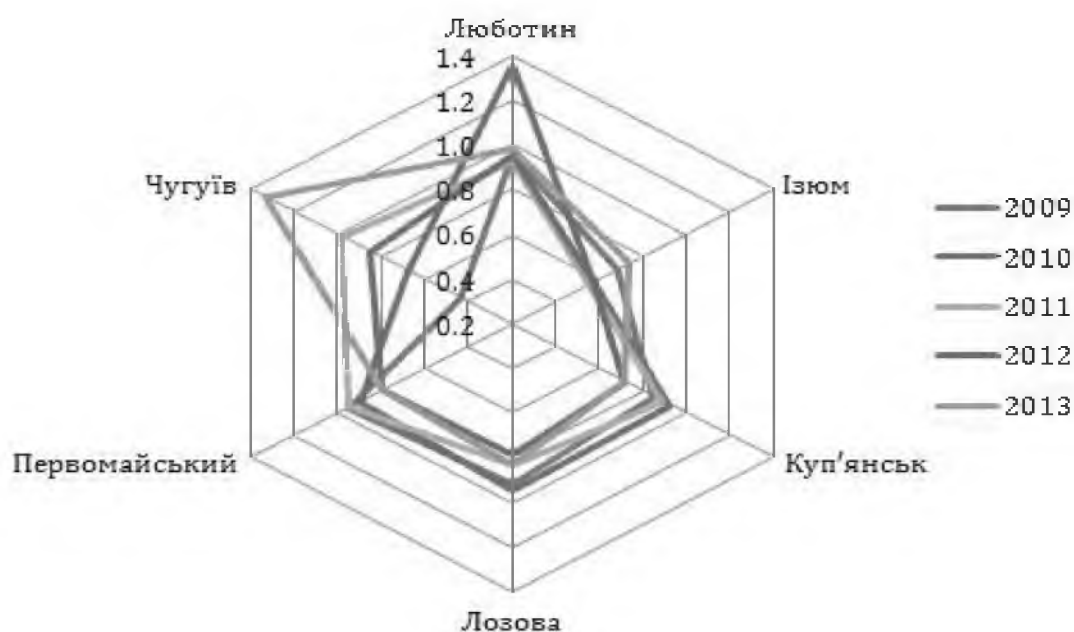

Рис. 5. Траєкторія розвитку демографічного процесу Печенізького району Харківської області (за період 2009–2013 рр.)

Для узагальненого представлення демографічних процесів Харківського регіону в розрізі міст та районів відображено динаміку площі проекції БОП на площину (багатокутників) міст (рис. 6) та районів (рис. 7) Харківської області за показниками демографічного процесу.

Серед міст обласного підпорядкування Харківської області (рис. 6) кращими показниками демографічного процесу характеризуються міста Чугуїв у 2013 р. та Люботин у 2010 р. Варто зазначити, що за досліджуваний період для м. Чугуєва відзначається стала тенденція покращення, для м. Люботин показник 2010 року є максимальним серед аналогічних показників за інші досліджувані роки. Серед районів області (рис. 7) виділяються Харківський та Дергачівський райони. Коломацький, Печенізький, Барвінківський, а також райони міст обласного підпорядкування характеризуються значно гіршою демографічною ситуацією за досліджуваний період та загальним демографічним процесом.

З викладеного вище можна зробити наступні висновки. Нормований багатовимірний ознаковий простір є зручним середовищем для аналізу різних характеристик суспільно-географічного процесу. Зокрема моделювання реальної траєкторії розвитку суспільно-географічних об'єктів і порівняння з оптимальною траєкторією дає можливість кількісно і якісно оцінити її основні параметри – проекцію на оптимальну траєкторію і відхилення від неї. Інтерпретація цих параметрів створює передумови для оптимізації розвитку, коригування управлінських рішень і найшвидшого досягнення очікуваного результату. Застосування багатовимірного простору для класифікації суспільно-географічних об'єктів і процесів дозволяє аналізувати стан і динаміку їх розвитку за такими системними показниками як

площа проекції образу об'єкта на площину, суму або середнє значення індексів статистичних параметрів і показник однорідності розвитку, які мають однозначну інтерпретацію і відображають різні аспекти суспільного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Энрид Борисович Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Боков В. А. Пространственно-временная организация геосистем: учебное пособие / Владимир Александрович Боков. – Симферополь: СГУ, 1983. – 56 с.
3. Боков В. А. Формы проявления пространственно-временной эмерджентности геосистем / В. А. Боков // Методологические проблемы современной географии. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 47–52.
4. Голиков А. П. Математические методы в географии / А. П. Голиков, И. Г. Черванев, А. М. Трофимов. – Харьков, 1996. – 140 с.
5. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту : місце і простір : Монографія у 2-х т. / Михайло Дмитрович Гродзинський. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2005. – т. 1. – 431 с.
6. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту : місце і простір : Монографія у 2-х т. / Михайло Дмитрович Гродзинський. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2005. – т. 2. – 503 с.
7. Замятин Д. Н. Методологический анализ хронологической концепции в географии / Д. Н. Замятин // Известия РАН. Сер. географическая. – 1999. – № 5. – С. 7–16.
8. Іщук С. Нові форми геопросторової організації постіндустріального суспільства і регіоналізації України / С. Іщук // Львівська суспільно-географічна школа. Мат. міжнар. наук. сем. – Львів : ЛНУ, 2005. – С. 272–279.
9. Машков О. А. Графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно – географічних об'єктів / О. А. Машков, К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 8 (1). – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 30–35.
10. Машков О. А. Графоаналітичний метод оцінки однорідності розвитку соціогеосистем / О. А. Машков, К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 9 (2). – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 39–42.
11. Немець К. А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії : Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66–80.
12. Немець К. А. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів / К. А. Немець, Л. М. Немець, О. К. Немець // Часопис соціально-економічної географії : Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 6 (1). – С. 20–31.
13. Немець К. А. Просторовий аналіз у суспільній географії : нові підходи, методи, моделі: монографія / К. А. Немець, Л. М. Немець. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
14. Немець К. А. Концепція соціально-географічної системи як методологічний конструкт суспільної географії / К. А. Немець, Л. М. Немець // Часопис соціально-економічної географії : Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – Вип. 15 (1). – С. 24–32.
15. Немець Л. Н. Устойчивое развитие : социально-географические аспекты (на примере Украины) [монографія] / Л. Н. Немець. – Х. : Факт, 2003. – 383 с.
16. Немець Л. М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні [монографія] / Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, К. А. Немець. – Х. : РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
17. Перфильев Ю. Ю. Кибергеография: виртуальное пространство как объект географических исследований / Ю. Ю. Перфильев // Известия РАН. Серия географическая. – 2003. – № 2. – С. 103–110.
18. Топчиев А. Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А. Г. Топчиев. – Киев–Одесса : Вища школа, 1988. – 187 с.
19. Топчиев О. Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методика / О. Г. Топчиев. – Одеса, 2005. – 632 с.
20. Топчиев О. Г. Основи суспільної географії [підручник] / О. Г. Топчиев – Одеса : Астропринт, 2009. – 544 с.
21. Хаггетт П. Пространственный анализ в экономической географии / П. Хаггетт. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.
22. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії [навч. видання] / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – 304 с.
23. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії [підручник] / О. І. Шаблій. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ КИЄВА В ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Інститут географії НАН України, м. Київ
mariya_bykovad@ukr.net

The globalization of the world economy and defining it as a "knowledge economy" not only causes the transformation of spatial organization of the cities economic complex, but also the production shift to the scientific and innovative path of development. Kyiv is characterized not only by diversified economic structure, but also the powerful scientific, innovative, financial and economic potential is concentrated there. Nowadays the scientific and innovative sector of the city is in the high priority. That's why the problem of creation the necessary conditions for its development and implementation of the research results directly into production is quite relevant, because this will improve the level of products and services competitiveness. In light of these trends scientific and innovation development and the main problems of this sphere in Kiev were examined.

Analysed the structure of innovative activity financing and established the causes of its insufficient development. Revealed that the level of interaction between science and industry in the city remains insufficient, and primarily because of the limited enterprises funds for scientific research, which would improve technological processes and help to receive a competitive product. Nowadays the innovation activity of industrial enterprises is carried out mainly due to their own funds. The positive aspects of innovative sphere of the city include the fact that the share of innovation active industrial enterprises is increasing. Among the changes in the Kyiv economic complex according to the modern transformations the important place is occupied by the technological conversions. However, it should be mentioned that the efficiency and effectiveness of innovative activity is caused by several factors, among which should be distinguished the existence of the scientific potential, which is represented by highly qualified specialists of scientific institutions with appropriate material and technical base and required financial support.

The essence of enterprises scientific and innovative activity in Ukraine and features of its intensification were considered. Factors of influence on the activation of research and innovation activity were analysed. The problems concerning the intensification of scientific and innovation activity are revealed and given their possible solutions.

As a result of research the conclusions were made, concerning the most important problems in the field of scientific and innovative activity in Kyiv during the post-industrial transformation, considering the trends of city sustainable development according to its capital status. The main purpose of Kyiv scientific and innovation policy includes the transition to an innovative model of development and realization on this basis the structural and financial changes that will create opportunities not only for the transformation, but also for the making competitive products, which are focused on the internal and external markets. The forms of creation and functioning of scientific and innovative activity should be actually working technoparks, technopolises, innovative business centres, business incubators which will realise the results of their practices in all spheres of economic activities.

Ключові слова: трансформація, науково-інноваційний потенціал, науково-інноваційна сфера, наукова діяльність, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, науковий парк, науково-технічний парк, інноваційний центр, інкубатор, технопарк, технополіс.

Key words: transformation, scientific and innovative potential, research and innovation sector, scientific activity, innovative activity, innovative development, science park, science and technology park, innovation centre, incubator, technopark, technopolis.

Трансформація просторової організації міста в умовах переходу від індустріальної економіки до постіндустріальної стадії розвитку характеризується складними соціально-економічними перетвореннями, які кардинально змінюють структуру його господарського

комплексу. В такій ситуації науково-інноваційна сфера посідає пріоритетне місце в процесі економічного зростання. В Україні серед основних центрів науково-дослідних робіт у всіх сферах господарського комплексу слід виділити Київ, науковий потенціал якого формується розвинутою мережею науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро, лабораторій, проектних організацій тощо. Показники, які характеризують наукову діяльність, дозволяють стверджувати, що місто має значні можливості для впровадження інноваційної моделі економіки. В ньому зосереджено близько третини науково-технічного потенціалу України, що є важливою конкурентною перевагою.

Наукові дослідження і розробки в столиці у 2013 р. виконували 312 організацій проти 375 в 2000 р. Досить важливим показником є розподіл організацій за секторами науки. Так, науковий потенціал міста об'єднує підприємства і організації, які поділяються на чотири основні сектори:

- академічний, що представлений установами і організаціями академії наук;
- галузевий, що об'єднує дочірні установи і організації міністерств і відомств;
- вузівський, який включає науково-дослідні лабораторії, сектори і кафедри вищих навчальних закладів;
- заводський, до якого належать наукові та дослідно-конструкторські підрозділи промислових підприємств.

Нині більшість наукових організацій в Києві (48,4 %) належить до академічного сектору науки. Одночасно заводський сектор протягом пострадянського періоду помітно скорочувався і складає лише 1,6 %, що є свідченням слабких інтеграційних процесів між прикладною наукою та сферою виробництва (рис. 1). На нашу думку, це є негативною тенденцією і не відповідає практиці економічно розвинутих країн, де більшість наукових організацій належать компаніям, а відтак є безпосередніми учасниками стадій процесу розробки та виробництва продукції, у тому числі інноваційної.

Принципово важливим є також розподіл наукових організацій за галузями науки. Вважаємо за необхідне зазначити, що з 2000 р. по 2013 р. спостерігалося збільшення частки організацій, які виконували дослідження в галузі природничих наук з 27,5 % до 36,5 % та суспільних і гуманітарних відповідно з 13,7 % до 23,1 %. Одночасно привертає увагу тенденція зменшення частки організацій, що працювали у галузі технічних наук, тобто скорочення загальної чисельності наукових установ в місті відбувалося переважно за рахунок цих структур.

У 2013 р. лише 38,5 % організацій виконували дослідження в галузі технічних наук проти 52,0 % у 2000 р., а їх кількість відповідно скоротилася з 198 до 120. Це є прямим свідченням недостатньої уваги щодо фінансування науково-технічної діяльності, що в свою чергу безпосередньо впливає на динаміку виробництва інноваційної продукції.

В цілому ж найбільш вагомими і актуальними в сучасних умовах слід назвати розробки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституту технічної теплофізики, Інституту проблем металознавства, Інституту хімії поверхні, Інституту фізики напівпровідників, Інституту проблем моделювання в енергетиці, Інституту електродинаміки, Інституту колоїдної хімії та хімії води, Інституту надтвердих матеріалів, Інституту органічної хімії, Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії, Інституту передових технологій, Київського НДІ синтезу та екології "Синтеко".

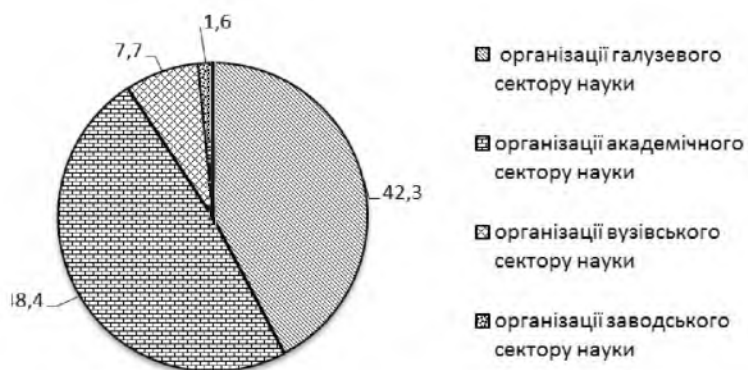

Рис. 1. Розподіл наукових організацій за секторами науки в м. Київ, 2013 р. [3]

Важливою складовою і визначальним чинником розвитку наукового потенціалу виступає кадрове забезпечення. В організаціях, що виконують наукові та науково-технічні роботи, чисельність працівників в 2013 р. становила 50,8 тис. осіб, тобто їх кількість скоротилася порівняно з 2000 р. на 25,2 %. Чисельність осіб найвищого рівня кваліфікації (докторів і кандидатів наук), які беруть участь у виконанні наукових досліджень та розробок, складала 30,5 %. Динаміка кількісних показників свідчить про те, що існує стійка тенденція зменшення чисельності науковців. Протягом 2000–2013 рр. відбулося їх скорочення в 1,3 рази переважно за рахунок кандидатів наук, а число докторів наук практично залишилося без змін. На відміну від країн ЄС, де більшість вчених зайнятих дослідженнями й науковими розробками зосереджені у сфері виробництва, дві третини загального числа докторів і кандидатів наук в Києві працювали в академічних установах та вищих навчальних закладах. Найбільш інтенсивне зменшення фахівців зайнятих науково-інноваційною діяльністю спостерігалось у заводському секторі наукових досліджень. Зрозуміло, що це не сприяє якісному та ефективному використанню нововведень у виробництві.

На нашу думку, такі негативні тенденції у формуванні наукового кадрового складу будуть посилюватися, що зумовлюється процесами еміграції фахівців вищої кваліфікації, недостатнім поповненням числа науковців випускниками вузів, проблемами у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації. Відповідно така ситуація є реальною загрозою реалізації інноваційної моделі економічного розвитку Києва.

Серед численних зрушень у господарстві Києва відповідно до процесу ринкових трансформацій особливе місце належить інноваційній діяльності, яка є складним процесом трансформації нових ідей та знань в об'єкт економічних відносин. Інноваційна діяльність – процес, спрямований на реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий або вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також у пов'язані з цим додаткові наукові дослідження і розробки. При цьому слід враховувати, що інноваційна діяльність означає увесь, без винятку, інноваційний процес, починаючи з появи науково-технічної ідеї і завершуючи розповсюдженням (дифузією) продукту [4].

З огляду на значну, часом визначальну роль, яку інноваційні процеси відіграють в сучасній економіці, визначення та врахування цих особливостей є неодмінною умовою забезпечення ефективності економічної стратегії держави. Закон України “Про інноваційну діяльність” трактує інновації як “новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери” [1].

З нашої точки зору, інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення господарського комплексу, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, його конкурентоспроможності та підвищення якості суспільного продукту.

До факторів, що стримують інноваційну діяльність в місті Києві відносяться недостатність фінансового та матеріального забезпечення науково-дослідної бази наукових установ з державного бюджету; регулювання організації науково-інноваційної та інноваційної діяльності на підприємствах; незначна кількість конкретних результатів розробок і впроваджень інноваційного продукту; відтік в інші сфери діяльності кваліфікованих кадрів, які займаються науковою роботою та впровадженням високих технологій у виробництво; відсутність чіткої кооперації наукової і виробничої сфери [6]. Проте незважаючи на окремі негативні моменти, в Києві поступово формується інноваційна модель розвитку, яка в подальшому повинна забезпечити створення конкурентоспроможного високотехнологічного господарського комплексу міста, в якому буде інтегровано наукову, технічну й виробничу діяльність.

Що стосується безпосередньо інноваційної діяльності, то тут Київ вигідно відрізняється від загальноукраїнських показників: частка інноваційних підприємств в столиці стано-

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

виль 25,6 % проти 17,4 % по Україні. В цілому ж кількість підприємств в місті, які займаються дослідженнями та розробками, залишається досить високою та стабільною. Слід також зазначити, що на місто припадає 20,1 % від усіх загальних витрат на інноваційну діяльність в державі. Проте слабка фінансова підтримка держави є основною причиною недостатнього розвитку інноваційної діяльності. Частка державних інвестицій в структурі фінансування інноваційної діяльності протягом останніх років не перевищувала 8 %, а нині взагалі скоротилася майже до нуля. Разом з тим у 2013 р. в інноваційну сферу було залучено рекордний за останні 5 років обсяг іноземних інвестицій – 580,1 млн грн. Частка власних коштів підприємств в загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності в Києві досягла 68,3 % (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності в м. Києві*

	2009		2010		2011		2013	
	(млн грн)	%	(млн. грн)	%	(млн. грн)	%	(млн. грн)	%
Усього	970,9	100	1144,8	100	758,0	100	1921,4	100
<i>у т. ч. за рахунок коштів</i>								
власних	705,8	72,7	1007,3	87,9	676,7	89,3	1313,1	68,3
державного бюджету	28,9	3,0	1,0	0,1	61,0	8,1	–	–
вітчизняних інвесторів	1,8	0,2	8,7	0,8	0,0	–	2,7	0,2
іноземних інвесторів	83,7	8,6	61,2	5,3	–	–	580,1	30,2
кредитів	24,4	2,5	7,5	0,7	17,7	2,3	25,2	1,3
інших джерел	126,3	13,0	59,1	5,2	2,6	0,3	0,0	

*розраховано за даними джерела [5]

Освоєння інноваційних технологій та випуск принципово нової продукції базується, у першу чергу, на результатах наукових досліджень та розробок. Аналіз структури витрат за видами економічної діяльності показав, що кошти на науково-технічну діяльність витрачало кожне друге підприємство машинобудування та кожне четверте підприємство в хімічній промисловості, а це сприяло впровадженню прогресивних розробок у виробництво. У структурі витрат на інноваційну діяльність 33,6 % коштів спрямовано на закупівлю машин, обладнання та програмного забезпечення; 8,8 % – на виконання науково-дослідних розробок власними силами підприємств (внутрішні НДР); 1,7% – на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР) та інших зовнішніх знань (нових технологій, у т. ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки та ін.) та 55,9 % склали інші витрати [2]. Реалізована інноваційна продукція міста становить 4,4 % загального обсягу реалізованої промислової продукції. Не дивлячись на те, що протягом останніх років інноваційна діяльність промислових підприємств міста поступово активізується, вона є недостатньою для забезпечення інтенсивного розвитку. Поширеним напрямом інноваційної діяльності залишається впровадження нових прогресивних процесів та оновлення асортименту продукції, що виробляється.

Найбільш активно інноваційні досягнення впроваджуються на підприємствах міста, які є потужними науково-виробничими комплексами: державне підприємство “Антонов” (виробництво літаків нового покоління), ДАХК “Артем” (виробництво авіаційних керованих ракет класу “повітря-повітря”, керованих протитанкових ракет, авіаційної та медичної техніки), виробниче об’єднання “Київприлад” (виробництво апаратури космічного призначення, приладів для електроенергетики, таких як мікропроцесорні пристрої захисту електропідстанцій), ПАТ “Квазар” (виробництво інтегральних мікросхем і кремнієвих пластин, сонячних модулів для електростанцій та інших великих об’єктів, сонячних систем для енергозабезпечення об’єктів житлового, громадського, торговельного та промислового призначення), ВАТ “Меридіан” (виробництво радіоелектровимірювальної апаратури та пристроїв для інформаційно-комунікаційних технологій), ПАТ “Укрпластик” (переробка полімерів у високобар’єрні паку-

вальні матеріали та процес екструзійної ламінації), ВАТ “Фармак”, ПАТ “Київський вітамінний завод”, ПуАТ НВЦ “Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод”, “Фармацевтична фірма “Дарниця”, ТОВ “Стиролоптфармторг” (виробляють найсучасніші медичні препарати, вітаміни і біологічно активні добавки), ПАТ “Карлсберг Україна” (інвестиційні проекти, пов’язані із впровадженням на виробництві енергозберігаючих та екологічних заходів).

Проведені дослідження науково-інноваційної сфери міста Києва дозволяють зробити висновок щодо недостатньої ефективності її функціонування. Одночасно залишаються невирішеними питання збільшення обсягів фінансових витрат та визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень. Тому в перспективі зростання науково-інноваційної сфери в Києві може відбуватися за рахунок вітчизняних та іноземних інвестицій. Одночасно в місті необхідно здійснити технологічну реструктуризацію та розвивати інноваційний бізнес.

Проте в сучасних умовах доцільно звернути увагу не лише на зазначені вище проблеми, але й на необхідність більш широкого впровадження принципово нових форм інтеграції науки, техніки і виробництва. Київ як один з найкрупніших наукових центрів України може стати осередком формування української моделі територіальної організації науки. В цьому контексті формування і функціонування наукових парків, науково-технічних парків, інноваційних центрів, інкубаторів, технопарків, технополісів, які набули великого поширення в США, країнах Західної Європи, в Японії може бути одним із шляхів вирішення проблем як в науці, так і в сфері інноваційної діяльності. На сьогодні в Києві розташовано 7 технопарків із 12, що зареєстровані в Україні. Реальну віддачу в державі дають лише 3 технопарки, 2 з яких розташовані у Києві – “Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона”, “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка” (Інститут фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН України). Ці три парки забезпечують 99,0 % від обсягу реалізованої інноваційної продукції усіх вітчизняних технопарків. Інші технопарки майже не здійснюють інноваційної діяльності або не мають позитивної динаміки функціонування.

У зв’язку з трансформацією, що відбувається в пострадянських містах, знаковим явищем можна вважати те, що в результаті сформованої соціальної і просторової стратифікації міста паралельно починають діяти різні форми кластеризації третинної сфери. Створення кластерів, в галузях яким надається пріоритет в економічному розвитку, дає суттєвий ефект: зростання ВРП, зайнятості, інноваційності міста в міжнародному масштабі, створення умов для залучення інвестицій. В цьому контексті інноваційно-технологічні кластери як об’єднання географічно локалізованих підприємств, що пов’язані виробничими зв’язками з метою створення інноваційної продукції та надання послуг суб’єктам інноваційної діяльності, можуть стати одним з основних елементів в науково-інноваційній сфері Києва. Отже, забезпечення сталого розвитку господарського комплексу Києва в трансформаційний період безпосередньо пов’язано зі створенням інноваційної інфраструктури, здійсненням сучасних фундаментальних та прикладних наукових досліджень та ефективним їх використанням.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 року № 40-IV Розділ I Загальні положення, Стаття 1. Визначення термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15> – Загол. з екрану.
2. Інноваційна діяльність м. Києва у 2013 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України Головне управління статистики у м. Києві; за ред. О. І. Шарової. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2014. – 109 с.
3. Наукова діяльність м. Києва у 2013 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України Головне управління статистики у м. Києві; за ред. О. І. Шарової. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2014. – 139 с.
4. Покропивний С. Ф. Інноваційний менеджмент у ринковій системі господарювання / С. Ф. Покропивний // Економіка України [Текст]. – 1995. – № 2. – С. 24.
5. Статистичний щорічник м. Києва за 2013 рік; за ред. Р. Г. Віленчук; відповідальний за випуск С. М. Батечко. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2014. – 448 с.
6. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил м. Київ на період до 2015 року. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – С. 70.